

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інститут історичної освіти
Кафедра етнології

**Голодомор – геноцид 1932 – 1933 років як наслідок
антиукраїнської політики сталінського режиму в СРСР (До 80 –
річчя трагедії – масового винищення українського народу)**

Збірник науково-методичних матеріалів
на допомогу вчителю

Київ 2013

УДК 94(477)«1932/1933»:314.156.5

ББК 63.3(4Укр)62:66.094

Г61

Голодомор – геноцид 1932 – 1933 років як наслідок антиукраїнської політики сталінського режиму в СРСР (До 80 – річчя трагедії – масового винищення українського народу). Збірник науково-методичних матеріалів на допомогу вчителю. Відповід. редактор П.М. Чернега.– К., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2012. – с.

Збірник містить матеріали, де аналізуються передумови, причини, засоби і наслідки організованого сталінським режимом Голодомору – геноциду українців в УСРР й на Кубані, дається правова оцінка Голодомору міжнародною спільнотою.

Редакційна колегія: П.М. Чернега – відповідальний редактор, В.І. Лушай – секретар, В.К. Борисенко, А.В. Телегуз, Г.В. Стрельський.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор М.А. Журба

доктор історичних наук, професор В.Ю. Король

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

(протокол № 4 від 14 грудня 2012 р.)

Зміст:

<i>Чернега Петро.</i> Голодомор – геноцид 1932-1933 рр. в Україні: передумови, причини й наслідки.....	6
<i>Сядристий Микола.</i> Голодомор 1932 – 1933 років – геноцид українського народу: передумови та наслідки.....	22
<i>Марочко Василь.</i> Організатори Голодомору – геноциду українського народу 1932 – 1933 років.....	31
<i>Сергійчук Володимир.</i> Українська складова Голодомору на Кубані в 1932 – 1933 роках.....	68
<i>Зубченко Світлана.</i> Голодомор як наслідок ідеології і методів комуністичного будівництва в Україні.....	81
<i>Борисенко Валентина.</i> Геноцид українців 1932-1933 років крізь призму усної історії.....	96
<i>Бараннік Анатолій.</i> Геноцид українського народу, локальний вимір: село Требухів у роки голодомору 1932-1933.....	104
<i>Бірюк Павло.</i> Голодомор 1932-33 рр. на Київщині.....	117
<i>Федоров Володимир.</i> Голодомор 1932-1933 рр. на Маньківщині.....	126
<i>Ткаченко Віктор.</i> Економічний стан села у 1932 році та свідчення про голод у «Щоденниках» Василя Кравченка.....	133
<i>Телегуз Андрій, Телегуз Ірина.</i> Наслідки Голодомору - геноциду 1932-1933 років для українців.....	145
<i>Луцкай Володимир.</i> Оцінка міжнародної спільноти Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та вплив «зовнішнього чинника».....	154
<i>Стрельський Геннадій.</i> Оцінка Голодомору в Україні у документах та виступах екзильного уряду УНР і суспільно-політичних діячів та вчених української еміграції 30-х років XX ст.....	161
<i>Фесенко Вікторія.</i> Становище польської національної меншини в роки українського Голодомору 1932 – 1933 рр.....	171

Показчик авторів

1. Бараннік Анатолій Миколайович

магістр Інституту історичної освіти Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....104

2. Бірюк Павло Михайлович

магістр Інституту історичної освіти Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....117

3. Борисенко Валентина Кирилівна

д. і. н., зав. відділу культурологічних досліджень Національного науково-
дослідного інституту українознавства і всесвітньої історії.....96

4. Зубченко Світлана Петрівна

викладач кафедри етнології Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....81

5. Луцкай Володимир Іванович

к. і. н., доцент кафедри етнології Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....154

6. Марочко Василь Іванович

д. і. н., професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України
НАН України, керівник Центру по вивченню Голодомору в Україні.....31

7. Сергійчук Володимир Іванович

д. і. н. професор кафедри всесвітньої історії Київського національного
університету імені Тараса Шевченка.....68

8. Стрельський Геннадій В'ячеславович

к. і. н., проф. кафедри етнології Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....161

9. Сядристий Микола Сергійович

український майстер мікромініатюри, директор музею мікромініатюр,
Заслужений майстер народної творчості України.....22

10. Телегуз Андрій Володимирович

к. і. н., доцент кафедри етнології Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....145

11. Телегуз Ірина Олександрівна

к.і.н., ст. викладач кафедри історії України Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....145

12. Ткаченко Віктор Миколайович

к. і. н., молодший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.....133

13. Федоров Володимир Федорович

магістр Інституту історичної освіти Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....126

14. Фесенко Вікторія Вікторівна

аспірант кафедри етнології Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова.....171

15. Чернега Петро Макарович

д. і. н., професор, зав. кафедри етнології Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова6

**Голодомор – геноцид 1932-1933 рр. в Україні:
передумови, причини й наслідки**

Аналізуються ідеологічні й програмні засади марксизму-ленінізму щодо побудови комуністичного суспільства на руїнах Російської імперії. Розкрито антиселянську політику більшовизму в Україні у період організації колективних господарств.

Ключові слова: українське селянство, голод, хліб, репресії, геноцид.

Ideological and programmatic principles of marxism-leninism are analysed in relation to the construction of communist society on ruins of the Russian empire. The antipeasant policy of bolshevism is exposed in Ukraine in a period organization of collective economies.

Key words: Ukrainian peasantry, hunger, bread, repressions, genocide.

«Шлях нашого народу, - писав видатний син України Іван Огієнко (митрополит Іларіон) завше був тернистим, був важкою хрестною путтю, що вела на Голгофу». Такою Голгофою для нас став організований сталінським режимом геноцид у 1932-1933 рр.

«Прах мільйонів жертв стукає в наші серця»- так назвали своє звернення до Президента України у 1993 р. представники української інтелегенції з приводу 60-річчя Голодомору. І буде стукати до тих пір поки буде жити наш народ, поки не буде встановлена кожна жертва сталінізму від немовляти до людей похилого віку, поіменно не будуть названі московські й місцеві кати з партійно-радянської й господарської номенклатури, а правду про голод-геноцид проти народу, який живе на кращих у світі ґрунтах і в ідеальних умовах для землеробства, не будуть знати у найвіддаленіших куточках Планети.

Штучний голодомор в Україні належить до найжорстокіших і найбільших актів

геноциду які знало людство. Які ж передумови цього злочину Комуністичної партії Радянського Союзу, як ядра диктатури пролетаріату, засобами якої її лідери здійснювали будівництво «авторитарного комунізму», чи «державного соціалізму», як визначив цей устрій М. Бакунін.

Ідея загальної рівності, щастя століттями володіла й володіє розумом людей. В усіх «Утопіях» (з грецької - неіснуюче місце) було багато протиріч, які людство так і не вирішило. Утопісти рішуче відкидали приватну власність, але залишали рабів, диктаторів і наглядачів. Навіть Томас Мор заходив у безвихідну ситуацію: «Ніколи не можливо жити заможнo там де все спільне. Яким чином можливий достаток, якщо кожний буде ухилятися від роботи, тому-що його не примушує до цього нестаток, розрахунок і особистий прибуток, а з іншого боку міцна надія на чужу працю дасть можливість лінуватися?».

Без сумніву, негативний досвід утопістів знали основоположники марксизму. Натомість, продовжили боротьбу з приватною власністю. Тези К.Маркса про «ідіотизм селянського життя» і Ф. Енгельса «про несумісність соціалізму з парцельним (свій клаптик землі) виробництвом були використані Ленінінм і Сталінінм для обґрунтування колективних форм сільськогосподарського виробництва.

Аналізуючи причини голодоморів в Індії (1866 р.) і Алжирі (1868 р.), Маркс робить висновок, що «соціальна революція», справжній прогрес – це великі жертви, гостра боротьба між різними верствами суспільства, навіть між країнами саме за продовольство. Енгельс продовжить розвивати ідеї Маркса і 1893 р. у зв'язку з кризою поміщицьких землеволодінь й необхідністю аграрних перетворень в Росії напише М. Даніельсону: «Процес зміни близько 500000 поміщиків, близько 80 млн. селян новим класом буржуазних земельних власників може бути здійснений лише ціною страшних страждань і потрясінь..., через гори трупів» [15, с. 33 – 34].

Аграрні реформи П. Столипіна 1906 й 1910 років у Росії обійшлися без «гір трупів». Лист Енгельса М. Даніельсону був добре відомий російським марксистам, ще у 1908 р. його опублікували в журналі «Минувшие годы» (№2).

Для здійснення соціальної революції Маркс пропонував: концентрацію засобів виробництва в руках держави й націоналізації землі; створення чистого

нетоварного без ринкового суспільства, що базується на загальнонародній формі власності; запровадження прямого товарообміну; встановлення абсолютного директивного планування зверху, а все це неминуче приведе до централізації і концентрації влади, як і трапилось в СРСР, у руках КПРС, а вірніше її керівництва.

Віддамо належне Марксу, який у листі до російських читачів, опублікованому в журналі «Отечественные записки», заявив, що його з Енгельсом погляди на відмінність майбутнього некапіталістичного суспільства від суспільства сучасного «являются точными выводами из исторических фактов и процессов развития и вне связи с этими фактами и процессами не имеют никакой теоретической и практической ценности. Конструирование будущего и провозглашение раз и навсегда готовых решений для грядущих времён не есть наше дело [14, с. 364].

З гострою критикою ідеології державного соціалізму Маркса виступав прихильник соціалістичної ідеї, анархіст, один із головних його опонентів М. Бакунін, який боровся за визволення людини від насильства будь - якої влади: політичної, економічної, духовної. Він засудив ідею диктатури пролетаріату, за якою робітничий клас мав керувати селянством, тому-що він більше організований і освічений. А чому не буржуазія – вона більш організована й цивілізована, відповідав Бакунін Марксу. Передбачаючи можливі дії соціалістів-державників Бакунін писав: «Они попробовали бы навязать коммунизм крестьянам, они подняли бы и вооружили против себя всю крестьянскую массу и чтобы подавить крестьянский бунт, они принуждены были бы прибегнуть к громадной вооруженной силе...». А мілітаризація держави і зміцнення її могутності для боротьби з селянством привели б за Бакуніним до появи державного машиніста – диктатора, імператора. Відомий вчений також описав на сторінках праці «Анархия за Пруденом» і картини майбутньої колективізації. Комуністична держава, стверджував він, поставить себе на місце вільних землеробських асоціацій і займеться централізованим адмініструванням праці землеробів. Ця держава «поручит своей бюрократии заведовать обработкой земли, выплачивать заработок крестьянам, что приведёт к ужаснейшей безурядице, к плачевному расхищению и к гнуснейшему

деспотизму» [8].

Як у воду дивився великий борець з російським самодержавством, письменник і вчений-соціолог М. Бакунін. Але привид, а правильніше примара комунізму вже бродила Європою, і не так Європою, як просторами Російської імперії. Ленін і більшовики стверджує М.Бердяєв у праці “Русский коммунизм”, “об’єднали Маркса з Стенькою Разінім”. Вони відкинули детерміністичну, еволюційну, наукову сторону марксизму, а прийняли лише його месіанську, міфотворчу релігійну сторону, яка допускала екзальтацію революційної волі, що висувала на передній план революційну боротьбу пролетаріату на чолі з партією проти буржуазії і селянства, яке вони назвуть пізніше останнім капіталістичним класом. Бердяєв зробить пророчий висновок, «що матеріалістичний і атеїстичний комунізм або приречений на невдачу і загибель, або на створення суспільства, подібного механізму, в якому неможливо вже буде розрізнити людський образ» [2, С. 43].

Загрозу марксистської ідеології еволюційному демократичному розвитку людства викрив наш геній І.Франко. Критикуючи марксистську соціальну доктрину людського поступу він переконливо доводить, що у «народній державі» К. Маркса і Ф. Енгельса людське життя опинилось би під владою чиновників від колиски до гробової дошки, що «люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейських державах нема й мови. Народна держава стала б величезною народною тюрмою» [25]. З перших днів колективізації і до смерті тирана Сталіна політвідділи МТС і радгоспів, озброєні оперуповноважені (росіяни за походженням), які були в усіх українських селах, контролювали кожний крок і дію селянина, як інші каральні органи весь народ.

Натомість, саме таку соціальну доктрину в майбутній революції сповідував молодий марксист В.Ульянов у голодному 1891р., перебуваючи на засланні в Самарі. Він рішуче виступив проти діяльності Особливого комітету допомоги голодуючим. На зауваження свого друга О. Беякова В. Ульянов відповів, «что последствия голода – рождение промышленного пролетариата, этого

могильщика буржуазного строя, - явление прогрессивное, ибо содействует росту индустрии и двигает нас к конечной цели, к социализму, через капитализм... Но именно только последствия голода создают прогрессивное явление, а не самый голод» [5]. Звичайно, голод приносить лише великі страждання і смерть людям.

Ідеї зросійщеного тоталітарного марксизму перемогли. Примара комунізму з перших днів будівництва нового суспільства привела з собою голод. Організатором голоду на теренах поваленої Російської імперії виступили більшовики на чолі з В. Ульяновим (Леніним). Людина, яка ніколи фізично не працювала, не була у наймах, не знала фабрично – заводського середовища і виробництва, майстер політичного крутійства, дурисвітства і канібальської жорстокості, пише Микита Шаповал у статті, «На смерть тирана» 23 січня 1924 р., – стала «будувати нове суспільство» від імені пролетаріату, висловлювати його «волю», «думки», «вимоги». «Це і є прикмета вроджених до панування. Він так міг би говорити іменем інших груп населення», – стверджує автор [26].

Автор книги «Ленин и его семья (Ульяновы)» Г. Соломон – більшовик, який товаришував з «вождем» запитав у нього з приводу подій після Жовтневого перевороту в Росії: «Що тут відбувається? Невже це ставка на соціалізм, на острів «Утопія», тільки у величезних розмірах? Ленін різким, владним голосом відповів: «Никакого острова «Утопія» здесь нет. Отныне Россия будет первым государством с осуществленным в ней социалистическим строем». А взагалі продовжував він: «Дело не в России, на нее, господа хорошие, мне наплевать - это только этап, через который мы проходим к мировой революции...» [5].

«Злодійський геній Леніна» (так його охарактеризував товариш по партії меншовик О.М. Потресов) одразу ж після Жовтневого перевороту запроваджує в Москві, Петрограді й інших містах де перемогли більшовики, елементи політики воєнного комунізму: воєнний, судовий, репресивний примус, інститут заручників, загальну трудову мобілізацію й повинність; створює трудові армії, продовольчі загони для впровадження політики прямого товарообміну.

Комуністичний штурм більшовиків засобами політики «воєнного комунізму» призвів до страшного голоду 1921-1923 рр. в Україні й окремих регіонах Росії і Ленін

визнав цей факт. Більшовики вивезли із України з урожаєм 1921 р. близько 30 млн. пуд. зерна (з них 1 млн. пуд. з фонду допомоги голодуючим). Таке ж пограбування вони здійснили і наступного року. Голод охопив не лише селян, а й населення міст. Комуністична влада оголосила селянам війну. Проте, ця трагедія не зупинила тирана який продовжував неодноразово повторювати, що «последний и решительный бой» буде проти них у 1931 р. і «бой с ними будет такой, которого еще не видел мир»[13, С. 401-404].

Загроза поразки у боротьбі за владу примусила більшовиків тимчасово відмовитись від комуністичного штурму і запровадити рішенням Х з'їзду РКП(б) у березні 1921 р. нову економічну політику. Ленін, а після його смерті Сталін, неодноразово заявляли, що це був вимушений відступ для того щоб зібратися з силами у боротьбі з селянством і продовжити будівництво авторитарного комунізму. Він, вслід за Леніном оголосив заможних селян найзвіршіми, найдикішими експлуататорами, вампірами, кровопивцями, павуками й злодіями [19, С. 319].

Криза хлібозаготівлі 1928-1929 рр. і перехід більшовиків до політики ліквідації заможних селян (куркулів) як класу, про що Сталін оголосив 27 грудня 1929 р. у доповіді на науковій конференції аграрників – марксистів, знову поставила на порядок денний воєнно -комуністичні методи господарювання [16, с. 180]. Намсправді так звані куркулі були ліквідовані більшовиками ще протягом 1918 – 1919 рр.

Причини Голодомору носять доктринальний характер. Вони виходять із програмних засад марксизму – ленінізму. Головна причина – це аграрна політика більшовиків на рубежі 20 - 30-х років. Без сумніву, ідея колгоспного будівництва витікає з продрозверстки, з ідеології і практики воєнного комунізму, застосуванням якої більшовики вирішили проблему утримання влади і боротьби з контрреволюцією. Ідея створення колгоспів і радгоспів скаже Сталін була нами запущена ще у період Жовтневого перевороту: «Партія передбачала їх необхідність і це знайшло відображення у програмі РКПб прийнятій на VIII з'їзді у березні 1919 р.» [12, с. 64]. Більшовики добре знали історію управління суспільством за допомогою пограбування й

розподілу продуктів харчування.

І це не дивно, адже продовольча проблема стала головною з перших днів радянської влади. Селянин не хотів безкоштовно віддавати хліб, працювати виключно на хлібозаготівлю. Інша річ праця в колгоспі під командою бригадира й голови та наглядом каральних органів. Результати такої праці були колгоспні (державні) і могли централізовано вивозитися за межі артілі. Таким чином усупільнення сільськогосподарського виробництва партія визнала основним і найдієвішим методом стягнення продрозкладки і загалом хлібозаготівлі.

У тоталітарній системі більшовицької влади не було місця самостійності, як категорії людської поведінки. Селянин – власник, селянин-виробник був самостійним, він годував сім'ю і державу. Він стояв на шляху колективізації, щоб його знищити потрібно було організувати голод.

Голодомор був спланованою акцією чи викликаною необхідністю пограбування селян для вилучення коштів на індустріалізацію?

І те і інше! Індустріалізація була вагомою складовою ленінського плану будівництва соціалізму, а селянство за Леніним було його основним ворогом, «дрібнобуржуазною стихією». Селянин є реакційним і відсталим, неодноразово повторювали у своїх заявах лідери більшовиків. «Селянське море стихійне, - говорив Сталін, – і у масовому масштабі породжує капіталізм, а тому його необхідно знищити». У 1928 р. Сталін і соратники вирішили форсувати індустріалізацію країни за рахунок селян: знижують закупівельні ціни на хліб і паралельно стрімко піднімають ціни на помислові товари, що постачаються в село; швидко зростали непомірні й різноманітні податки на селян, підприємців і ремісників; маса промислових товарів зменшилась, а ціни значно підвищилися .

Уже з 1928 р. селяни почали голодувати , вони стали приховувати хліб від держави. Перед режимом став вибір, або війна з селянством, або загнати його у колгоспи й радгоспи і там забрати хліб. Шляхом відчуження від землі, від розподілу виробленої продукції, селян перетворити у кріпаків радянської влади.

Українське село, згідно з Законом про єдиний сільськогосподарський податок на 1930-31 рр. було обкладене найбільшим в СРСР податком, за

визначеною владою школою прибутковості. Норми прибутковості 1 га землі : ріллі, засіяного поля і луків для України становили відповідно 40, 58 і 26 крб. А для Російської РСФР - 37, 46 і 16 крб.

Норми прибутковості від худоби (в крб.) [11] :

	Кінь	Віл	Велика рогата худоба
Росія	20	11	15
Україна	26	20	20

В окремих областях України вони були значно більшими.

Закріпачення селян державою відбулось у найкоротші строки. ЦК ВКПб постановою від 5 січня 1930 р. планував завершити колективізацію восени 1930 р. або навесні 1931 р., а перший секретар ЦК КПБУ Косір прийняв «зустрічний план» завершити цю справу до осені 1930 р. Україна стала на порозі громадянської війни. За даними ГПУ лише з 20 лютого до 2 квітня 1930 р. відбулося 1716 масових виступів селян, з них 15 збройних, проти колективізації. А протягом року їх було вже понад 4 тис., їх головним гаслом була вимога відновлення самостійної української держави [24].

Комуністична влада жорстоко придушувала опір повсталих селян України. Державне політичне управління у 1932 – 1933 роках заарештувало близько 200 тис. осіб, яких судили, відправили до тюрем і в заслання до східних регіонів СРСР [6]. [Грабовський С.]. Репресії чинили також міліція, військові, партійні органи.

Аграрна політика більшовиків знекровила продуктивні сили сільського господарства України. У 1930 р. з 22,9 млн. т. зібраного зерна у селян було вилучено 7,8 млн. т. хліба. Наступного 1931 р. зібрали 17,6 – млн. т. , а вивезли 6,9 млн. т. З валового збору 1932 р. , що становив 12,8 млн. т. забрали 7 млн. т. Залишилося лише насіннєве зерно . Українське село залишилося без хліба. Протягом 1932 – 1933 рр. СРСР вивіз у Західну Європу понад 2,8 млн. т. зерна, переважно

українських селян [3, с. 94; 7].

Сталінський режим продовжує формувати державний продовольчий фонд у натуральній формі (зерно, овочі, фрукти, соління, тощо) шляхом примусу, пограбувань і репресій. Восени 1932 р. в Україну направили 112 тис. партійних, радянських активістів і працівників НКВС для примусового вилучення у селян продуктів харчування. Близько 50 % награваного діставалося їм.

Селяни у відповідь виходять з колгоспів. Лише у першому півріччі 1932 р. кількість колективізованих господарств в Україні скоротилася на 41,2 тис. За січень цього ж року до міст втекли близько 127 тис. людей. До 40 % колгоспної ріллі в 1932 – 1933 рр. так заросло бур'янами, що вони заглушували жито, пшеницю та інші зернові культури [6].

Влада скорочує до мінімуму присадибні ділянки колгоспників, щоб примусити їх шукати засоби проживання виключно у праці на колгоспному лану. Перший секретар ЦК КПБУ П. Постишев, один із головних виконавців волі верховного ката Сталіна, у лютому 1933 р. заявив: «Кращим мірилом якості керівництва сільським господарством були і є хлібозаготівлі» [11].

Колективізація і хлібозаготівля супроводжувалися репресіями і масовими вбивствами селян та їх дітей каральними органами, представниками місцевої влади і активістами.

Боротьба українського селянства проти колективізації, проти ствердження більшовицьких порядків виявила себе у масових втечах селян у міста, виходу з колгоспів і виступах проти влади які нерідко носили форму збройного опору.

Щоб не допустити втечу селян до міста режим у 1932 р. запроваджує паспортний режим та інститут прописки. Селянам паспортів не видавали, а виїзд із села у місто для праці і проживання був лише з дозволу керівництва колгоспу і районних органів влади. 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли закон про охорону державного майна, написаний власноручно Сталіним, згідно якого за розкрадання урожаю, худоби тощо розстрілювали з конфіскацією майна, а за незначні крадіжки (збирання колосків, пригорщі зерна) позбавляли волі на 10 років, навіть дітей починаючи з 12 – літнього віку. Більшовицька влада, щоб

остаточно припинити втечу селян від голоду і ліквідувати їх опір, у грудні 1932 р. заносить на «чорну дошку села які злісно саботують хлібозаготівлю», а 22 січня 1933 р. Сталін власноручно написав директивний лист ЦК ВКП (б) і РНК СРСР [23], в яких документально було засвідчено про намір Кремля засобами конфіскації будь якого продовольства і заборони виїзду селян з України і Кубані в інші регіони організувати масовий голод українських хліборобів. Населення Кубані становило понад 70% етнічних українців.

Жертвами цих драконівських законів стали сотні тисяч селян. Блокада поселень селян військами, тотальне пограбування їх господарств, завершили виконання більшовиками плану організації Голодомору в Україні.

Масове голодування селян охопило всі 55 тис. українських сіл з весни 1931 р. і тривало до зими 1934 р. Воно супроводжувалося масовими вбивствами дорослих і дітей, людоїдством, самогубством. Особливих страждань зазнали діти які становили понад 38 % сільського населення. У кожному селі помирали сотні дітей від голоду, їх масово забивала влада за збирання з поля колосків, вони ставали жертвами людоїдів. Смертність дітей, за неповними підрахунками, сягала понад 50% до загальної кількості жертв Голодомору [3, с. 129].

У січні 1933 р. лютував голодомор, а керівник ДПУ УСРР В. Балицький зі своїми кадрами міліцією і сільськими активістами за період від 1 грудня 1932 р. до 25 січня 1933 р. знайшли у напівмертвих українських селян 14956 ям, 621 «чорну комору» і 1359 інших таємних сховищ, з яких вилучили 1718,5 тис. пудів виробленого хліборобами зерна. [10, с. 179].

Невід'ємною складовою сталінського плану геноциду українського народу було згортання українізації і посилення репресій проти інтелігенції, виселення понад 1 млн. українців і заселення їх землі росіянами.

Сталінський режим у процесі створення колгоспів втягнув селян у виробничі відносини, що будувалися на примусовій праці, обмежені прав і свобод, поділі продукту їх праці у натуральній формі між ними і державою. Це була кріпосницька система відносин. Селяни були відсторонені від керівництва так званими колективними господарствами. Сталін у доповіді «Про роботу на селі»

11 січня 1933 р. на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК партії, відзначаючи «успіхи» радянської влади в сільському господарстві, заявив: «ми (тобто партія, а не колгоспники П.Ч.) покликані керувати колгоспами..., а політвідділи МТС і радгоспів (каральні органи партії. П.Ч.) є одним з тих вирішальних засобів, за допомогою яких можна буде усунути усі хиби» [22, с. 221].

Які хиби мав на увазі диктатор. Можливо лише економічного характеру? Ні. Він думав про завершення плану ліквідації українського етносу, який мав великий досвід національно – визвольної боротьби і не сприйняв ідеї марксизму - ленінізму. Доля радянської влади і соціалістичного будівництва у вирішальній мірі залежала від продуктивних сил України, про що постійно говорив Ленін і його соратники.

А тому «етнографічний матеріал мав бути змінений», засобом Голодомору, а територія України заселена російським населенням. Як стверджував у депеші в Рим італійський консул у Харкові Серджіо Граденіго, за інформацією високопосадовців із ГПУ, «катастрофа обмежена винятково Україною, Кубанню і Середньою Волгою», де переважно жили українці. За даними консула режим мав за мету ліквідувати українську проблему – винищенням від 10 до 15 млн. людей, переважно селяни [3, с. 132]. Так, як «национальный вопрос, - за Сталініним, - есть по сути дела вопрос крестьянский» [20, с.72].

Сталінський голодомор мав ще одну мету – зупинити, а потім знищити, розчинити в російській культурі – українську культуру, яка переживала у 1917 - 1930 рр. великий розквіт і піднесення. Селянство, що становило 23,3 млн. людей з 31,2 млн. населення України було основним носієм національних і культурних традицій, соціальною базою українського національного відродження.

Керівництво більшовицької Росії усвідомлювало, що для відродження російської, але вже радянської імперії, необхідно поглинути Україну, а для цього якнайшвидше ліквідувати соціальне джерело українського опору – селянство. Воно, стверджував Сталін, «являє собою основну армію національного руху...». Селянство було також носієм релігійних традицій і тим суспільним середовищем де зміцнювала свої устої православна церква, проти якої більшовики вели війну не на життя, а на смерть.

Підсумовуючи результати колективізації на I Всесоюзному з'їзді колгоспників - ударників у лютому 1933 р. тиран всіх часів і народів заявив: «Ті труднощі, що стоять перед вами, не варті навіть того, щоб серйозно про них говорити... Ваші... труднощі товариші колгоспники це дитячі іграшки»[5].

На Уманщині Олександра Рабенко з'їла 7 своїх дітей, її брат – рідного сина. У селі Масиняківці Кіровоградської області, де народився відомий український письменник С. Плачинда, у «сталінській грі» з селянами України загинуло понад 911 дітей. Вижили лише двоє, він і сусідська дівчинка. Якщо визнати число жертв Голодомору у 10 млн. осіб (справжня цифра не встановлена), то діти серед них становили понад половину . У вересні 1933 р. за шкільні парти не сіло понад дві третини учнів.

Колективізацією і Голодомором – геноцидом керівництво більшовицької партії на чолі з Сталіним утвердило тоталітарну систему влади в країні : було ліквідовано приватну власність у тім числі на землю; розпочався процес ліквідації людини індивідуально мислячої самостійної, національно й політично свідомої не лише в партії, а й у всіх соціальних групах і класах; держава забезпечила себе безкоштовною робочою силою через Гулаг, а сільськогосподарське виробництво через колективізацію і перетворення селян у найманих батраків.

«Репресії в галузі соціалістичного будівництва, - згідно заяви Сталіна на XVI з'їзді ВКП(б) у 1930р. - стали необхідним елементом наступу ...» Сталінські репресії проти так званого «ухилу до українського націоналізму», що «розрісся до державної небезпеки» і « став головною небезпекою» (з доповіді Сталіна на XVII з'їзді ВКП (б) у січні 1934 р.), знищили все живе, що могло свідчити про національно-політичну окремішність українського народу у політичній, господарській і культурній сферах його життя. У боротьбі з національно-визвольним рухом в Україні сталінський режим розстріляв і замучив у таборах протягом 20 – 30-х років ХХ ст. ціле покоління українських патріотів: понад 200 письменників, десятки тисяч діячів інших галузей культури, серед яких усіх бандуристів, що зібралися на свій форум у Харкові, Українську автокефальну церкву, Українську академію наук , знищив усю українську літературу, яка досить

повно виявила ідейний і духовний зміст та європейський демократичний напрям розвитку.

Напередодні Голодомору – геноциду у 1931 р. на теренах СРСР мешкало 81 млн. 195 тис. українців і 77 млн. 791 тис. росіян. Ці цифри наведені в підручнику «На великой стройке. Рабочая книга для третьего года обучения в сельской школе». Выпуск 1. Государственное учебно-педагогическое издательство Москва – Ленинград, 1932 р. [9]. Натомість, Зімон Герхард у статті «Чи був Голодомор 1932 – 1933 рр. інструментом «ліквідації» українського націоналізму » (Український історичний журнал. – 1990. - № 2. – с. 120) стверджує, що за даними перепису населення в СРСР у 1926 р. в Росії проживало лише 8 млн. українців.

Знаючи політику й технологію перепису населення сталінським режимом можна переконливо заперечувати ці дані як необ'єктивні. За Всесоюзним переписом 1939 р. 86,8 % населення Краснодарського краю, яке до цього в абсолютній більшості складалося з українців – нащадків Чорноморського козацтва, зареєстрували як росіян [4]. У 1989 р. українців в УРСР налічувалося 44,2 млн. осіб (у 1926 р. – 31,2 млн.), натомість чисельність росіян в СРСР зросла за відповідний період з 77,8 млн. до 145,2 млн.

Масовий терор проти українського народу в СРСР тривав понад 70 років. Натомість, голод, що супроводжував постійно простих будівників так званого соціалістичного суспільства, зупинив цей наступ і став вагомою причиною ліквідації комуністичної утопії – СРСР – на початку 90-х років ХХ ст.

Геноцид українського народу 1932-1933 рр. спричинив зміну генетичного коду нації, стверджував не без підстав один із перших дослідників проблеми американський вчений Д. Мейс. Він же визначив основні ознаки постгеноцидного суспільства, що перешкоджають нам будувати незалежну соборну демократичну Україну. Це постійне відчуття психологічного тиску, страху й комплекс меншовартості; викривлена культура, її сурогатність, майже відсутність україномовного культурного середовища із-за байдужості влади до проблем державної мови та намагання запровадження двомовності; часткова амнезія національної історичної

пам'яті, що гальмує процес виховання у громадян національної і політичної свідомості; відсутність національної еліти, натомість гіпертрофоване поширення регіональної, представники якої не усвідомлюють відповідальності перед народом і державою, не мають уявлення про перспективи розвитку, проте у їх діях чітко виражені меркантильні та прагматичні цілі, жага до влади та нагромадження капіталу, а як наслідок стагнація економіки й багатовекторність політики [17].

Голодомор – геноцид придушив глибинний «рефлекс свободи» в українців, а також більшу частину морально-правових рефлексів і перетворив їх у цьому сенсі на правових і моральних нігілістів, що майже консервує процес створення громадянського суспільства й національної еліти.

Як наслідок, за 20 років незалежності влада, в складі якої значна кількість високопосадовців – корупціонерів, олігархів, політиків і злодіїв обібрала всю країну. За оцінками ООН за межею бідності нині перебуває понад 80 % українців. Менше ніж 1% населення країни розпоряджається та споживає 85 % національних багатств України. Понад 75 % належить 400 найбагатшим сім'ям. Сьогодні частка заробітньої плати у собівартості українських товарів становить 6 %, тоді як у країнах Західної Європи сягає 45 %. Пересічна місячна зарплата українця в 2011 р. становила 329 доларів, у Польщі – 1360, Чехії – 1450. Натомість сумарний статок сотні найбагатших українських бізнесменів становив 54 млрд. дол. Державу нищить тотальна корупція. Україна посіла 152 місце в індексі сприйняття корупції за «Транспаренсі Інтернешнл». Як наслідок валове виробництво продукції (ВВП) у нас навіть не наближається до 200 млрд. дол. й на 15 % менше, ніж 22 – мільйонної Румунії, на 30% - ніж 10 мільйонної Чехії і у 3,1 рази менше, ніж у Польщі. Натомість за період незалежності олігархи вивезли з України близько 167 млрд. дол. З них лише за останні два роки понад 73 млрд. дол.

Страшною пересторогою для нас звучать слова російського, а згодом американського соціолога Пітирима Сорокіна, автора праці «Голод як фактор», де аналізується вплив голоду на поведінку людей, соціальну організацію та суспільне життя. Його думка має безпосередній стосунок до України наших днів: «Там, де всі стають шакалами й хижакими, не можна займатися продуктивною працею. Ті, хто

нею займатиметься, все одно нічого не отримають для себе: тисячі грабіжників дертимуть із них сто шкур і не залишать їм навіть голодного пайка. Тому все економічне життя такого суспільства неминуче йде до цілковитого краху, який і станеться рано або пізно, а саме: коли буде розкрадене все й красти вже буде нічого». [18].

Сьогодні, ніколи, як ніколи, даються взнаки наслідки Голодомору – геноциду 1932 – 1933 років (українці за мізерну оплату своєї праці відмовляються від притаманних їм форм поведінки, свободомислення і прагнення до волі, відчутний моральний розклад свідомості й особистості, покірливо терплять розкрадання створеного ними національного багатства, руйнування їхньої культури владою, а особливо її головної складової – рідної мови; нерідко, щоб не померти знову ж таки з голоду, плазують перед тими, кого називають олігархами, хамами й бандитами, зрікаються своїх природніх прав, якими користується населення європейської спільноти й Америки, понад 6 млн. синів і дочок поневіряються на заробітках у зарубіжжі, щоб прогледувати свої сім'ї і мають всі ознаки покаліченого народу) знову актуальний заклик великого американця, одного з перших дослідників Голодомору в зарубіжній історіографії Джеймса Мейса про створення Інституту геноциду українського народу, насильства, яке здійснювали колонізатори, особливо радянська імперія.

Адже вивчення і розголошення цього злочину сталінського режиму прискорило падіння імперії зла – СРСР, й неодмінно приведе до фізичного й духовного очищення нації, виведе її на шлях розквіту культурного й матеріального добробуту. Якщо ми цього не зробимо, то, за словами священика–українця Олександра Биковця з Америки, настане найбільша проблема – духовна: «чи буде кому помолитися за всіх, хто загинув?». [Проф. Джеймс Мейс, «День» (1997 - 2004) 18 лютого 2003 року//День. – 2002. – 23 – 24 листопада.».].

Пам'ять і вшанування жертв Голодомору 1932-1933 рр. очистить й облагородить наші душі, думки й свідомість, сприятимуть піднесенню гідності українського народу і держави.

Джерела та література:

1. Бакунин М.А. Государственность и анархия. 1873.
2. Бердяев Н. Русский коммунизм // Новое время. – 1990. - № 9.
3. Веселова О.М. , Марочко В.І. , Мовчан О.М. Голодомори в Україні з 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. : злочини проти народу. Вид. 2-е , допов. – Київ - Нью-Йорк, 2000.
4. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги. – Москва. – 1992. – с. 59.
5. Вирабов И. От Мора до мора // Комсомольская правда.- 1991. - 18 мая.
6. Грабовський С. Пазурі Голодомору//День. – 2009. – 27 листопада.
7. Заворотный С., Полежевец П. Операция Голод // Комсомольская правда. - 1990. - 3 февраля.
8. «Коммунистическая утопия» М. Бакунина // Аргументы и факты. - 1990. - №12.
9. Кушлиняк Д. Український Голокост. Так вимирав народ//Шлях перемоги. – Ч. 21 (2404. – 2000. – 31 травня).
10. Кульчицький С.В. Голод 1932 – 1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. – К., 2008. – с. 179.
- 11.Лапчинська Н. Голодомор 1932-1933 років як наслідок колективізації // Рада. - 1993. - 1 липня
- 12.Ленин В.И. ПСС. - Т.12
- 13.Ленин В.И. ПСС. - Т.43
14. Маркс К. , Энгельс Ф. Соч. - Т.36.
15. Маркс К. , Энгельс Ф. Твори. - Т.39.
16. Марочко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні: Хроніка / В.Марочко, О.Мовчан. - К., 2008
- 17.Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933рр.) // Укр.

- істор. журнал. - 1995. - №1.
18. Сорокін Пітерим. Голод як фактор. Цитую за І. Сюдюковим. Каткування України: приховані механізми та наслідки//День. – 2012. – 23 – 24 листопада.
19. Сталин И. Вопросы ленинизма. - Москва, 1933.
20. Сталин И. Соч. Москва, 1946 – 1952. – Т. 7.
21. Сталін Й. Твори. - Т.12.
22. Сталін Й. Твори. - Т.13.
23. Трагедия советской деревни. Сб. док. - Т.3. Конец 1930- 1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Манниня. Л. Виолы. - Москва, 2000.
24. Українське слово. – Ч. 13.- 2000. – 30 березня – 5 квітня.
25. Франко І.Я. Соціалізм і соціал-демократизм// Життє і слово. - 1897.
26. Шаповал М. На смерть тирана// Народна газета. - 1992. - Січень №3(32).

Микола Сядристий

Голодомор 1932 – 1933 років – геноцид українського народу: передумови та наслідки

У статті розглядаються передумови та наслідки Голодомору – геноциду українського народу, організованого більшовицькою владою проти українського селянства.

Ключові слова: Голодомор, В. І. Ленін, селянство, хліб, комуністична ідеологія.

Pre-conditions and consequences of Holodomor are examined in the article - to the genocide of the Ukrainian people organized by bolshevist power against ukrainian peasantry.

Key words: Holodomor, V. I. Lenin, peasantry, bread, communist ideology.

У вересні 1990 р. Володимир Маняк запросив мене виступити на Першому всесвітньому симпозиумі, який відбувся в Києві. Він був відповідальною особою від Спілки письменників України за проведення цього заходу. На жаль, серед великої кількості виступів мій був єдиним, в якому утверджувалось, що Ленін був ініціатором «кінцевого вирішення селянського питання в СРСР і в Україні в першу чергу». Ленін навіть назвав рік майбутнього удару – 1931 [10]. Тобто Сталін був лише виконавцем ленінської ідеї-програми. Цей виступ ніде не друкувався 19 років, більше того проти нього радянський історик Юрій Шаповал (від імені інституту історії ЦК КПРС) в газеті «Київські вісті» від 31.12.1990 р. опублікував велику антистаттю в дусі ідей Компартії і КДБ, радником яких він був і залишається до сьогоднішнього дня. Шаповал разом з такими істориками України, як Кульчицький, Солдатенко та іншими апологетами марксизму-ленінізму, що вміть перефарбувалися, належить до провідних істориків сучасної України.

Першим великим знанням спогадів про Голодомор 1932-33 рр. в Україні була «33-й: голод. Народна Книга-Меморіал» [15]. Її авторами упорядниками були письменник Володимир Маняк і його дружина – журналістка Лідія Коваленко, яких я добре знав, бо був членом створеної ними Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Проти видання цієї книги з боку влади і обслуговуючих її офіційних істориків був сильний супротив, бо подружжя Маняків вперше в Україні розглядали страшну трагедію українського народу – Великий Голод – не в межах 1932 – 33 рр., а як логічний результат довгої і послідовної підготовки всієї марксистсько-ленінської комуністичної системи ще з часів Леніна. Адже кожен історико-політичний злочин має завжди свій розвиток у часі. В цій дуже емоційній, але глибоко обдуманій і пропущеній в кожному слові через спостережливий розум і серце праці, є багато коротких і водночас монументальних висновків про природу страхітливого зла і про майбутні наслідки цієї національної Трагедії. В цій могутній книзі В. Маняк, ніби передбачуючи майбутні суперечки і, метафорично кажучи, політичні танці на могилах жертв, дав на сторінці 237 надзвичайно глибоку характеристику подій ХХ століття і дуже конкретно описав розмову з провідним сучасним совєцьким дослідником Голодомору паном Кульчицьким, який умовляв Маняка не писати правди про Голодомор, а трактувати її так, як цього вимагає партія комуністів України. І не

тільки України. Цілком можливо, що подружжя Маняків поплатилося за це життям. (Існує ще ніким не перевірена думка, що Володимир Маняк під час дорожньої катастрофи загинув не зразу, а був вбитий у сутичці, що сталася після катастрофи. Відносно раптової смерті його дружини Лідії теж існують невияснені обставини, про що говорять ті, хто знав її особисто. (Але це окрема тема).

Щоб підірвати той напрямок, який був започаткований Маняком і його дружиною Лідією цілу вантажівку книжок «33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал» як макулатуру, себто нічого не варту книгу було знищено. Про цей факт у часописі «Мета» була інформація М. Головатого, про яку представник від українських організацій при Конгресовій Комісії по дослідженню Великого Голоду в Україні Іван Самійленко написав у своєму історичному нарисі [14, с. 36].

Пізніше, Роберт Конквест в книзі «Роздуми над сплюндрованим сторіччям» [7, с. 234] писав, що після розвалу Союзу до влади прийшли вихідці з комсомольських коридорів, яких обслуговують ті ж самі радянські історики, які монополізували трактування історії 30-х років і Голоду зокрема. Про спотворення правди про Голодомор йдеться і в праці «День і вічність Джеймса Мейса. Точка вибору» [6, с. 300].

Великий письменник, син українського народу, М. Гоголь говорив, що світогляд кожної людини визначає той горизонт, який вона вперше побачить у дитинстві. На горизонті, який я бачив вперше у своєму дитинстві і який було видно з нашого селянського двору далеко-далеко в степу, росло одне-єдине трохи похилене дерево. Взимку воно виділялося загадковою чорною цяткою серед білих снігів, а навесні, навпаки, – було біле серед чорного виораного степу.

То була яблуня. Мати говорила мені, що ця яблуня – то єдине, що залишилось від селянських дворів, які вимерли протягом 1932 – 1933 років. «Коли я зайшла в один з дворів, – розповідала мати, – то побачила на підлозі у хаті мертву жінку. Поруч лежало двоє мертвих дітей – висохлі скелетики. А біля жінки впритул лежало немовля, яке смоктало її, мертву». Це кошмарне видіння супроводжувало мене все життя.

Трагедія 1933-го року має практичні і теоретичні передумови в революції і в тій політиці, яку вела радянська влада в перші пореволюційні роки і після.

Геноцид – етноцид проти селянства починається з того, що лідер комуністів Ленін ніколи не вірив селянству і дивився на нього як на потенційного ворога. Він говорив, що з кожного дрібного господаря підростає новий генерал Корнілов – лютий ворог революції. Цим ставленням і пояснюється те, що більшовицька партія, яку заснував і виплекав Ленін, нищила селянство і довела до того стану, в якому воно зараз перебуває. В останніх творах він застерігав своє оточення, що кінець-кінцем доля влади залежатиме від того, чи піде селянство з робочим класом, чи під впливом вимушено прийнятого НЕПу відійде від нього. Тому в 30-ті роки подбали, щоб селянство відійшло на той світ, а не від лінії партії.

Нова економічна політика (НЕП), як тимчасовий відступ партії перед загрозою народних повстань, був уведений «серйозно і надовго», але не назавжди, як нині стверджують окремі, особливо російські історики, щоб перекласти всю вину за кризу комуністичної влади не на систему, а на Сталіна. НЕП – це типовий ленінський маневр обману народних мас. Разом з введенням НЕПу Ленін одноразово вводив буквально терористичну систему його послідовного знищення. Досить згадати його широкомасштабну вказівку «про завдання Наркомюсту в умовах нової економічної політики», адресовану таємно наркомові юстиції Курському з поміткою «З особистим проханням: не розмножувати, тільки показувати під розписку, не дати розголосити, не розбазікати ворогам». Головна лінія цієї вказівки – терор, терор, терор. Ні про який розвиток нових економічних методів і форм господарювання не могло бути й мови.

Намагаючись втілити на практиці ідею світової пролетарської революції вождь російських комуністів говорив: «Якщо ми це завдання пробували розв'язати прямо, так би мовити, лобовою атакою, то зазнали невдачі. Такі помилки бувають в усякій війні, і їх не вважають помилками. Не вдалася лобова атака, перейдемо в обхід, будемо діяти облогою, і сапою» [11, с. 156].

Дійсно, страшні слова: масовий терор, продовольча диктатура, знищення до цього сотень тисяч людей Ленін не вважав помилкою організаторів революції в Росії. Головне завдання – захопити владу. До речі, в книзі «Фатальні рішення», яка є спогадами гітлерівських воєначальників, наводиться такий факт: коли

фюреру доповіли про взяття під Сталінінградом у полон сотень тисяч німецьких солдат, Гітлер, оговтавшись від шоку, сказав: «Це ще не поразка. Помилки бувають на всякій війні. Зберемо нову армію».

Розправа з НЕПом – логічне продовження лінії ЦК ВКП(б) ленінського складу. Тому початок так званого Великого перелому у 1928 – 1929 рр. треба вважати роками початку тотального наступу на селян з метою одержавлення їх земель, господарств і подальшого пограбування результатів праці в інтересах побудови примарного комунізму.

Де криються витoki народної трагедії? Вони – в самій радянській комуністичній ідеології, системі, яка за своєю природою передбачала і метод розправи, і її виконавців. Згадаймо, що являла собою Російська імперія і в її складі Україна до революції 1917 р. Це була держава, 80 відсотків населення якої становили селяни – клас приватників, якщо йти за марксизмом. Що таке марксизм? Ленін говорить, що це ідеологічне обґрунтування знищення приватної власності, капіталу і класів. Тобто, утвердження даної ідеології на практиці означало знищення селянства, а на решті населення повинен бути поставлений великий соціальний експеримент.

Селянство давно муляло очі тим, хто збирався старий світ «разрушить до основанья, а затем...» зайнятися організованим копанням могил для десятків, сотень, тисяч і мільйонів людей. Що і зробила радянська влада. За 73 роки її існування було знищено понад 70 млн. безневинних людей. У 1905 році Ленін писав у праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», що при захопленні влади методом поетапних переворотів треба паралізувати хиткість селянства. Але селянство виявилось стійким: коли Ленін з групою терористів у червні 1917 р. зробив спробу захопити владу, то Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів зажадали притягти його до суду за замах на перші основи демократії. Натомість, використавши дестабілізацію в країні, переворот все-таки було зроблено. Для надійності й остороги, а також для обману селянських мас подано гасла: «Земля – селянам!», «Вся влада – Радам!». Хоч до перевороту Ленін і Сталін говорили, що гасло «Вся влада – Радам» – це донкіхотство. Влада Радам

не була передана ні Леніним, ні Сталіним. До 1991 р. влада знаходилася в руках комуністичної партії, яка на практиці послідовно сповідувала заповіт своїх кривавих вождів. Історія Комуністичної партії СРСР – це історія поступового знищення селянства. «Декрет про землю» був відмінений «Земельним кодексом», за яким вся земля, в тім числі і та, яка була викуплена селянами ще після реформи 1861 року, стала державною, тобто націоналізованою. Разом із введенням продподатку це стало поверненням до кріпацтва. Всіх, хто спочатку отримав землю, названо куркулями і знищено. Так цілеспрямовано була знищена перша частина кращих сільських господарів.

Націоналізація землі стала фактично другим контрреволюційним переворотом, який зробила марксистсько-ленінська система в СРСР. Виконавцем її ідей був Сталін, який не приписував собі ідеї колективізації. То була ідея його вчителя Леніна і пишно називалась Ленінським кооперативним планом. Ленін говорив: «Ми ведемо класову боротьбу і наша мета – знищити класи. Поки лишаються робітники і селяни, до того часу соціалізм залишається нездійсненим.» [10, с. 287 – 288]. Для втілення цього завдання, як пише вождь, треба використовувати будь-які методи, і в першу чергу – розстріли, застосування яких виправдовується моральною свідомістю робітничого класу, який іде до перемоги. Як відомо, з цією метою з особистої ініціативи Леніна були – вперше і задовго до Гітлера – створені концтабори і введена методика захоплення заручників, виселення, інші каральні засоби. Тотальну дегуманізацію суспільства «вождь світового пролетаріату» виправдовував «революційною доцільністю» і посиленнями на Маркса і Енгельса. Зокрема, Леніну дуже полюбилася думка Маркса, що робітники повинні пережити 15, 20, 50 років громадянської війни і міжнародних битв не лише заради того, щоб змінити історичні відносини, а й щоб самим змінитися і стати здатними до політичного панування.

Продовжуючи і творчо розкриваючи думку Маркса, Ленін писав, що доведеться при диктатурі пролетаріату перевиховувати мільйони селян і дрібних господарів, сотні тисяч службовців, чиновників, буржуазних інтелігентів, підпорядковувати усіх пролетарській державі і пролетарському керівництву.

Потім необхідно буде перевиховувати в тривалій боротьбі, на ґрунті диктатури пролетаріату, і самих пролетарів, які від своїх особистих дрібнобуржуазних забобонів позбавляться не одразу, не чудом, за велінням Божої матері. Коротко кажучи, тотальний моральний і фізичний терор проти тих, кого спочатку треба було перевиховувати, повинен, за ідеологією системи, закінчуватись перевихованням самих вихователів. Тотальна організація голоду у першу чергу в селянському середовищі стала найкращим методом для вирішення грандіозного завдання по знищенню і перевихованню непокірних, забезпечила закріплення влади партії над народом у тому ключі, який ще до 1917 року був обраний вождями. Знищення українського селянства – не тільки небачений злочин у правовому й моральному розумінні. Це глобальний підриг національної культури у всіх напрямках. Чорнобиль виступає продовженням цієї трагедії, бо підриг господарських, релігійних, соціальних основ селянства – підриг філософії господарювання і всіх інших форм життя, яка мала тисячолітню історію і яку можна розглядати як планетарну даність: Земля – Людина. Так цю проблему розглядали, до речі, Вернадський і Вавілов. Останнього, хто прагнув справді підняти село, зробити його багатим, тоталітарна система знищила і викинула в буквальному розумінні на смітник, бо комуністична система устами Сталіна сказала: «Більшовики думають інакше!». Невипадково та ж сама доля спіткала великих учених, істинних друзів селянства – Чаянова, Тулайкова та інших.

У 20-х роках ХХ-го століття, коли каральна система з особистої ініціативи Леніна почала знищення, а потім виселення інтелігенції, найперше партія розігнала Всеросійський комітет допомоги голодуючим (1921 рік). Це дуже показово для комуністичного режиму. Як показово і те, що перед розprawою над селянством офіційна влада почала масове винищення української інтелігенції, більшість серед якої становили вихідці з села, принаймні в Україні. Установка на знищення інтелігенції набирала перед проведенням голодомору і під час нього характеру державної цілеспрямованої політики. Боротьба велась під виглядом боротьби з українським націоналізмом. Більшовицька система завжди виступала проти будь-якої національної культури, то під виглядом боротьби з

націоналізмом, то під виглядом боротьби з космополітизмом, що ніби взаємно виключають один одного. Чому? Тому, що національна культура – це фортеця, що робить людину навіть у в'язниці якісно незалежною, вільною у своїх помислах і вчинках. А якщо так, то вона повинна бути або знищена, або підмінена культурою гасел. Голод теж виконував це завдання, бо інтелігенти, як віруючі, під час голоду вмирили перші.

Сталін, як і Ленін за життя, у 30-ті роки говорить, що селяни не усвідомили уроків соціалістичного перевороту. Він звертає увагу партії на те, що під час виборів до Рад селяни обирають недеградовану бідноту з числа ледарів і крутіїв, які повинні були стати й стали за планом більшовиків безпосередніми виконавцями планів організаторів голоду і основною опорою партії у боротьбі на знищення заможних селян, які ще залишились, мали господарську практику, досвід землеробства. У зв'язку з цим Сталін дає вказівку розглядати Ради, як і колгоспи, де не всі куркулі розбиті як такі, що можуть повернутися і проти Радянської влади, а отже: або колгоспи і Ради є більшовицькі, або – антирадянські.

Тотальна система, природно, йшла до тотального вирішення своєї кінцевої перемоги над класом селянства, до повного закріплення своєї політичної влади. Організація Голодомору ставала фіналом цієї багаторічної боротьби «ордена мечоносців», цієї, як сказав філософ, «апокаліпсичної секти» з народом. Комуністична партія і сталінський режим під час голоду в Україні прийняли сотні людиноненависницьких законів і рішень проти селянства, що прирекли їх на насильницьку смерть.

Час наступу, який запрограмував ще Ленін при введенні НЕПу, настав. Цей час визначив уже Сталін. Про цю його заслугу, як виконавця ленінської стратегічної і тактичної вказівки, напише газета «Правда» 24 і 25 січня 1933 року в надрукованій промові Ворошилова «Про результати першої п'ятирічки». В тій же газеті одразу ж після організованого Голодомору буде надруковано розмову Сталіна з кореспондентом газети «Нью-Йорк таймс». На запитання, що є найважливішою внутрішньою проблемою СРСР в даний час, Сталін назве

проблему селянсько-колгоспну і скаже, що її можна вважати вже розв'язаною. Ціна цієї перемоги – знищення від 7 до 10 млн. українських селян.

Джерела та література:

1. Голодомор в Україні 1932 – 1933: Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава – Київ, 2008. – 1205 с., іл.
2. Голодомор в Україні 1932 – 1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / Упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка; Передмова Ю. Г. Рубана. – К., 2008. – 336 с.
3. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 1128 с., іл.
4. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: Матеріали кримінальної справи № 475. – К., 2010. – 52 с.
5. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К., 1990. – 605 с.
6. Івшина Л. О. День і вічність Джеймса Мейса (англ. мова). – К., 2005. – 384 с.
7. Конквест Роберт. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Переклад з англ. О. Мокровольського. – К., 2003. – 371 с.
8. Кульчицький С. В. Голодомор 1932 – 1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2007. – 424 с.
9. Ленін В. І. Повне зібрання творів. Т. 4. – К., 1969. – 544 с.
10. Ленін В. І. Повне зібрання творів. Т. 43. – К., 1974. – 528 с.
11. Ленін В. І. Повне зібрання творів. Т. 44. Червень 1921 – березень 1922. – К., 1974. – 704 с.
12. Марочко В., Мовчан О. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: Хроніка. – К., 2008. – 294 с.
13. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2008. – 604 с., іл.

14. Самійленко І. М. Соціо-політичне тло голодового геноциду в Україні (Комунізм – смертельний ворог села): Історичний нарис / І. Самійленко. – (Філадельфія США) – Київ: Просвіта, 1998. – 37 с.
15. 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал / Ред. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991. – 584 с.

Василь Марочко

Організатори Голодомору – геноциду українського народу 1932 – 1933 років

У статті автор досліджує діяльність партійно-радянської номенклатури, яка була творцем і виконавцем соціально-економічної політики, що призвела до штучного Голодомору – геноциду в українському селі 1932 -1933 роках.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, карально-репресивна система, партійно-радянська номенклатура.

In the article an author probes activity party soviet nomenclature, which was a creator and performer of socio-economic policy which resulted in artificial Golodomoru – genocide in the Ukrainian village 1932 -1933 years.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, карально-репресивна система, партійно-радянська номенклатура.

Геноцид українців, що тривав протягом 1932–1933 рр. в Україні залишається злочином без покарання. Він не має терміну давності, а тому і забуття позаяк наслідки голодомору – це мільйони полеглих хліборобів, знекровлена і пригнічена нація, яка вирізняється найгострішою демографічною ситуацією, втрата етнічної самобутності, соціально-економічна деградація українського села.

Дослідники тоталітарного комуністичного режиму в Україні виокремлюють його карально-репресивну суть та «колегіальну відповідальність», уникаючи

показу персональної причетності політичної еліти до формування і здійснення злочинної політики. Історики, з'ясовуючи причини голоду, зосереджуються переважно на особливостях колективізації, хлібозаготівельних кампаній, намагаючись засвідчити так званий принцип об'єктивності висвітлення історичних подій і явищ. Монопартійна система формування і функціонування органів радянської влади витворила специфічний інститут номенклатурної деспотії, очолюваної Сталіним. Вона мала колегіальні форми правління, а вирішували конкретні особи тому важливо дослідити їхні діяння, наміри, заклики, звернення, вчинки. Встановлення історичного факту особистої відповідальності високопосадовців, у нашому випадку за творення голоду, передбачає не лише з'ясування злочинної діяльності, але і службової бездіяльності, особливо урядовців. Вони мали безмежну владу, вирішували глобальні питання соціально-економічного розвитку суспільства, проголошуючи курс на колективізацію сільського господарства, на індустріалізацію, а також дріб'язково переймаючись забезпеченням умов для продуктивного штучного запліднення худоби, боротьби з гризунами на колгоспних ланах. Карально-репресивна система, виплекана більшовиками, виявилася соціальною резервацією для українських хліборобів, приречених на голодну смерть.

Партійно-радянська номенклатура була творцем і виконавцем соціально-економічної політики, яка призвела до штучного голодомору-геноциду в українському селі 1932–1933 рр. Парламент України визнав голод 1932–1933 рр. в Україні – геноцидом, передбачив відповідальність за його невизнання, але закон не виписав процедури персональної відповідальності за скоєні у 30-х рр. високопосадовцями дії або їх бездіяльність, внаслідок яких мільйони людей загинули від голодної смерті. Необмежена влада партійних органів, особливо політбюро ЦК ВКП(б) та КП(б)У, виявилася політичним інструментом творення геноциду, про що свідчать конкретні постанови, підписані особисто Сталіним, Молотовим, Кагановичем, Косіором, Постишевим.

З'ясовуючи історичний факт персональної відповідальності партійної номенклатури за терор – голодом, автор намагався показати безпосередні дії і

наміри Сталіна, Кагановича, Молотова, Косіора, які уособлювали політичну еліту. Для висвітлення діяльності інших високопосадовців необхідно вивчити їх повсякденне суспільно-політичне життя, конкретні вчинки, участь в хлібозаготівлях, тобто написати «чорну книгу» діянь сталінського режиму в українському селі.

Сталін: «Зверніть увагу на Україну»

Диктаторські зазіхання Йосипа Сталіна виявилися ще у квітні 1922 р., коли він, за визначенням Леніна, «зробившись» генеральним секретарем ЦК РКП(б), прагнув необмежених номенклатурних повноважень, але його «орлиний порив» стримували – Лев Троцький, «теоретик партії» Микола Бухарін, головний чекіст – Фелікс Дзержинський. Формально очолюючи секретаріат партії, Сталін не полишав прагнень стати лідером, особливо після смерті Леніна, усуваючи один за одним політичних конкурентів: Троцького у 1938 р., Бухаріна та Олексія Рикова у 1929 р.

Виявивши неабиякі організаторські здібності, які дозволили йому утриматися на політичному Олімпі, Сталін волів бачити себе великим реформатором. Обґрунтовуючи політичну доцільність політики розкуркулювання та здійснення масової колективізації, він намагався здолати соціально-економічні проблеми (кризу хлібозаготівель, спад зерновиробництва) за допомогою звичних воєнно-комуністичних методів (продрозкладки, репресій). Ідея масового створення колгоспів, тобто «соціалістичних фабрик зерна», видалася для колишнього семінариста месіанською. Десятки тисяч колгоспників, крім руйнації традиційних форм селянського господарювання, не дали бажаної кількості хліба., що викликало гнів і ненависть Сталіна до селян. Економічна результативність сталінського реформаторського курсу, названого дослідниками «соціалістичною модернізацією», виявилися малоефективною, яка означала крах чергової революції «згори» та банкрутство генеральної лінії партії, щодо форсування темпів індустріалізації. Зростання витрат в галузі оборонної промисловості, обсяги промислового будівництва, відсутність зовнішнього кредитування – вимагали від уряду негайного пошуку внутрішніх джерел фінансування.

Наприкінці 1931 р., відчувши руйнівні наслідки колективізації, Сталін намагається перекласти провину на «зовнішніх» і «внутрішніх» ворогів – «диверсантів», «саботажників», «шкідників». Ідеологічні ярлики, які стали засобом маніпуляції суспільною свідомістю, виконували охоронну функцію для репутації Сталіна, котрий спрямував пошук причин економічної кризи у бажане русло. Однак, будучи прагматиком і реалістом, він цілком усвідомлював господарську малоефективність колгоспів, які не подолали зернової проблеми, а лише ускладнили її, тому залишився вірним принципам продрозкладки. Їх застосування в умовах домінування селянських господарств мало трагічні наслідки у 1921–1923 рр., а також у 1928–1929 рр., але ні Сталін, ні його найближче оточення не зважили на можливі наслідки застосування продрозкладки в колгоспах, радгоспах та одноосібному секторі одночасно. Форми її запровадження та методи здійснення мали ознаки свідомої економічної блокади сільського населення.

Карально-репресивна система хлібозаготівель, яка мала діяти восени 1931 р., коли в основному завершилася колективізація сільського господарства, давала «збої», але від неї не відмовилися. Її застосування призвело до масового голоду, котрий охопив Україну уже протягом першої половини 1932 р. Партійно-радянське керівництво республіки, судячи з архівних документів, не наважувалося інформувати Сталіна про факти голоду. 1 червня 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) надало йому півторамісячну відпустку, тому кремлівський кабінет Сталіна з 29 травня по 27 серпня 1932 р. ніхто не відвідав. Його господар ще у квітні, спростувавши чутки закордонної преси про хворобливий стан здоров'я, особисто поінформувавши кореспондента «Ассошетед Прес» про хороше самопочуття. Перебуваючи у Сочі, Сталін, завершуючи листа Кагановичу 4 червня, запевнив його: «Я здоров».

Залишивши Москву майже на три місяці, ніби Іван Грозний, котрий у XVI ст. вдався до обмеження влади бояр задля зміцнення власних позицій самодержця, Сталін продовжував керувати країною, надсилаючи листи номенклатурним «опричникам» – Лазару Кагановичу, В'ячеславу Молотову, Климу Ворошилову,

Михайлові Калініну та іншим. Вони стосувалися питань зовнішньої та внутрішньої політики, але, судячи з категоричної тональності та гострих і гнівних висловлювань Сталіна, його обурював факт спаду темпів хлібозаготівель в Україні, а не голодної смерті українських селян.

Листуючись з Кагановичем стосовно хлібозаготівель в Україні, Сталін використовував термінологію, яка підкреслювала його ставлення до етнічних українців, уникаючи термінів «український народ» або «Радянська Україна». Він переймався конкретною проблемою – обсягами і темпами заготівель зернових культур, безпосередніми виробниками яких були «українські колгоспники» та «індивідуали». Якщо мова заходила про збір цукрового буряку, то Сталін одразу згадав про Україну, яка «дає одна буряків втричі або вчетверо більше ЦЧО» (Центральних чорноземних областей РСФРР. – *В.М.*), тому «...без України таке питання не можна вирішити». Терміни «українці», «українські демобілізатори», «Україна», «українська конференція», «саме головне зараз Україна», «Україну можна втратити», «Зверніть увагу на Україну», які зустрічаються в листах Сталіна до Кагановича протягом червня–серпня 1932 р., засвідчують факт етнічного спрямування сталінської «турботи» про українських селян.

12 червня 1932 р. Каганович надіслав Сталіну листи голови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Григорія Петровського та голови Раднаркому УСРР Власа Чубаря, які порушили питання про «відмову від хлібозаготівель» та надання Україні продовольчої допомоги. У них висвітлювалася катастрофічна ситуація в українських селах, картини голоду, що охопив тоді понад 100 районів республіки. Враховуючи той факт, що «...Косіор нічого не пише», їхнє звернення виявилось першою спробою українських урядовців привернути увагу політбюро ЦК ВКП(б) до трагедії українського селянства. Сталін одержав лист від Кагановича, а 15 червня надіслав відповідь: «Листи Чубаря і Петровського не сподобались. Перший розводить «самокритику» – щоб одержати від Москви нові мільйони пудів хліба, інший видає святошу, віддавши себе у жертву «директиві ЦК ВКП» – щоб домогтися зменшення плану хлібозаготівель. Ні те ні інше не прийнятне». Сталін вважав, що «Україні дано більше ніж треба», тому «...дати ще

хліба не слід і немає звідки». А українські селяни, сподіваючись на його милість, масово зверталися до «рідного Сталіна» за допомогою, надсилаючи сотні листів на його адресу.

Зазначу, що листування Сталіна і Кагановича відбувалося таємно, але пропозиції і вказівки більшовицького вождя обговорювалися та ухвалювалися на політбюро або на пленумах ЦК ВКП(б), тобто набували офіційного статусу. 18 червня 1932 р., аналізуючи форми, методи і принципи хлібозаготівель, Сталін визнав той факт, що в «...Україні, незважаючи на непоганий врожай, низка врожайних районів опинилася в стані розорення і голоду». Він пояснює їх виникнення тим, що «...план хлібозаготівель був розверстаний по районах і колгоспах і виконувався не в організованому порядку, а стихійно, за «принципом» зрівнялівки, відбувався механічно, без урахування становища у кожному окремому районі, без урахування становища у кожному окремому колгоспі». Здавалося, що «батько народів», розчулений трагедією, скасує форсування темпів хлібозаготівель, але виявилось все навпаки: він запропонував скликати наприкінці червня 1932 р. нараду секретарів і голов республіканських урядів з питань організації та «безумовного виконання плану хлібозаготівель». Сталін особисто висловив обурення з того, що «...декілька десятків тисяч українських колгоспників все ще роз'їжджають по всій європейській частині СРСР і розкладають нам колгоспи своїми скаргами і скигленням». Отже, перебуваючи у Сочі, він вперше визнає факт голоду в Україні, зізнавшись у цьому Кагановичу. 28 червня політбюро доручило Молотову зачитати листа Сталіна на нараді з питань хлібозаготівель, тобто колегіально визнавши історичний факт голоду в Україні.

Творцем системи хлібозаготівель, яка виснажувала сільське господарство України, був безпосередньо Сталін, започаткувавши її ще у січні 1928 р., модернізуючи протягом наступних років. У листах Сталіна до Кагановича зафіксовано факт свідомого позбавлення селян хліба. Зокрема, 29 червня 1932 р. він радив йому наступне: «Перше. Насінневу позику не треба зараховувати до плану, її треба вилучати поза планом і обов'язково повністю... Друге. Теж саме

необхідно зробити стосовно продовольчої позики. Третє. Під час жнив можна видавати колгоспникам невеликий аванс хлібом. Четверте. При розверстці плану не слід давати послаблення односібнику». Вилучення насінневої позички унеможливило своєчасне проведення посівної кампанії, а продовольчого зерна означало приречення селян на голодну смерть. Відправляючи Кагановича і Молотова в Україну на партконференцію, Сталін вимагав від них 100% виконання республікою плану хлібозаготівель, тому що «головний удар треба спрямувати проти українських демобілізаторів». Знаючи про масовий голод в українських селах, Сталін вимагав від них звернути «...найсерйознішу увагу на Україну», вчинити рішучих заходів для того, щоб «...переламати настрої працівників, ізолювати плаксивих та гнилих дипломатів (не дивлячись на посади!) і забезпечити справді – більшовицьке рішення конференції». Воно стосувалося форсування темпів хлібозаготівель.

Партійні постанови, особливо політбюро ЦК ВКП(б), Сталін особисто читав, редагував і доповнював. Так було з постановою «Про організацію хлібозаготівель в компанію 1932 р.», яка, крім політичного рішення, мала таблицю з розверстанням хлібозаготівельних завдань для республік. Сталіну належала ідея про заборону перевезення «приватних хлібних вантажів» залізницями, без реалізації якої, на його переконання, можна зірвати хлібозаготівлі.

Він виголосив її 22 липня, а 23 липня Рада праці та оборони встановила норму перевезення хліба громадянами – 16 кг. Сталінські постанови про «боротьбу за хліб», позаяк він особисто їх підписував і виправляв, мали ознаки геноциду, тому що створювали умови несумісні з життям для сільського населення.

Сталін особисто ініціював підготовку так званого закону про «п'ять колосків», тобто постанови ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. Його непокоїли масові крадіжки «кооперативного» та «колгоспного майна «куркулями» та іншими «антигромадськими елементами»,

тобто голодними селянами. Він запропонував надати майну колгоспів та кооперації статус державного, відтак за його розкрадання карати 10-ма роками ув'язнення або ж смертною карою. Сталін цілком свідомо вдався до подібного заходу, позаяк без «...драконівських соціалістичних заходів неможливо встановити нову громадську дисципліну, а без такої дисципліни – неможливо відстояти та зміцнити наш новий лад». Закон мав універсальне значення для диктаторського режиму Сталіна: він унеможливив «розбазарювання» колгоспного хліба і сприяв використанню державних повинностей селянами, тримав їх у страхові конфіскації особистого майна та розстрілу, став карально-репресивним методом стимулювання хлібозаготівель, усунув будь-яку спробу їх «саботажу».

Розгніваний ускладненням економічної ситуації та малоефективними методами хлібозаготівель, Сталін відкорегував постанову ЦВК і РНК СРСР про колгоспну торгівлю від 20 травня 1932 р., яку деякі російські історики поспішили безпідставно назвати «неонепом». 20 липня 1932 р. Сталін писав Кагановичу і Молотову про те, що «декрет про колгоспну торгівлю» без сумніву «оживить куркульські елементи і спекулянтів-перекупників», які схиллятимуть селян до виходу з колгоспу, тому «...ми повинні викоринювати цю погань». Він запропонував ОГПУ «...взяти під суворий нагляд село і всіх активних проповідників проти нового колгоспного ладу, активних проповідників ідеї виходу із колгоспу – вилучати і направляти до концтаборів (індивідуально)». Подібні заходи стосувалися ринків, на яких «виловлювали» селян, ніби «спекулянтів і перекупників», позбавляючи майна та засуджуючи до концтаборів. Сталін не був оригінальним, позаяк у роки воєнного комунізму подібні заходи пропонував Ленін.

Сталінська «турбота» про українських селян мала лінійну одиницю виміру – пуди, тонни. Зменшення плану хлібозаготівель він дозволяв у випадку стимулювання посівної кампанії, а також під час копання цукрових буряків. 24 червня 1932 р., переконуючи Кагановича і Молотова в неухильності «установки» щодо «виконання плану хлібозаготівель», Сталін зауважив: «Але майте на увазі, що доведеться зробити виняток для особливо постраждалих районів України. це

необхідно не лише з точки зору справедливості, але і з огляду на особливе становище України, спільного кордону з Польщею і т. ін. Я думаю, що можна «скосити» колгоспам особливо постраждалих районів половину плану, а індивідуалам третину. На це піде тридцять або сорок мільйонів пудів зернових. Зробити це треба не зараз, а в половині або в кінці серпня, щоб озимий посів міг пройти більш жваво». Намір Сталіна зменшити для України на 30–40 млн. пудів хлібозаготівель не був реалізований, але він засвідчив серйозне занепокоєння від можливого соціального бунту в Україні, спираючись на досвід 1920 р., коли Ю. Пілсудський та Симон Петлюра тимчасово звільнили Україну від більшовиків. Сталін зізнався Кагановичу про те, що наприкінці червня він не наважився говорити про зменшення плану, бо напередодні «української партконференції» це означало б «...деморалізувати остаточно (і так деморалізованих) українців, дезорганізувати обласних секретарів і – зірвати хлібозаготівлі». Наприкінці серпня, розмірковував Сталін, можна, позаяк «види на врожай» визнав «як хороші по СРСР», крім України, але водночас він застеріг від «зрівнялівки», зосередившись виключно на постраждалих колгоспах, дозволивши зменшення для них половину хлібозаготівельного плану, а для «індивідуалів» – третину або чверть.

11 серпня 1932 р., забувши про «турботу» та намір зменшити план для «постраждалих» колгоспів, Сталін висловлює обурення і гнів стосовно того, що 50 райкомів Київської і Дніпропетровської областей «...висловились проти плану хлібозаготівель, визнавши їх нереальними». Не з'ясовуючи причин та економічних факторів, які спонукали подібні дії секретарів райкомів, Сталін, підкреслюючи «своєрідність республіки, як Україна», вдруге звертає увагу на можливість соціального вибуху. «Якщо не візьмемось тепер за виправлення становища на Україні, Україну можемо втратити. Майте на увазі, що Пілсудський не спить, і його агентура на Україні на багато раз сильніша, ніж думає Реденс чи Косіор». Теза про «виправлення становища», яка фігурує як першопричина можливої втрати України, стосувалася не зменшення плану хлібозаготівель, а навпаки подолання опору «саботажників» і звільнення з посад «деморалізованих»

керівників райкомів партії. В українській компартії, яка мала 500 тис. членів, на переконання Сталіна, було чимало «...гнилих елементів, свідомих і безсвідомих петлюрівців, насамкінець – прямих агентів Пілсудського». Вони, гадав у Сочі Сталін, як «тільки справи стануть гірше» – обов'язково «відкриють фронт внутрі (і поза) партії, проти партії», але «українська верхівка не бачить цієї небезпеки». Він запропонував звільнити партійно-державне керівництво в Україні, «перетворити Україну у найкоротший термін у справжню фортецю СРСР, у дійсно зразкову республіку», не шкодуючи для цього грошей, здійснити її політичне та господарське становище, особливо прикордонних районів.

Для збереження України в складі СРСР, щоб «не втратити її», Сталін вимагав зміщення секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора та голову уряду Чубаря. Побоювання «внутрішньої контрреволюції», тобто соціального протесту селян, а також зовнішньої інтервенції не зупинили Сталіна від здійснення політики хлібозаготівель за принципом продрозкладки та репресій. На випадок стихійного чи організованого бунту голодних селян, а також з метою їх можливого приборкання 16 серпня 1932 р. Сталін запропонував Кагановичу таке: «З огляду на важке становище на Україні вважаємо цілком необхідним термінове залучення військ як для збиральної, так і прополочної роботи». Не студентів, не службовців, а саме червоноармійців, озброєних серпами і сапами, Сталін мобілізував на сільгоспроботи, щоб на всякий випадок застосувати і гвинтівки, але не для «прополки». 16 серпня він поінформував Кагановича про те, що «настав час, коли треба оголосити українцям про скорочення плану хлібозаготівель», але виключно з метою заохочення посівної кампанії в особливо «постраждалих» районах. Сталін п'ять чи шість раз використовує термін «постраждалі колгоспи», але жодного разу не пояснив причин їх катастрофічного становища, уникаючи аналізу стихійного чи рукотворного походження трагедії селян.

Візити Кагановича в Україну

До сталінської когорти, тобто його найближчого оточення, належали Молотов та Каганович – голова Раднаркому СРСР і секретар ЦК ВКП(б). вони

вирізнялися не лише в ієрархії партійно-радянських органів влади, а також особистими якостями: рівнем освіти, культури, політичним досвідом, відданістю і вірністю вождю. Микита Хрущов, згадуючи про них у мемуарах, писав, що Каганович «...не був таким, як Молотов, але він хотів бути навіть злішим за Молотова». Хоча за посадою Молотов частіше спілкувався зі Сталіним, проте і Каганович був «...близькою до нього людиною», мав специфічне «класове чуття» і «класову непримиренність». Саме його Сталін відрядив в Україну весною 1925 р. на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У, щоб унеможливити внутріпартійний «сепаратизм», спрямувати політику українізації у русло букварного просвітництва, усунути Олександра Шумського з національно-культурного Олімпу, уніфікувати духовне життя в республіці, «розгромивши» так зване «націонал-ухильництво» – «шумськизм», «хвильовизм», «волобуєвщину». Він виконав доручення Сталіна до березня 1928 р., звільнивши Шумського з посади наркома освіти, а керівництво ЦК КП(б)У передав Станіславу Косіору.

Лазар Каганович народився 1893 р. в с. Кабани Київської губернії, яке тепер загубилося серед чагарників колишнього Поліського району, соціально, економічно та радіаційно зруйнованих «мирним атомом», позаяк його батьківщина була неподалік Чорнобиля. У 1932–1933 рр., виконуючи доручення Сталіна, Каганович став одним із творців зброї масового знищення українських селян – штучного голодомору. Листування Сталіна та Кагановича, яке тривало досить інтенсивно протягом сочинського періоду сталінської «опричнини», засвідчує той факт, що саме йому Сталін довірив кремлівські справи. І він всіляко намагався виправдати сподівання вождя, виявляючи номенклатурну відданість, організаційну оперативність, ідеологічну цнотливість, особисту вірність.

Сталінський «штурмовик», яким у 1932–1933 рр. був Каганович, особливу увагу приділяв Україні. 12 червня 1932 р. Каганович, надсилаючи Сталіну листи Чубаря і Петровського про катастрофічний стан сільського господарства, фактично звинуватив їх, особливо голови ВУЦВКу, у «відмові від хлібозаготівель». З листів українських політичних лідерів Каганович довідався про факт масового голоду в Україні, але «наш земляк» не виявив співчуття до

голодних селян, відмовляючи прохачам хліба – від уряду до окремих громадян. Він інформував Сталіна про те, що у червні 1932 р. до нього приїздив Чубар і просив хліба, але «...ми поки що нічого не вирішили», а дали 50 тис. пудів лише Молдавії. Він дещо зухвало відгукувався про місцевих керівників, які «вимагали» і «просили» зменшення хлібозаготівельного ярма, називаючи їх «...болотяними жабами, що квакають з приводу найменших труднощів». Весною 1932 р. Україна, за браком насіння і робочої сили, не засіяла 2,5 млн. га зернових, але Каганович з оптимізмом доповідав Сталіну про «весняну кампанію», а також гарантував «...успішне завершення хлібозаготівель, без допущення перегибів», мобілізуючи партійців на їх виконання «...у дусі Вашого листа з наголосом на прикладі України». Каганович радився зі Сталіним стосовно форми видачі колгоспникам хлібного авансу: за їдоками чи за кількістю вироблених трудоднів. 23 червня 1932 р., звітуючись про засідання політбюро, Каганович звернувся до Сталіна за порадою стосовно розрахунку з колгоспниками, «...коли і скільки видавати, частинами, особливо на Україні, де є небезпека розкрадання хліба», розмірковуючи, що «...доведеться видавати спочатку, але ця частина має бути незначною, 60% багато». Подібні питання він хотів з'ясувати безпосередньо із ним, позаяк добре було б знати «Вашу думку, як кажуть на Україні».

Виконати план хлібозаготівель, а саме цього домагався Каганович від України, було неможливо «без перегибу», тому що збір зернових не перевищив 13 млн. тонн, тобто його вистачало лише для озимого засівного клину та для утримання худоби, а на харчування людей не залишалось. Вагатися з розподілом на трудодні (60% «багато») – означало свідомо штовхати колгоспників та їхніх дітей на голодну смерть. У червні 1932 р., коли голод охопив Україну, Каганович спокійно радився із Сталіним: видавати хлібом аванс на зароблені трудодні чи почекати, зваживши на думку партійного лідера. Півроку колгоспники не одержували хліба на трудодні, навіть діяла система обмеження видачі хліба на трудодні колгоспникам, які виробили їх «більше визначеної кількості», а Каганович, ніби на ринку у його рідному с. Кабани, вагався – давати чи не давати зерно на аванс.

На початку липня 1932 р., коли відбувалася підготовка до всеукраїнської партконференції, Каганович запевнив Сталіна у тому, що її рішення «...відповідають Вашій установці, співпадають повністю і наші виступи на нараді з Вашою порадою спрямувати головний удар проти українських демобілізаторів». 3 липня він мав «...вирішити питання про нашу поїздку на Україну, хоча т. Молотов має сумнів, чи треба йому їхати, але Ви дійсно праві, що їхати треба обом, і ПБ це сприйме». Вони скликали 6 липня 1932 р. засідання політбюро ЦК КП(б)У, схилили українських комуністів до «безумовного» виконання плану хлібозаготівель у розмірі 356 млн. пудів. Напередодні конференції Каганович доповідав Сталіну про «види на врожай», які по СРСР мали бути «середні», крім Московської області, Башкирської АСРР, Середньо-Волзького краю, ЦЧО, де вони становили – «вище середнього» рівня. Про Україну жодного слова, але говорив про можливу наявність хлібних лишків понад 380 млн. пудів, спираючись на прогноз М. Осинського, опублікований згодом 15 липня в газеті «Известия». Незрозуміла логіка: Україна, яка недосіяла 2,5 млн. га, а валовий збір виявився маловтішним, мала заготовити 356 млн. пудів з 380 млн так званих лишків по СРСР. Безпідставно роздмухана слава про Україну як «житницю СРСР», сільське господарство якої зазнало жахливої руйни внаслідок колективізації, спонукала Кагановича та Молотова до адміністративно-політичного тиску на делегатів конференції КП(б)У.

Візит московських емісарів в Україну виявився доленосним і «переломним». Було втрачено шанс уникнути масового голодомору, запобігти трагедії, яка знекровила українське селянство. Рукотворність злочину очевидна: 12 червня Сталін визнав факт голоду в Україні, але направив Кагановича та Молотова нанести «удар проти українських демобілізаторах», тобто схилити їх до «безумовного» виконання абсолютно нереального плану хлібозаготівель. 6 липня 1932 р., перебуваючи у Харкові Каганович разом з Молотовим, визнають «важке становище» в Україні, але повідомили Сталіна про готовність розгорнути критику «роботи ЦК КП(б)У», уникаючи «висвітлення в пресі» матеріалів конференції, щоб «...не давати «пищи» іноземній пресі», а також «...без друкування фактів про

становище у тяжких районах». Приховуючи катастрофічні наслідки хлібозаготівель в Україні за принципом сталінської продрозверстки, Молотов і Каганович проігнорували позицію більшості членів політбюро ЦК КП(б)У і наполягали форсування темпів. «Всі члени політбюро, – писали 6 липня, – включаючи Скрипника, висловилися за зменшення плану, посилаючись на недосів зернових 2,2 млн. гектар на загибель озимих 0,8 млн. гектар.

Ми категорично відхилили перегляд плану, вимагаючи мобілізації партсил для боротьби з витратами, розбазарюванням хліба і на зміцнення колгоспів». Такою була їхня позиція на початку липня, яка «співпадала» з точкою зору Сталіна.

Прагнення Кагановича «вислужитись» перед вождем партії і утриматись на вершині політичного Олімпу відчувалися у кожному його листі. Він погоджувався з будь-якою думкою Сталіна. «Я вважаю Вашу пропозицію про зниження плану хлібозаготівель для України, особливо для Правобережжя, – писав він 27 липня, – найбільш постраждалого, абсолютно правильною. Зниження можна і треба зробити і ніякої незручності для нас, що виступали заповзято за план, тут не має, а якщо і була б, то справа понад усе, і правильну позицію треба схвалити». Пообіцяти, гучно заявити, щоб зманіпулювати громадською думкою, віддзеркалювало стиль партійної роботи 30-х рр. Соціальний популізм виявився принципом ідеологічного опанування масами. Погоджуючись на зменшення плану хлібозаготівель, Каганович висловив таку думку: «Я думаю, що тепер не треба ще говорити українцям про це». Хлібозаготівлі відбувалися «неважко», тому «...нам треба буде пильніше дивитися за роботою областей і жорстокіше регулювати». Він брав безпосередню участь в розробці закону про охорону так званої соціалістичної власності, завдяки якому десятки тисяч селян потрапили до в'язниць, а тисячі розстріляли за рішенням виїзних судів.

16 серпня 1932 р. Каганович, відповідаючи Сталіну на його листа стосовно зміцнення номенклатури в Україні, підкреслив її непевність, безперспективність, розгубленість і формальне виконання нею «обов'язку», які призвели до балачок про непосильність плану. «Теорія, – наголошував Каганович, – що ми, українці,

невинно постраждали, створює солідарність і гнули кругову поруку не лише середньої ланки, але і верхівки». Він запропонував, щоб ЦК ВКП(б) офіційним «політичним документом» закликав «організацію до рішучого перелому», позаяк резолюцію партконференції «...вони серйозно не сприймають, вважаючи її частково вимушеною». Клопотання Кагановича про «виправлення становища на Україні» стосувалися не подолання причин голодомору, а їх ускладнення, тому що особисто прагнув «безумовного» виконання Україною хлібозаготівель. Каганович погодився замінити Косіора на посаді секретаря ЦК КП(б)У, хоча пропонував «дати стусанів» йому, щоб «зважив на уроки», але враховуючи складне становище, зауважив: «часу не вистачає на навчання». Виставляючи себе досвідченим організатором, котрий добре знав «країну, економіку і людей» в Україні, Каганович заявив про готовність очолити її партійну організацію: «знову розпочати спочатку з людьми на тій же Україні». Залишивши управління нею у 1928 р., Каганович скаржився, що люди «трохи зіпсувалися», навіть дуже змінилися внаслідок «м'якості» і легковажності управління за принципом «не ображай» та взаємної амністії». Дбаючи про «інтереси партії», а також усвідомлюючи особисту пропозицію Сталіна, тобто неабияку довіру патрона, Каганович відповів йому з фанатичною готовністю і пафосом: «Насамкінець, Ви маєте не лише офіційне політичне, але і товарисько-моральне право розпоряджатися тим, кого Ви сформувавши як політичного діяча, т.б. мною, Вашим учнем». Двоє високопосадовців, таємно листуючись, вирішували долю партійно-державного керівництва в УСРР, пересуваючи його політичними фігурами, ніби пішаками. Каганович пропонував заміну вищої і середньої ланки номенклатури, щоб пустити «свіжої крові (хоч трохи) для України». 16 серпня Кагановича відвідав Лаврентій Берія, внаслідок чого політбюро зменшило для Грузії план хлібозаготівель на 300 тис. пудів, тому що «...він справляє дуже хороше враження великого керівника». Косіор, Чубар і Петровський не справляли такого враження, а їхні звернення до Москви стосовно зменшення плану викликали гнів та обурення Сталіна і Кагановича.

Наприкінці серпня 1932 р. Каганович, погодивши з Косіором та Чубарем

зменшення для України плати хлібозаготівель на 40 млн. пудів, звернув їх увагу на те, що воно стосується переважно буряківничих районів. Він запропонував блюзнірську форму скорочення плану: «визнати необхідним пов'язати це зменшення з наданням пільг бурякоробам по хлібозаготівлях з метою стимулювання обробітку, копання і здавання цукрових буряків». Два місяці Каганович і Сталін виношували рішення про те, що «скосити» для України план на 40 млн. пудів, а завершилася ця бюрократична демагогія «наданням пільг», тобто нічим. Заборонили навіть оголошувати рішення про блюзнірське скорочення плану, щоб «не викликати звернення інших районів, областей з вимогою зменшити плани».

Наприкінці жаркого літа 1932 р., коли в Україні скаженіли жнива масової насильницької смертності від голоду, Каганович виїхав на Кубань, щоб «зламати саботаж» та очолити боротьбу за черговий врожай, а 20–29 грудня повернувся в Україну. В архівах Москви збереглися його телеграми до Сталіна та щоденні записи перебування в областях і районах. Вони свідчать про «особистий внесок» Кагановича, про його участь у форсуванні темпів хлібозаготівель. Він приїхав до Харкова 20 грудня, скликав засідання політбюро ЦК КП(б)У, яке тривало до четвертої години ранку. «Наш приїзд викликаний зниженням хлібозаготівель, – зазначив Каганович, – які за останню п'ятиденку майже дихають на ладан. Багато українських працівників мають настрої, що можна уже не заготовляти. Ці настрої треба рішуче зламати». І він почав їх безжалісно трошити. Здійснивши погром колгоспів та селянських господарств на Кубані, збагатившись арсеналом карально-репресивних заходів, Каганович нагадав українцям про першочерговість виконання хлібозаготівельних завдань, самочинно скасувавши рішення ЦК КП(б)У від 29 листопада про створення в колгоспах насінневого, фуражного, продовольчого та інших фондів. За бездіяльність районного керівництва, яке лише «відсиджувалося», він пропонував їх арештовувати та засуджувати, направляти на місце «людей з бойовим духом, позаяк тепер у хлібозаготівлях основне – дух уповноваженого, міцний дух і бойовий настрій уповноваженого». Каганович влаштував «накачку» секретареві Харківського обкому КП(б)У Роману

Терехову, тому що «хлібозаготівлі в області провалюються», відтак «треба посилити натиск на одноосібників і зламати спротив хлібозаготівлям». 21 грудня за вказівкою Кагановича були відправлені телеграми до Київського, Вінницького, Донецького обкомів з вимогою «...негайно посилити темпи хлібозаготівель». Відвідавши 22 грудня 1932 р. Одеську область, Каганович схилив обком до застосування розстрілів проти «саботажників», друкуючи вирoki в пресі, а також наказав скасувати постанову ЦК КП(б)У про «засипку різних фондів» в колгоспах, тобто насіннєвого, фуражного, продовольчого. Він визнав знуцанням той факт, коли заготовлені «півпудика авансу», проходячи «повз» засипаних колгоспних фондів. Його вимога і вказівка була доволі зрозумілою: насіння заготовляти лише після виконання хлібозаготівель. Багато секретарів, на переконання Кагановича, боялися «перекручування», тому вирішили «зовсім не крутити», але «вдало проведені обшуки» у колгоспників, одноосібників – «це не перегиб». Закликаючи до репресії проти селян, він не згадував про «важке становище», бо воно давно переросло в катастрофу. «Треба село взяти у такий «штос», – наставляв секретар ЦК ВКП(б) Каганович, – щоб самі селяни розкрили ями. Добровільно розкриваючим ями треба давати амністію». Виявляється, що селяни, які виявилися неспроможними до хлібозаготівель, були злочинцями, на яких поширювалася «амністія». Каганович вчив місцевих комуністів розпізнавати «класового ворога під маскою колгоспника».

Передноворічний візит Кагановича по Україні означав його особисту причетність до вилучення хліба, тобто до творення голодомору. Він приїхав не з новорічними подарунками, а з низкою смертоносних заходів. Його обурював той факт, що на громадське харчування колгоспників витрачали 3–4 фунта на трудовдень, а «...тепер збираєте по півпудика розданих авансів». Не повернення розданого на аванси хліба і не радив керівникам районів Одеської області Каганович, а інше: «вивезти наявний хліб із комор, якщо б він і зберігався під виглядом всіляких фондів, пришвидшити обмолот, шукати розкрадений хліб, особливо в одноосібників. І шукати так, щоб самі добровільно розкривали ями, позаяк інакше у нас не вистачить сил перекопати всю землю». 29 грудня

Каганович завершував подорож по Україні. Він скликав у Харкові засідання політбюро ЦК КП(б)У, на якому були Косіор, Мендель Хатаєвич, Всеволод Балицький, Терехов, Олександр Шліхтер, яке ухвалило рішення про негайне вивезення колгоспами «всього наявного зерна, у тому числі і так званих насінневих фондів» протягом 5–6 днів, про прозпродаж майна, позбавлення присадибної землі й будівель 1000 господарств одноосібників Харківської та 500 господарств Дніпропетровської областей. Подібні заходи означали свідоме створення умов для селян несумісних із життям, тобто про терор голодом. Про їх застосування в Україні знав особисто Сталін, якому Каганович щоденно телеграфував. Готуючись до засідання політбюро ЦК КП(б)У 29 грудня, сталінський учень розмірковував, занотовуючи тези промови: виявляється рішення стосовно колгоспної торгівлі ухвалили, щоб «заспокоїти бунтуючого українського селянина», а «колгосп готова форма для змови проти рад. влади, якщо там вороги». Він занотував дуже переконливу фразу, яка демонструє організоване сталінським режимом штучне походження голодомору в Україні: «Посухи немає, врожай стерпний, якщо не кращий 31 року». Однак, незважаючи на репресії та масове вилучення зерна, Каганович визнав прикрий для партноменклатурника факт: «...по хлібозаготівлях йдемо нижче 31 року, міл[ьйонів] на 150–200». Заморили голодом мільйони людей, а бажаного не досягли: можливо хлібозаготівлі для них – не мета, а засіб упокорення «бунтівного українського селянина». Якщо так, то надто кровожерливим методом і дорогою ціною.

Третій візит Кагановича в Україну припав на 10–20 квітня 1933 р. Він розпочався з розмови у вагоні потягу на вокзалі в Харкові, до якого прибув Косіор. Маршрут Кагановича прямував на Донбас та Дніпропетровськ, відвідав Хлібодаровську МТС, але почув від начальника політвідділу «т. Фукса», що колгоспники виходять в поле «зі своїми норовами», тобто сіяти. У Чубарівському районі Дніпропетровської області Каганович заїхав до колгоспу ім. Сталіна, котрий виявився «найбільш відсталим». Україну також перетворили в колгосп імені Сталіна, позбавивши хліба, тому сільське населення масово помирало від

голоду. 15 травня 1933 р. на 72 році життя померла Геня Йосипівна Каганович – мати Лазара Кагановича, яку поховали за належною церемонією у Київському паркові жертв революції.

Лазар Каганович помер 26 липня 1991 р., тобто став свідком історичного суду, оприлюднення його безпосередньої участі в організації голодомору в українському селі.

Молотов – босць голодомору

Випадки голодування в українських селах почали з'являтися у грудні 1931 – на початку 1932 р., особливо серед селян-одноосібників, майно яких продавали за невиконання хлібозаготівельних завдань. Саме тоді, тобто 3 січня 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У обговорило телеграму Молотова і Сталіна про негайне закінчення хлібозаготівель «саме в січні». Зазначу, що телеграми Молотова і Сталіна з вимогами про термінове відвантаження хліба до Москви надходили до Харкова у січні 1928 р., які повернули тоді в Україну продрозверстку, «надзвичайні заходи», тобто репресії, використання яких завершилося локальним голодом у південних районах УСРР.

Вимоги Молотова забезпечити успішне проведення хлібозаготівель та виконання річного плану Україною спонукали республіканський уряд і ЦК КП(б)У до застосування карально-репресивних заходів. 16 лютого 1932 р. голова союзного уряду підписав постанову про негайне створення колгоспних насінневих фондів, але за рахунок внутрішніх резервів України, не скасувавши непосильного для українських селян хлібозаготівельного завдання – 510 млн. пудів. Протягом березня – квітня 1932 р. кількість голодуючих, пухлих і померлих від голоду селян в кожному селі становила «уже десятки і сотні осіб», про що йшлося в листі голови Раднаркому УСРР Власа Чубаря до Молотова 10 червня 1932 р. Він просив союзний уряд надати терміново насінневу і продовольчу допомогу, позаяк Україна вичерпала внутрішні можливості, втративши хліб на громадське харчування колгоспників, на першочергове створення колгоспних насінневих фондів. Москва виділила у квітні 1932 р. 3 тис. тонн проса, але його виявилось недостатньо для подолання голоду, а надана союзним урядом насіннева

допомога ледве покривала за зменшеними нормами посіву колгоспних та селянських ланів. 25 травня 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б), заслухавши повідомлення Молотова, ухвалило постанову про виділення Україні із фондів Комітету резервів насінневої позики 2 млн. пудів вівса на фуражні потреби, а також додаткову насіннєву позику 1,3 млн. пудів зернових (500 тис. пудів проса і 800 тис. пудів гречки) для засіву 600 тис. га колгоспного клину.

Насіннєва позика мала виключно цільове призначення, яку категорично заборонялося використовувати для харчування працюючих колгоспників та на інші витрати. Вона з'явилася надто пізно, тому що холодна осінь 1931 р. та зяжна зима 1932 р. за відсутності кормів стали фатальними для сільського господарства України: по селах загинуло від 50 до 80% коней, трупи яких жадібно поїдали голодні селяни; серед живих коней – 80–90%, а траплялося 100% не могли тягнути плуга, сіялку, навіть підвозити пальне до тракторів. Лише наприкінці травня половина колгоспних коней спялася на ноги, але не завдяки «молотівському вівсу», а їх півторамісячному випасу.

Телеграма Молотова і Сталіна від 3 січня 1932 р. про формування темпів хлібозаготівель на Україні спонукала адміністративно-політичний інститут уповноважених до застосування репресій, як писав Чубар: «практикувалася система вилучення в одноосібників назад у колгоспні комори хліба повністю, враховуючи і насінневі фонди, і майже повне вилучення всього наявного у колгоспах». Траплялися «нерідко» випадки повернення хліба, виданого колгоспникам на трудодні. Наслідки такої політики виявилися сумними: на початок травня голодувало сільське населення 61, а станом на 10 червня до них приєдналося ще 39 районів. Лист Чубаря мав форму каяття, визнаючи таким чином непридатним карально-репресивний метод хлібозаготівель. Він визнав «справедливими» нарікання Молотова і Сталіна на те, що «...ми, українці, не знаємо, що діється на селі». Іншу думку висловив Григорій Петровський, надіславши також листа Молотову і Сталіну, у якому підкреслив провину ЦК КП(б)У, котрий взявся виконувати «без заперечення» хлібозаготівельний план обсягом 510 млн. пудів. Голова ВУЦВКу однозначно заявив, що «...ми, українські

комуністи» знали про нереальність його виконання».

Українська партійно-радянська номенклатура, тобто Чубар і Петровський, а вони представляли вищу виконавчу і законодавчу владу УСРР, наважилася вплинути на союзних урядовців, не приховуючи жахливих наслідків першої хвилі хлібозаготівель за сталінсько-молотівською системою. Відповідь офіційної Москви була категоричною: вжити радикальних заходів, звернути «найсерйознішу увагу на Україну», «ізолювати плаксивих та гнилих дипломатів (не дивлячись на особи!)». Сталінські настанови, висловлені ним 2 липня, стосувалися безпосередньо Молотова. Шанс уникнути голодомору було втрачено. Сталін, переймаючись тим, що Косіор і Чубар «втрачать остаточно Україну», тобто не виконуватимуть директив ЦК ВКП(б) щодо форсування хлібозаготівель, пропонував їх «зняти з України», а для наведення «порядку» відправив емісарів – Кагановича і Молотова. Вони запропонували проект постанови про хлібозаготівлі та збирання врожаю, який цілком «відповідав» установкам Сталіна. Листування Сталіна з Молотовим та Кагановичем 2–6 липня свідчило про історичний факт змови проти українського радянського уряду, а з другого боку проти українських селян, позаяк політичні рішення і конкретні дії зазначених високопосадовців створювали умови, які призвели до масової смертності людей від штучного голоду. Саме Молотов, перебуваючи у Харкові на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 6 липня відхилив «перегляд плану» хлібозаготівель в Україні, хоча усі члени політбюро висловилися тоді за його зменшення, однак ухвалили «до його безумовного виконання» в обсязі 356 млн. пудів. Рішення партконференції було формальним, яке обґрунтувало політичну доцільність нового хлібозаготівельного плану для України. «Незважаючи на недосів зернових і на ряд інших труднощів, – наголошувалося в резолюції партконференції, – Україна має всі можливості успішно виконати план хлібозаготівель, значно зменшений проти минулого року». Дивне з економічної та соціальної точок зору тлумачення ситуації – «незважаючи на недосів», а він становив весною 1932 р. близько 3 млн. га, а також «...на ряд інших труднощів», тобто масовий голод, котрий охопив населення чверті районів України. Резолюція, ухвалена політбюро ЦК КП(б)У за

участі Молотова, виявилася політичною повинністю, тому що українська парторганізація «...повинна якнайрішучіше і нещадно викривати опортуністів, капітулянтів та скигліїв, що вбачають причину труднощів і ускладнень цього року на Україні у великих темпах, у великих завданнях, які вони заздальгідь вважають за шкідливі і нездійсненні». План, як згодом виявилось, був нереальним, а його виконання за принципом «незважаючи» означало свідоме творення голодомору в українському селі.

7 липня 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про організацію хлібозаготівель в кампанію 1932 р.», проект якої, крім Сталіна, читали Каганович, Молотов, Павло Постишев. Вона суттєво вдосконалила форми і методи хлібозаготівель, вимагаючи «доведення» плану до кожного району, колгоспу, села, селянського двору не пізніше 20 липня. Сільські ради здійснювали «щоденний нагляд» за виконанням хлібозаготівельних завдань колгоспниками та одноосібниками, стягуючи зерно з кожного гектара посіву, застосовуючи до «куркульсько-заможних господарств» так звані «тверді завдання». Насіннева позика підлягала поверненню поза планом хлібозаготівель. Створювалися комісії сприяння хлібозаготівлям при сільських радах. Засуджуючи «перегиби», які траплялися у минулу хлібозаготівельну кампанію, політбюро ЦК ВКП(б) запроваджувало систему суцільних «перегибів», внаслідок якої відбувся соціально-демографічний демонтаж української спільноти масова смертність селян від голоду.

Друга половина 1932 р. вирізнялася від першої посиленням темпів хлібозаготівель та радикальним застосуванням карально-репресивних заходів проти українських селян. 25 липня Молотов визнав «неприпустимим» фактом уповільнення заготівель хліба в Україні і вимагав від працівників республіки «різкого перелому». Відпочивши протягом другої половини серпня у Сочі, де Молотов і Сталін обговорювали питання оптимізації хлібозаготівель, він заходився виконувати накреслене. Так, 23 вересня надіслав до ЦК КП(б)У телеграму з викладом постанови уряду та ЦК ВКП(б) про відхилення всіляких пропозицій щодо виділення насінневої позики колгоспам і радгоспам ні для

озимого, ні для ярового посіву. Формування насінневих фондів покладалося на голів колгоспів, тобто за рахунок внутрішніх резервів. Розмови про позику або допомогу вважалися «контрреволюційними».

Політбюро ЦК ВКП(б), недовіряючи «українським комуністам», відрядило 22 жовтня 1932 р. в Україну Молотова з групою «відповідальних працівників» для «посилення хлібозаготівель». Вона діяла протягом двох місяців. 29 жовтня Молотов скликав засідання політбюро ЦК КП(б)У, піддав його діяльність критиці за «крайню демобілізованість при хлібозаготівлях», погодився зменшити на 70 млн. пудів річний план, визнавши його «остаточним і обов'язковим до безумовного виконання на всі 100%» секторами, областями по кожній з культур. Під безпосереднім впливом Молотова політбюро ЦК КП(б)У прийняло 30 жовтня постанову «Про заходи по посиленню хлібозаготівель», визнавши їх здійснення незадовільним, а також зобов'язало місцеві організації застосовувати «рішучі заходи»: штрафи в розмірі ринкової вартості незданого хліба не звільняючи від виконання плану до двору; відмовити продавати промислові товари; «судові репресії стосовно приховувачів хліба»; «розгорнути боротьбу з куркульським опором хлібозаготівлям, забезпечити виконання твердих завдань заможнокуркульськими господарствами»; організувати обмолот та «систематичний контроль за кожним млином». Звітуючись перед Сталінім про «оргроботу», Молотов вважав доцільним відправку з Москви в Україну «50–70 товаришів з партійним досвідом» на місяць для проведення хлібозаготівель, а також якомога швидше «зламати демобілізаційні настрої». Постачання сіл промтоварами (гас, сіль, сірники) використовували як «засіб заохочення» хлібозаготівель, а позбавлення предметів першої необхідності виключно «як репресію».

5 листопада 1932 р. Молотов особисто вимагав «віддати винних до суду» в колгоспі «Червоне козацтво» Фурманської сільради Новоукраїнського району Одеської області лише за те, що під час обмолоту не врахували «другого сорту пшениці», який становив 25–30% намолоченого хліба. Протягом п'яти днів «винних» знайшли, а 10 листопада секретар Одеського обкому М.М. Майоров доповів Молотову: «Винних віддано до суду, усі Ваші вказівки прийнято до

виконання». Перебуваючи у Москві, Молотов надіслав телеграму секретарю Одеського обкому КП(б)У про організацію судового процесу над керівниками одного з колгоспів, у якому голова видав, крім 15% авансу, додатково 9% збіжжя сортової пшениці. Він вимагав оприлюднення «злочинної діяльності обманщиків та крадіїв колгоспного хліба». Виділити на зароблені трудовні 9% зерна понад жалюгідну норму авансування він вважав «злочином», а позбавити мільйони селян хліба шляхом вилучення з колгоспних та селянських комор – благом.

Дивна логіка молотобойців голодомору. Безпосередньо за підписом Молотова та членів його групи 5 листопада була відправлена телеграма Косіору, Хатаєвичу, Майорову про посилення темпів хлібозаготівель та заборону витрат хліба і борошна на громадське харчування в колгоспах. Він радив секретарям обкомів застосовувати «судові репресії і безжалісну розправу» над головами колгоспів, які «розбазарювали і приховували» хліб.

18–20 листопада 1932 р. Молотов перебував у Харкові, де «розробляли нові практичні вказівки ЦК з хлібозаготівель», що становили основу постанови політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р. Її прийняття означало логічне завершення функцій і повноважень так званої «молотівської хлібозаготівельної кампанії». Нові заходи стосувалися диференційованого підходу до хлібозаготівель в колгоспах, одноосібному секторі, радгоспах. Постанову ухвалювали «відповідно до вказівок ЦК ВКП(б)», а представником ЦК в Україні був тоді Молотов. Вона мала ознаки політики свідомого створення умов для масового фізичного винищення мирного населення. Принцип «виконання плану хлібозаготівель – першочергове завдання колгоспів, радгоспів, МТС та одноосібників» нагадував чимось тлумачення «незважаючи на», тобто для уповноважених було найважливішим виконати план. З'явилася ще одна ідеологема: «колгоспи, що не виконують плану хлібозаготівель». Ніби були колгоспи, економічно спроможні «виконати» два-три завдання.

Зміст постанови 18 листопада, ініціатором і замовником якої був Молотов, розкривав механізм творення сталінським режимом голодомору, а з політико-

правової точки зору мав ознаки геноциду. ЦК КП(б)У зобов'язував місцеві парторганізації: негайно заборонити будь-які витрати всіх натуральних фондів, створених в колгоспах, надати право Районному військовому комісаріату перераховувати їх у фонд хлібозаготівель, а також насінніві фонди, заборонити видачу будь-яких натуравансів, організувати повернення «незаконно розданого хліба», тобто понад норму, провести вилучення хліба в колгоспників та одноосібників, повністю зараховувати до плану хлібозаготівель зерно з присадибних ділянок колгоспників, застосовувати натуральні штрафи в розмірі 15-місячної норми здавання м'яса, не звільняючи від виконання плану хлібозаготівель. Запроваджувалася також система «чорних дошок», тобто повна економічна блокада сотень тисяч колгоспників та селян-одноосібників, приречених на голодну смерть. Перелік окремих пунктів цієї постанови Молотов виклав в телеграмі 20 листопада до керівників Чубарівського району Дніпропетровської області, навчаючи їх «зрозуміти теперішню тактику класового ворога на селі» (контроль при обмолоті, перевезеннях хліба, повернення зерна, застосування заходів економічного впливу, здійснення репресій). Він вимагав від Косіора негайно скасувати розпорядження в районах про продаж «всюди сірників, солі, гасу», а від керівництва Дніпропетровського обкому «двинути сили, більшовицьким порядком організуйте перемогу».

Боротьба за хліб, тобто свідоме позбавлення мільйонів українських хліборобів засобів існування та приречення їх на голодну смерть, виявилось своєрідною безкровною війною держави проти власного народу. Навіть діяв тимчасовий трибунал – спецкомісія ЦК КП(б)У для ухвалення остаточного рішення про застосування розстрілу за невиконання плану хлібозаготівель. Її утворення запропонував Молотов 21 листопада 1932 р. Перебування його групи в Україні забезпечило «більшовицьку перемогу» з трагічними наслідками – мільйонними жертвами, морально-психічною деградацією, глумлінням над українцями.

Станіслав Косіор: «...голодування не навчило ще дуже багатьох колгоспників уму-розуму»

Протягом десяти років (1928–1938) С.В. Косіор був генеральним секретарем ЦК КП(б)У, успадкувавши посаду від Кагановича весною 1928 р. Генеральний або перший секретар в умовах унітарної держави та монопартійної політичної системи мав обмежені повноваження, позаяк залежав організаційно та ідеологічно від ЦК ВКП(б). обласний статус КП(б)У та провінційний рівень Раднаркому УСРР позбавляв ініціативності і самодіяльності партійно-радянську номенклатуру України. виявити власну позицію могли ветерани більшовицької партії Григорій Петровський, Микола Скрипник, які пристали до неї у 1897 р., коли Косіору було 8 років, а Чубарю 6 років, тобто їх готовили до школи.

Політична діяльність Косіора в Україні виявилася дуже «плідною»: саме сільське господарство України за рішенням листопадового (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б) обрали випробувальним полем для здійснення колективізації, а відсоток розкуркулених селянських дворів був найвищим по СРСР. Суперечливою і непослідовною була позиція Косіора в роки голодомору, яку не випадково Сталін назвав «гнилою дипломатією». 16 лютого 1932 р. ЦК КП(б)У одержав телеграму Сталіна про засуху на Поволжі, про необхідність формування насінневих фондів за рахунок пошуку внутрішніх резервів. Наступного дня Косіор та Чубар направили директивний лист обкомам і райкомам, у якому висловили готовність надати насінневу і продовольчу допомогу недорідним районам Західного Сибіру, Уралу і Волги, тому «...не може бути і мови про будь-яку видачу насіння для України, де становище з врожаєм достатньо благоприємне і де є усі можливості мобілізувати насіння на місці». Вони пропонували конкретні заходи «мобілізації насіння»: зібрати насіння в радгоспах «не зупинятися ні перед чим»; зерно ярових культур, незалежно від категорії, відправляти до насінневих фондів; зняти з постачання хлібом осіб, які не пов'язані з виробництвом; скоротити витрати на харчування та корм худоби; провести переобмолот соломи та перевиювання половини; організувати позику насіння у колгоспів з її поверненням восени. Їх реалізація призвела до збільшення кількості голодуючих сіл та районів в Україні. 23 лютого Григорій Петровський інформував політбюро ЦК КП(б)У про голодування в районах Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Київської і

Вінницької областей, наполягав звернутися до ЦК ВКП(б) з проханням «...видати постанову про зупинення хлібозаготівель на Україні та оголошення вільної торгівлі». Косіор не підтримав пропозиції Петровського, яка була своєчасною і цілком конструктивною. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило 6 березня інше рішення: відправило членів і кандидатів у члени політбюро (Затонського, Любченка, Петровського, Строганова, Скрипника) до південних і східних районів України для пришвидшення темпів мобілізації насінневих фондів. 22 березня Косіор запропонував обкомам зняти на залізницях «заслонні загони», які забороняли перевозити хліб людям.

Наприкінці березня – початку квітня, коли настав час посівної кампанії, Україні бракувало насіння. Надмірний оптимізм Косіора стосовно внутрішніх можливостей виявився політичним блефом. Загроза недосіву стала цілком реальною. 26 квітня Косіор звертається з листом до Сталіна, у якому зазначає, що «...у нас є окремі випадки і навіть окремі села голодаючі», проте «всякі розмови про «голод» на Україні треба категорично відкинути». Він запевняв партійного вождя у тому, що «серйозна допомога, яка Україні була надана, дає нам можливість усі такі вогнища ліквідувати». Уникаючи сталінського гніву, Косіор намагався заспокоїти його, використовуючи обережні фрази: «насіння уже на місці», «не дуже добре», «колгоспи однак живуть не погано», «озимина в усьому Степу блискуча», «весна видалася для нас надзвичайно сприятлива», «дещо пізніше доведеться надати додаткову допомогу просом». Косіор мав вичерпну інформацію про початок української катастрофи, перебуваючи особисто в районах, а також з селянських листів, яких лише протягом січня – квітня надійшло до ЦК КП(б)У 115, з них чимало від Секретаріату Сталіна. Селяни били на сполох, засвідчуючи факт голодомору: «ми приречені на голодну смерть», «поголовний голод серед народу», «вмирають діти в корчах з голоду», «у нас уже опухлі від голоду діти», «по багатьох селах голодовка», «з голоду пропадають, нема чого їсти», «особливо в 1932 р. коні дохнуть, люди без хліба сидять. Сказати б недорід, посуха, коли ж ні, урожай був гарний, і коли забирали, то казали, що Радянська влада не дасть загинути колгоспнику, а чому колгоспники голодують,

голодні не хотять йти на роботу», «у бідняків і кволих середняків, які виконали усі зобов'язання по хлібозаготівлях, заходили в хату і забирали останні 2–3 пуди зерна». Подібних фактів, зазначених селянами, безліч, відтак Косіор і Сталін знали про голод ще на початку 1932 р. Лист Косіора, хоч і витіюватий, виявився офіційним визнанням масового голоду в Україні.

Непослідовність Косіора, відсутність логічної волі і єдності дій трьох гілок влади – ЦК КП(б)У, Раднаркому та ВУЦВКу, сподівання на внутрішні ресурси, одночасне проведення хлібозаготівель і формування насінневих фондів шляхом нав'язування селянському сектору так званої позики на користь колгоспу – надто ускладнили ситуацію. Зізнавшись Сталінові у наявності голоду, Косіор сподівався на політичну індульгенцію, відтак заходився ліквідувати «вогнища голоду», переймаючись зберегти номенклатурний пост та авторитет республіканського лідера. На початку травня 1932 р. він особисто телеграфував у Москву з проханням надати допомогу буряківним районам Київської та Вінницької областей. Політбюро ЦК ВКП(б) вирішило відвантажити Україні 6,5 млн. пудів хліба, а також 600 тис. пудів зерна та 75 вагонів риби для громадського харчування колгоспників згаданих областей, відправити 300 тракторів і 60 автомашин для забезпечення посіву буряків. В Уманському, Тростянецькому та інших районах голод охопив сотні селянських господарств, але на московську допомогу могли сподіватися лише ті, хто безпосередньо працював на колгоспних ланах.

Усвідомлюючи відповідальність за «зрив» посівної кампанії, Косіор заходився розсилати телеграми секретарям обкомів та райкомів партії з вимогою про надання допомоги. Так, 21 травня він зобов'язав секретарів Вінницького, Дніпропетровського, Київського, Одеського, Харківського, Молдавського обкомів партії організувати «...громадське харчування колгоспників в районах і селах, що найбільш потребують допомоги». Телеграми мали уніфіковану форму та зміст, а сама допомога типовий продовольчий раціон: просо і тюлька. Вісім районів Вінницької області, які перебували «в найбільш тяжкому стані», одержали 4 вагони тюльки; п'ять районів Дніпропетровської – 200 тонн проса та 2 вагони

люльки; тринадцять районів Київської – лише 6 вагонів тюльки; п'ять районів Одеської – 150 тонн проса і 2 вагони тюльки; вісім районів Харківської – 250 тонн проса і 3 вагони тюльки; п'ять районів Автономної Молдавської СРР – 200 тонн проса та 3 вагони тюльки. Для населення 44 районів УСРР, а це декілька мільйонів осіб, виділили 800 тонн проса та 20 вагонів тюльки, ніби там мешкали не люди, а кури та пінгвіни. Розподіляли цю допомогу за принципом: 80% по списку, а 20% по селам і колгоспам інших районів, що «потребують на допомогу».

25 травня Косіор повторив акцію виділення допомоги для організації громадського харчування колгоспників, обмежившись на цей раз 81800 банками рибних консервів. Комічною виглядала телеграма Косіора від 27 травня про виділення колгоспникам Маріупольщини 3 вагони тюльки, ніби риба назавжди покинула Азовське море. Наприкінці травня «благодійницька діяльність» Косіора вщухла. Проігнорувавши пропозицію Петровського від 23 лютого про відміну хлібозаготівель, Косіор сподівався нагодувати просом та тюлькою виснажених тривалим голодуванням колгоспників, домогтися від них належної продуктивності, засіяти зерновими колгоспні поля, не маючи достатньої кількості насіння. Україна, за браком тягла, насіння зернових культур, масового голодування, недосіяла близько 3 млн. га весною 1932 р., тобто свідомо заклала ґрунт для «жнив розпачу», які досить буйно визрівали в українських селах.

На початку червня 1932 р., коли Чубар і Петровський наважилися офіційно звернутися до Москви за допомогою і системним вирішенням катастрофічної ситуації, Косіор не приєднався до їхньої заяви. Лист Петровського вирізнявся особливою принциповістю та об'єктивним висвітленням ситуації: село залишилося без хліба, до нового урожаю півтора місяця, отже – «голод буде посилюватися», тому всеукраїнський староста був відвертим: «я прямо ставлю перед Вами запитання – чи не можна надати допомоги українському селу у розмірі двох чи, у крайньому випадку, півтора мільйона пудів хліба». Сталін сприйняв «самокритичний» пафос листів Чубаря і Петровського як намагання зменшити план хлібозаготівель, а з другого боку «...для одержання «допомоги»

ззовні», тому категорично відмовив: «...Україні видано більше, ніж треба». Він висловив подив, відповідаючи 15 червня Кагановичу: «саме неприємне у цій справі – мовчання Косіора. Чим пояснити це мовчання. Чи знає він про листи Чубаря – Петровського?» Вони не візувалися Косіором, а лист Петровського, написаний ним у Прилуках, був відправлений «без тов. Косіора та інших членів політбюро». Чубар, будучи головою Раднаркому УСРР, виявився офіційним прохачем. 14 червня він зустрівся у Москві з Кагановичем, куди «також приїхав за хлібом». Його прохання розглянули 16 червня, дозволивши видати Україні 2000 тонни вівса на продовольчі потреби, 100 тис. пудів кукурудзи, а 300 тис. пудів хліба виключно для колгоспів буряківничих районів. Виявляється, що політбюро проігнорувало позицію самого Сталіна: «дати хліба ще немає і нізвідки». Сподівання на його милість виявилися марними, але політбюро ЦК КП(б)У не втрачало надії, тому схилило Косіора підписати 17 червня телеграму про додаткове завезення в Україну зерна, а натомість Сталін і Молотов відправили телеграму з вимогою «за будь-яку ціну» виконати хлібозаготівельні завдання на липень – вересень. Стосовно телеграми Косіора політбюро ЦК ВКП(б) висловилося 23 червня категорично: «Обмежитися вже ухваленими рішеннями ЦК і додаткового завезення хліба на Україну не видавати». Москва перестала вірити сльозам українських високопосадовців, за безпосереднього сприяння яких з України вивезли хліб, залишивши селян без хліба.

22 червня Косіор приїхав до Москви зі звітом про виробництво танків. Під час зустрічі з Кагановичем, визнав, що «...вони були відірвані від районів, але здається він ще не відчуває усієї серйозності їх помилок в керівництві». Обставини цієї розмови між ними Каганович виклав у листі до Сталіна 23 червня, зазначивши, що він попередив Косіора, тому «...на нараді нам доведеться їх виокремити як «зразок» як не треба працювати». Косіор не заперечував, готуючись до критики.

Протистояння республіканської і союзної партноменклатури завершилося перемогою Москви над столичним Харковом. 2 липня 1932 р. Сталін, розлючений листами Чубаря і петровського, назвав позицію Косіора «гнилою дипломатією

(стосовно ЦК ВКП(б) та злочинно-легковажним ставленням до справи», тому зажадав його зміщення з посади. 6 липня, тобто у день відкриття партконференції КП(б)У, Косіор скликав засідання політбюро і разом і іншими членами, як доповідали тоді Сталіну його емісари Молотов та Каганович, «висловились за зменшення плану», але в доповіді на конференції – «захищав позицію виконання плану». Косіор здався, але 15 липня Сталін не полишав думки про звільнення з посади секретаря ЦК КП(б)У. 11 серпня, обурений тим, що 50 районів Київської і Дніпропетровської областей висловилися проти плану заготівель, Сталін писав Кагановичу, що Косіор «весь час викручується між директивами ЦК ВКП(б) та вимогами райкомів і ось – довикручувався до ручки». Він запропонував Кагановичу «взяти з України Косіора і замінити його Вами, залишивши Вас секретарем ЦК ВКП(б)», а Косіора «можна зробити одним із секретарів ЦК ВКП(б)». Сталін залишив на посадах Чубаря і Косіора, які стали слухняними виконавцями його вказівок. Наприкінці серпня вони обоє були у Москві, зустрічалися з Кагановичем, «із задоволенням» сприйняли телеграму Сталіна про зниження плану на 40 млн. пудів для «постраждалих районів» України.

Якщо протягом першої половини 1932 р. Косіор займався «гнилою дипломатією», свідомо замовчував масовий характер голоду, намагався уникнути сталінського гніву, балансує між політбюро ЦК ВКП(б) і партійними низами в Україні, то друга половина свідчила про його безпосередню участь в організації та сприянні штучного голодомору. У жовтні 1932 р. він особисто займався «більшовицькою мобілізацією сил та забезпеченням виконання встановленого остаточного плану хлібозаготівель» в Одеській області. За його підписом набирали політично-правової та адміністративної чинності постанови, виконання яких призвело до жахливого голоду на території УСРР, до масової смертності селян. Деякі з постанов, завізованих ним («Про заходи по посиленню хлібозаготівель» від 30 червня 1932 р., «Про посилення допомоги в проведенні хлібозаготівель з боку органів юстиції» від 5 листопада 1932 р., «Про заходи по посиленню хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р., «Про вжиття репресивних заходів по відношенню до колгоспів, які саботують хлібозаготівлі» від 27

листопада 1932 р., «Про хід виконання постанов політбюро про хлібозаготівлі» від 30 жовтня та 18 листопада 1932 р., спільна постанова політбюро ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі»), а також директивні листи і телеграми секретаря ЦК КП(б)У Косіора, незважаючи на колегіальність вищого партійного органу, позаяк в умовах монопартійної диктатури вирішували перші особи, мають ознаки політики геноциду українського народу.

21 листопада 1932 р., тобто після сумнозвісної для селян постанови від 18 листопада, Косіор фактично очолив спецкомісію ЦК КП(б)У, членами якої також були голова ДПУ УСРР С.Ф. Реденс, а член президії Центральної контрольної комісії КП(б)У О.Л. Кисельов. Вони вирішували питання про остаточне виконання вироку про розстріл. Саме Косіору та Реденсу політбюро ЦК КП(б)У доручило розробити до 23 листопада «...соціальний оперативний план ліквідації основних куркульських і петлюрівських контрреволюційних кубел» в районах Київської, Чернігівської і Дніпропетровської областей, щоб «...завдати блискавичні і вирішальні удари нахабніючим куркульським елементам не лише після їх виступів, а й для упередження контрреволюційних виступів». Косіор забезпечував політичне обґрунтування терору проти селян, а Реденс з підрозділами ДПУ займався «конкретними справами». 8 грудня, звітуючись перед ЦК ВКП(б), Косіор писав, що репресії в колгоспах «застосовані у великій кількості»: арештовано 1230 осіб, з них 340 голів колгоспів, 750 членів правлінь, 140 рахівників, крім того 140 бригадирів, 265 вагарів, заведено 500 справ по хлібозаготівлях (саботаж, крадіжка зерна тощо). Він зазначав, що «нами» занесено на «чорну дошку» 6 сіл, а в областях 400 колгоспів, а ефективним заходом впливу на «саботажників» визнав застосування натуральних штрафів за невиконання хлібозаготівельних завдань. Косіор згадує про «нашу комісію» по оголошенню смертних вироків. Вона розглянула 6 справ, отже «розстрільна комісія» діяла. Її філії в областях чимось нагадували польові суди воєнного часу.

Директивні листи Косіора про масове вилучення хліба виявилися більш руйнівною зброєю масового знищення селян, ніж смертні вирoki його

спецкомісії. Так, 24 грудня 1932 р. він вимагав від секретарів райкомів вивезти з колгоспів, які не виконали плану хлібозаготівель, «...усі без винятку наявні колгоспні фонди, у тому числі і насінневі», а тих, хто буде чинити опір – «арештовувати і віддавати під суд». Наступного дня він переконував членів і кандидатів в члени політбюро ЦК КП(б)У в необхідності вивезення насіння зернових, щоб не продемонструвати «нашої слабкості і нерішучості», не поглиблювати «саботажні настрої». Косіор особисто наполягав на тому, щоб скасувати рішення від 18 листопада про організацію насінневих фондів колгоспів. 29 грудня він офіційно направив секретарям обкомів та райкомів листа про зарахування насіння та інших фондів до плану хлібозаготівель, не залишивши колгоспникам жодного шансу на порятунок. 14 січня 1933 р. Косіор звітував про виконання плану хлібозаготівель колгоспами Київської і Вінницької областей, але одночасно запропонував обкомам «...продовжувати хлібозаготівлі, забезпечивши виконання плану кожним районом, кожним селом, кожним колгоспом». Цинічна послідовність партноменклатурника коштувала сотень тисяч людських життів.

5 лютого 1933 р., виступаючи на пленумі ЦК КП(б)У, Косіор говорив про «помилки», тобто про причини невиконання Україною тричі зменшеного плану. У 1930 р. «ми заготовили по селянському сектору 293 млн. пудів, в 1931 р. – 395 млн. пудів, а в 1932 р. при початковому планові по селянському сектору в 356 млн. пудів, який було згодом тричі зменшено загальною на 138 млн. пудів – план виконано на сьогодні по всім секторам лише на 255 млн. пудів». З'ясовуючи причини, «провалу хлібозаготівель», Косіор зазначив, що його «...ніякими об'єктивними причинами» пояснити не можна. Причина, на його переконання, полягали в іншому: благодущність, «атмосфери заспокоєння», безвідповідальність керівників колгоспів, нова тактика «класового ворога». Він визнав цілком реальним план хлібозаготівель для України – 356 млн. пудів, але багато хліба витратили на «так зване громадське харчування», «насінневі фонди». Пленум засудив «застосовану на Україні політику утворення і зберігання до виконання плану хлібозаготівель, так званих, засівних фондів, що послабило наші позиції в боротьбі за хліб, за виконання плану хлібозаготівель». Жахливе рішення, яке

свідчило про моральну агонію і політичну безвідповідальність Косіора та власне усіх членів політбюро ЦК КП(б)У. створення фонду «громадського харчування колгоспників», тобто безпосередньо працюючих на полі, Косіор визнав «злом».

15 березня 1933 р. Косіор відправив до ЦК ВКП(б) доповідну записку про підготовку до посівної кампанії та про факти масового голодування. Він зазначив, що минулого року переважно «замовчували про важке становище в районах, а в цьому році навпаки – всіляко намагаються виокремити найбільш важкі випадки, зібрати та узагальнити цифри». Дивує байдужість, з якою він висвітлював факти і явища, визнавши найбільш «важким становище» у 21 з 49 районів Дніпропетровської області, яка «надто вже афішує і вип'ячує» себе, а Одеська, навпаки, «багато чого замовчує». Секретар ЦК КП(б)У Косіор, посилаючись на дані ДПУ, писав про 103 райони, охоплені голодом, хоча висловив сумнів, що «...всі ці цифри про кількість районів правильно відтворюють дійсний стан». Основна причина голоду, за визначенням Косіора, це «погане господарювання і неприпустиме ставлення до суспільного добра – втрати, злодійство і розтрата хліба», адже у «...більшості голодаючих районів хліба по заготівлям було взято жалюгідну кількість і говорити, що «хліб забрали» ніяк не можна». Він дивувався «чому голодують у Київській області, де хлібозаготівлі ми в цих районах майже не брали». Косіорівське «майже» виглядає блюзнірським, тому що саме він звітував про виконання плану хлібозаготівель Київською областю, а також зобов'язав кожен район, колгосп, село виконати їхні зобов'язання. Жодного натяку про його особисту причетність до викачки хліба, до позбавлення колгоспів продовольчого, насінневого і фуражного зерна. «Те, що голодування не навчило ще дуже багатьох колгоспників уму-розуму, – не без цинічної іронії наголошував Косіор, – показує незадовільна підготовка до посіву як раз у найбільш важких районах». Вони з'явилися за його грудневими директивами про вилучення усіх колгоспних фондів, у тому числі і насінневих.

Рукотворний голод в Україні нічому не навчив Косіора, котрий продовжував запевняти союзне керівництво у тому, що деякі області мають можливість для подолання «важких явищ» шляхом мобілізації внутрішніх

ресурсів», але просив додаткової продовольчої допомоги – не лише 2 млн. пудів для проведення посівної кампанії. Вражає його бюрократично-номенклатурна байдужість, особливо щодо наслідків соціально-економічної політики, яку він особисто насаджував в українському селі: мільйони померлих від голоду, десятки розстріляних за так званий «саботаж хлібозаготівель» по висновках спецкомісії ЦК КП(б)У.

Висновки

Голодомор в Україні, тобто масова смертність мирного населення від штучно створеного голоду, тривав два роки поспіль, спустошуючи селянські подвір'я, села, викорінюючи покоління хліборобів та знекровлюючи націю. Гинули родинами, вулицями, хуторами, а в селах, де затухало життя, вивішували чорні прапори – символ перемоги тоталітарного режиму над українськими селянами.

Рукотворність голоду беззаперечна. Його особисто визнав Сталін, прочитавши на початку червня 1932 р. листи Чубаря і Петровського, але вимагав від України безумовного виконання хлібозаготівельного плану. Постанови політбюро ЦК ВКП(б), підписані ним, телеграми, листи до Кагановича і Молотова, надіслані у 1932–1933 рр., свідчать про конкретні наміри, дії і вчинки Сталіна, спрямовані на свідоме позбавлення українців засобів існування. Причетність до терору голодом очевидна, позаяк є документи, які засвідчують особисті розпорядження та накази Сталіна про ізоляцію селян, про вилучення хліба, продовольства. Він мав можливість декілька раз скасувати виснажливу і непосильну для сільського господарства політику хлібозаготівель, а натомість запроваджував драконівські форми та методи її здійснення («чорні дошки», натуральні штрафи, позбавлення трудовнів, арешти тощо). Знаючи про катастрофічний стан України, селяни якою масово гинуть від голоду, Сталін продовжував політику визиску та масового вилучення хліба, тобто навмисно створював умови, які призвели до голодомору. Це була політика геноциду.

Візиту Кагановича в Україну, особливо протягом другої половини 1932 р., зламали пасивний опір української партноменклатури, яка намагалася уникнути

виконання нереальних хлібозаготівельних завдань. Він особисто вимагав негайного вивозу хліба, нехтуючи катастрофічним станом зернового господарства України, масовим голодом селян. Інформуючи Сталіна про «демобілізаторів», тобто про одностайність позиції членів політбюро ЦК КП(б)У щодо зменшення хлібозаготівель, Каганович вважав особистою заслугою «перелом настроїв» українських комуністів. За його сприяння з'явився сумнозвісний закон про «п'ять колосків».

Діяльність так званої молотівської хлібозаготівельної комісії, тобто групи партійно-державних високопосадовців на чолі з Молотовим, призвела до голодомору в українському селі. Форми і методи хлібозаготівель, які насаджували в Україні Молотов та призначені Москвою уповноважені, мали виразні ознаки геноциду. Він запропонував членам політбюро ЦК КП(б)У прийняти злочинні постанови 18 та 20 листопада, які виявилися смертним вирокom для колгоспників та селян-одноосібників. Саме тоді з'явилася ідея «чорних дошок», тобто політика соціальної ізоляції українських селян, позбавлення сіл, колгоспів, районів хліба, продовольчих та промислових товарів. Голова союзного уряду свідомо і послідовно запроваджував карально-репресивні заходи, які стали зброєю масового винищення селян штучним голодом.

Республіканська номенклатура стала виконавцем директив Москви, а намагання Сталіна звільнити з посад голови уряду Чубаря та секретаря ЦК КП(б)У Косіора, зламало її остаточно. Звернення Чубаря та Петровського стосовно призупинення хлібозаготівель фактично не підтримав Косіор, котрий виявив справді «гнилу дипломатію», яка не сприяла консолідації дій членів політбюро, секретарів райкомів та обкомів, значна частина яких намагалася уникнути нереальних хлібозаготівель. 6 липня 1932 р. Косіор погодився з вимогами московських емісарів – Кагановича та Молотова, зобов'язавшись виконати річний план хлібозаготівель. Його наступні дії, судячи з ухвалених та підписаних ним постанов, мали ознаки злочину, позаяк навмисно позбавляли селян засобів існування.

Дії і вчинки Сталіна, Кагановича, Молотова, Косіора в роки голоду 1932–

1933 рр. були свідомими, з виразними ознаками наміру позбавити селян хліба та життя. Вони мали можливість відмовитися від брутальних методів хлібозаготівель та репресій, але не стали цього робити, відтак їхня бездіяльність також була злочином. Знаючи про масовий голод в Україні ці високопосадовці заборонили так зване громадське харчування колгоспників, вимагали вилучення натуральних і насінневих фондів, розпинаючи українських селян на «чорних дошках» штучного голодомору.

Джерела та література:

1. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 1128 с., іл.
2. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К., 1990. – 605 с.
3. Дзеркало душі народної: Спогади та враження відвідувачів виставки про Голодомор 1932-1933 років в Україні «Розсекречена пам'ять» / Служба безпеки України, Галузевий держ. архів; уклад. В. Даниленко; редкол.: С. Богунов [та ін.]. – К., 2008. – 767 с.
4. Командири великого голоду: поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К., 2001. – 399 с.
5. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест, пер. з англ. мови Н. Волошинович, З. Корабліної, В. Новак. – Луцьк, 2007. – 454 с.
6. Марочко В. І. Геноцид в українському селі 1932 – 1933 років: історико-політологічний аспект. // Голодомор 1932 – 1933 років як величезна трагедія українського народу: Матер. Всеукр. Наук. Конф Київ, 15 листоп. 2002 р. – К., 2003. – 280 с.
7. Марочко, В. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні : хроніка подій / В. Марочко, О. Мовчан; авт. передм. В. Верстюк. – К., 2008. – 294 с.
8. Марочко, В. Голодомор 1932 – 1933 рр. / В. Марочко. – К., 2007. – 64 с.

: фотогр. – (Голодомори).

9. Марочко В. Творці Голодомору // Пам'ять століть. – 2008. – №5–6. – С. 151.

10. Марочко В., Чирко Б. Національні виміри голодомору в Україні 1932 – 1933 рр. // Відродження. – 1992. – № 8.

11. Марочко В.І., Шаталіна Є.П. Голод на Україні (1931 – 1933 рр.) // Український історичний журнал. – 1989. – № 7 – 9, 11, 12; 1990. – №1. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2008. – 604 с., іл.

12. 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал / Ред. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991. – 584 с.

Володимир Сергійчук

Українська складова Голодомору на Кубані в 1932 – 1933 роках

У статті розглядаються цілеспрямовані репресивні заходи більшовицької влади виключно стосовно українців - корінного козацького населення Кубані.

Ключові слова: Голодомор, Кубань, українці, козаки, більшовицька влада.

. In the article the purposeful repressive events of bolshevist power are examined exceptionally in relation to Ukrainian nation, in relation to the native cossack population of Kuban.

Key words: Holodomor, Kuban, Ukrainians, cossacks, bolshevist power

Останніми роками з'явилося багато публікацій про голодомор на Кубані в 1932 – 1933 роках. І трагедія тамтешніх хліборобів особливо болюча для нас, адже вони в основному – нащадки запорозьких козаків. І саме над ними більшовицька влада розпочала здійснювати нелюдські експерименти на виживання через запровадження з листопада 1932 року так звані чорні дошки. Це коли загони

Червоної армії та ОДПУ оточували щільним кільцем козацькі станиці, не випускаючи з них людей, – тобто прирікали їх на вимирання, оскільки хліб і худобу заздальгідь було забрано.

Становище в одній з них – Незамаївській, де з 12.133 мешканців під час перепису 1926 року 10.150 віднесло себе до українців, яскраво ілюструється спогадами В. Пушка: «... найбільше мабуть погибло люду в Незамаївській, бо не любили тут колхозів і свій хліб не хотіли віддавати задарма. І то ясно, бо добре жили у нас всі козаки. Ще до революції на кожного сина добрячий шмат землі получали, а земля була гарна, ще й всі роботящі були.

Спочатку у нас розкулачили зажиточних козаків та й вислали кілька сотень сімей у Казахстан. Потім почали і козаків середньої зажиточності лякати, ще й батька (був вчителем) в станичному советі принуждали агітувати за колхози. Та козаки не йшли. Пізніше стали хліб відбирати, а люди його ховали.

Через таке сопротивленіє прибули у станицю з войском лєнінградські робочі (один поселився в нашій хаті) та й в кінці літа 1932 всіх здорових чоловіків арештували і позамикали у магазинах на базарі. Через 2 дні вночі всю «козацьку братію», у тому числі і 5-тьох моїх дядьків маршем відправили до Тихорецька, а там поїздами у Сибір. Лєдь батько випросив, щоб діда залишили на його попечітельство, як старого і хворого. Із того заслання в кінці 30-х повернулося не більше сотні козаків(серед виживших і один мій дядько Филип), а остальні там вимерли (чи їх вистріляли).

Тож станиця лишилася без козаків, тоді її окружили войском із кавказців (бо через стару вражду вони не любили козаків), а робочі з Росії пішли походом по станиці із ціпками – вишукували харчі. Позабирали геть чисто все, навіть буряки і семечкі гарбузові по хатах. Це значило, що станиця записана на чорну дошку, котру повісили на стансоветі і намалювали на ній «Черепаху» – медленно ростуть проценти. Тож їсти не було чого, втекти зі станиці люди через войско не могли, а сил бунтувати не було (козаків здорових повивозили).

Зимую 1933 почався страшний мор. Ми лєдвє вижили дякуючи пів мішку пшона. Люди вимирали цілими сім'ями по хатах, як заглянеш у вікно якоїсь хати,

а там рядами лежать трупи. Багато хто вмирав на улиці, іде-іде, сяде – і готовий.

Ранньою весною солдати почали стягати трупи станичників до великих ям. Перед цією катавасією було у станиці більше 15 000 чоловік, а вижило не більше третини. Отак губила козаків совецкая власть.

У меншій мірі, але і пізніше репресували колишніх козаків. Вистачало звичайного доносу, щоб підвести під розстріл будь-якого козака, що колись воював проти Радянської влади [13, с. 24].

Особливо трагічною була доля станиці Полтавська, яка ще з 1917 року стала одним з центрів українського відродження на Кубані і де вже з 1921 року діяв Перший Всеросійський український педагогічний технікум, який два роки очолював видатний український патріот Микола Міхновський. Тож коли 2 листопада 1932 року на нараді в Північно-Кавказькому крайкомі ВКП (б) за участю представників Москви Кагановича і Мікояна постало питання про заведення чорних дощок, то із залу пролунало: «Відомо, що на Північному Кавказі найважча станиця Полтавська, найбільш контрреволюційна, звідки все і починається. І тов. Мікоян знає цю станицю. Треба про неї сказати» [8, арк. 94].

Відгукуюсь на цю пропозицію, тодішній перший секретар крайкому ВКП(б) Борис Шеболдаєв одразу ж заявив, що начальник крайового управління ОДПУ Піляр вживе заходів. І як свідчать документи про так званий саботаж хлібозаготівель, розіслані особисто Й. Сталіним для ознайомлення більшовицької партноменклатури, вже 2 листопада 1932 року начальник особливого відділу 9-ї Донської дивізії Кочергинський допитував козака Полтавської Корнія Гриценка щодо наявності в станиці контрреволюційної організації. Як можна довідатися з протоколу допиту цього хлібороба, провідником українського самостійництва в Полтавській у 1917 – 1919 роках був отаман Григорій Омельченко, авторитетними серед козацтва були також Федот Шаповал, Василь Назаренко, Іларіон Ковтун, Никифор Прищенко, Павло Юрченко, Пимон Шкіль, Павло Марченко, Василь Білик. Останній, до речі, в роки колективізації неодноразово нагадував козакам Полтавської про те, що вони свого часу не послухалися свого отамана Омельченка, котрий передбачав: «радянська влада принесе козацтву злидні й

розорення». Відтак, мовляв, «дурнями ми були, що не послухалися його заклику до кінця боротися з більшовиками. Збулися всі передбачення Омельченка. Втратили ми свою козацьку волю. Кращих людей козаків відірвали від своїх родин – вислали, і господарства наші розорені. Нам треба триматися міцно єдиним фронтом. До колгоспу не вступати, не сіяти жодної десятини, оскільки влада відібрала в нас худобу, тягло й інвентар, хай на полях росте бур'ян» [6, арк. 13].

Систематична агітація проти колгоспів, яку вели вказані козаки на чолі з Василем Біликом, створила революційну ситуацію в Полтавській, в результаті якої в березні 1931 року в станиці стався «бабський бунт», спрямований проти колективізації й супроводжуваний розгромом колгоспного майна. 8 листопада 1932 року згаданий Піляр, керівник ОДПУ на Північному Кавказі, доповідав про репресії щодо української станиці Полтавська, котра «протягом усіх років існування Радянської влади на Кубані була однією з найбільш контрреволюційно активних, очолюючи контрреволюційну організовану діяльність у районі» [23, с. 530].

У ході здійснення нової каральної акції одразу ж після вищезгаданої ростовської наради було заарештовано 479 осіб, крім того, в ніч на 8 листопада 1932 року ще 240 мешканців Полтавської [23, с. 530].

Серед заарештованих були названі вище національно свідомі Василь Білик, Пимон Шкіль і Іларіон Ковтун, котрі на допитах підтвердили свою приналежність до активних противників більшовицької влади, а також козаки Никифор й Олексій Линські, Никифор Кучма, Василь Уразка, Йосип Ковтун, Трохим Капуста, Спиридон Павленко, Іван Левченко, Федір Летюк, Пимон Нудьга й сотні інших [6, арк. 11].

А далі більшовицька влада вже депортувала нащадків козаків куреня Полтавського Війська Запорозького ешелонами. Так, з 5 по 7 грудня 1932 року зі станиці Полтавська відправлено 208 родин в кількості 1097 осіб, які направлялися на станцію Осокарівка в Казахстані [10].

І тільки тоді з'являється офіційна директива про виселення станиці

Полтавська. Постанова ЦК ВКП(б) і Ради Народних Комісарів СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області» від 14 грудня 1932 року, якою санкціонуються репресії – аж до розстрілу – щодо тих, хто нібито саботує здачу зерна державі, не тільки вказує «Северокавказскому крайкому и крайисполкому, что легкомысленная, не вытекающая из культурных интересов населения, не большевистская «украинизация» почти половины районов Севкавказа при полном отсутствии контроля за украинизацией школы и печати со стороны краевых органов дала легальную форму врагам советской власти со стороны кулаков, офицерства, реэмигрантов-казаков, участников Кубанской Рады и т. д.» [7, арк. 237], а й ставить завдання з метою розгрому спротиву хлібозаготівель куркульських елементів і їх партійних і безпартійних прислужників» вдатися до цілого ряду репресивних заходів, що стосуються тільки української нації:

«а) Выселить в кратчайший срок в северные области СССР из станицы Полтавской (Северный Кавказ), как наиболее контрреволюционной, всех жителей за исключением действительно преданных соввласти и не замешанных в саботаже хлебозаготовок колхозников и единоличников и заселить эту станицу добросовестными колхозниками-красноармейцами, работающими в условиях малоземелья и на неудобных землях в других краях, передав им все земли и озимые посевы, строения, инвентарь и скот выселяемых...

д) Немедленно перевести на Северном Кавказе делопроизводство советских и кооперативных органов «украинизированных» районов, а также все издающиеся газеты и журналы с украинского языка на русский язык, как более понятный для кубанцев, а также подготовить и к осени перевести преподавание в школах на русский язык. ЦК и СНК обязывают крайком и крайисполком срочно проверить и улучшить состав работников школ в «украинизированных» районах» [7, арк. 237].

Усвідомлення суті цього директивного документа і дає нам підставу говорити про геноцид саме українського народу, бо в постанові ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 14 грудня 1932 року «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області» не йдеться про припинення коренізації,

скажімо, білорусів, котрих було дуже багато в останній, тобто на нинішній Смоленщині. Не йдеться в ній і про виселення білоруських сіл Смоленщини, де також не виконувалися плани непосильних хлібозаготівель.

Це тільки в розвиток московської директиви постановою президії Північно-Кавказького крайового виконавчого комітету від 26 грудня 1932 року передбачалося:

«1. Немедленно приостановить дальнейшую украинизацию во всех районах и станицах Северо-Кавказского края.

2. Перевести к 1-му января 1933 года все делопроизводство советских организаций в станицах и районах на русский язык.

3. В 3-дневный срок перевести все украинизированные газеты на русский язык, а также листовки, брошюры, стенгазеты, многотиражки и прочую литературу, выходившую на украинском языке, и в дальнейшем издавать их на русском языке.

4. Перевести преподавание на всех работающих краткосрочных курсах (советских, педагогических, колхозных и т. д.) на русский язык.

5. Предложить КрайОНО подготовить необходимые мероприятия для перевода к осени 1933 г. преподавания во всех школах на русский язык и по укреплению учительского состава украинизированных школ и предоставить на обсуждение Президиума СККрайисполкома.

6. Радиовещание на украинском языке прекратить.

7. Обязать РИКи разъяснить настоящее решение на общих собраниях и Пленумах Советов» [4, арк. 614].

Після того, як крайові власті продублювали ухвалу Кремля, вони розгорнули вже широкомасштабну депортацію нащадків запорозьких козаків з Полтавської: станом на 19 грудня з Полтавської вже було виселено 2158 родин у кількості 9.187 осіб. Згідно зі спецповідомленням ОДПУ станом на 26 грудня 1932 року депортація продовжувалася: «25 и 26 декабря отправлено 2 эшелона с выселяемыми. В обох ешелонах отправлено 886 семей – 3825 человек» [22, с. 611].

Але оскільки план хлібоздачі всерівно не виконувався, то секретар Слов'янського райкому ВКП(б) заявив на крайовій селекторній нараді: «Придется еще раз пустить кровь, еще раз ломать хребты по-настоящему так, чтобы это чувствовалось и отражалось на работе по выполнению плана хлебозаготовок» [22, с. 25 – 26].

Водночас на території Північного Кавказу поширювалася спеціальна брошура «За что станица Полтавская выселяется в северные края», яка виправдовувала брутальну депортацію корінних хліборобів Кубані.

Один з комуністів-червоноармійців, посланих у ті дні в станицю Полтавську, хвалився «сумлінням» своїх соратників: «Мы за несколько дней нашли 475 ям с пшеницей, отобрали 1280 сабель, 50 пик, около 200 винтовок, 700 наганов и десятки ящиков патронов разных систем. За это станицу выслали на Соловки (в дійсності в Осокарівку. – В. С.) – 2250 семей, или 12500 человек, порядочное количество казаков уже расстреляли, и многие еще подлежат расстрелу... Станица Полтавская на военном положении» [20, с. 117].

Відтак 31 грудня 1932 року появляється постанова: «Снять с черной доски ст. Полтавскую (Славянского района) ввиду законченного выселения ее жителей из пределов края и заселения ее колхозниками, переселенными с Севера.

Поручить крайисполкому переименовать эту станицу, учтя желание вновь вселившихся...» [20, с. 614].

У ті дні до Полтавської почали прибувати і переселенці-колгоспники з Уралу, Московської й Ленінградської областей, Білорусі, звільнені в запас червоноармійці й ветерани ОДПУ – по 350 з Ленінградського, Білоруського й Московського військових округів, 250 – з Українського і 200 – з Приволзького. Наприкінці місяця їх уже налічувалось тут понад дві тисячі. У перейменованій на Красноармейську Полтавській почав виходити бойовий листок «Красноармейская звезда». На це перейменування крайова газета «Молот» відгукнулася таким пасажем: «Нет больше «черной станицы» Полтавской, а есть цветущая станица Красноармейская».

В іншому випуску цієї газети на першій сторінці великими літерами було

набрано: «Нет больше станицы Полтавской – националистического кулацко-петлюровского гнезда на Кубани! Есть станица Красноармейская – верная опора советской власти и колхозного строя!» [18, с. 124].

Як свідчить російський дослідник В. Чуркін, операція по знищенню українства на Кубані й заселення її вихідцями з російської глибинки планувалася заздалегідь і розроблялася до дрібниць. Так, за тиждень до депортації станиці Полтавської заступник наркома з військових і морських справ СРСР Михайло Тухачевський підписав таємну директиву, якою передбачалося до 10 січня 1933 року здійснити набір «особенно надежных в политическом отношении» серед тих, хто був в армійських рядах для заселення опустілих хат. При цьому особливо наголошувалося, що «уроженцы Северного Кавказа и Украины вербовке не подлежат» [24, с. 145].

Другою такої трагедії зазнала ще одна українська станиця Кубані – Уманська, де з 20.727 мешканців 17.008 у 1926 році назвалося представниками нашої нації. Після виселення її назва була змінена на Ленінградську.* Новий директор Уманського українського агропедтехнікуму Іван Полежаєв згадував, що 20 лютого 1933 року його викликали до райвідділу НКВС і «предложили собрать все украинские учебники, литературу и передать все туда. Понемногу все проясняется. До революции в этом здании находилась Уманская гимназия, в конце 20-х годов – Уманский украинский агропедтехникум. Моя миссия – ликвидировать украинизацию техникума и ее последствия. Дело нелегкое и не очень приятное» [20, с. 52].

*Можемо стверджувати, що перейменування козацьких станиць українського походження також було продуманою акцією російських шовіністичних сил. Адже ще на початку ХХ століття вони ставили це питання: «Старі станиці, що одержали свої назви від куренів, існуючих ще в Запорозжжі, невільно пробуджують спогади про предків – запорожців і їхню колишню славу і подвиги» [21, с. 95].

Необхідно додати, що українська станиця Поповичівська 31 грудня 1932 року була перейменована на Кагановицьку [20, с. 24].

Тим часом виселення кубанських станиць продовжувалося. 31 грудня 1932 року Північно-Кавказький крайком ВКП(б) ухвалив рішення про виселення ще однієї української станиці – Медведівської Тимашевського району [8, арк. 7].

У ній, до речі, мешкало 18.146 жителів за переписом 1926 року, з яких 15.222 признавалося до українства.

Виконуючи волю Кремля, одразу ж було припинено діяльність видавництв «Червоний прапор» і «Радянський станичник», Краснодарська філія Державного видавництва України з її представництвами на Кубані і Північному Кавказі зупинила розповсюдження української літератури і періодики. Водночас у людних місцях палили українські книжки з хат-читалень. Відтак місцеве населення змушене було читати лише російськомовні видання. Тих, хто поширював українське слово, знищували або висилали до сибірських концтаборів – така доля спіткала, зокрема, півтори тисячі вчителів. З 28 березня 1933 року ліквідувався і крайовий український театр [5, арк. 42].

Треба зазначити: незважаючи на те, що українізація на Кубані відбувалася легально, однак після згаданої постанови від 14 грудня 1932 року, як правило, всі українські вчителі зазнали репресій. Так, директору Уманського українського агропедтехнікуму Покотилу світила дорога в «места не столь отдаленные», тобто, в Сибір, були відправлені в північні краї педагоги новодерев'янківських шкіл імені Тараса Шевченка й Івана Франка Ю. Фоменко, С. Бреславець, М. Полтавець [15, с. 123].

А голод тимчасом охопив абсолютну більшість цього хліборобського регіону. Серед «особливо неблагополучних» районів Північно-Кавказького краю щодо поширення цього нещастя російський дослідник В. Кондрашин називає такі кубанські, як Єйський, Канівський, Коренівський, Краснодарський, Староменський, а також ставропільський Курсавський. Перепис 1926 року зафіксував у Єйському районі 74.037 українців і 23.568 росіян, у Канівському відповідно 45.451 і 8.130, Коренівському – 76.422 і 36.939, Краснодарському – 102.831 і 18.086, Староменському – 65.488 і 9.583, а в Курсавському – 57.665 і 8.767. Зрештою, нам небайдужа доля і тих 35.115 українців у названих В.

Кондрашиним Армавірському й 11.514 в Курганинському районах, де кількісно на той час (за переписом 1926 року) уже переважали росіяни.

Для розуміння цілеспрямованості дій більшовицької влади щодо корінного козацького населення важливими є спогади колишнього комсомольського керівника станиці Новодерев'янківської Іллі Вариводи. Ця станиця, яка за переписом 1926 року була в абсолютній більшості українською (10.507 українців з 12.481), також потрапила на «чорну дошку». Так-от, Варивода згадує про те, як начальник політвідділу Зайцев щовечора заслуховував доповіді голів місцевих колгоспів: «У тебе сьогодні скільки сдохло? 70 человек. Мало! А у тебе? 50 человек. Мало!!» [20, с. 126].

Крім названих станиць, з листопада 1932 по січень 1933 на Північному Кавказі ще 11 були занесені на чорну дошку – 2 донських (Боковська Вешенського(852 осіб населення, в тому числі 845 росіян) і Мешковська Верньодонського(2.643, 2.153 росіян, 171 українців) і 8 кубанських – Новорождественська Тихорецького (12.023, 11.550 росіян), Темиргоївська Курганинського (12.626, 10.716 росіян), Стародерев'янківська Канівського (7.230, 6.529 українців), Урупська (13.182, 8.190 росіян, 4.592 українців), Ладозька Усть-Лабинського (11.801, 9.039 росіян, 2.002 українців), Старокорсунська Краснодарського (12.273, 10.477 українців), Старощербинівська Єйського (17.001, 14.453 українців і Платнирівська Коренівського (13.925, 11.628) (Поселенные итоги переписи 1926 г. по Северо-Кавказскому краю. – Ростов-на-Дону, 1929).

Є й ще одне документальне підтвердження того, що саме проти українського селянства спрямовувався голодовий удар Кремля. Адже забравши все їстівне в українського населення, влада не дозволила йому роздобути засоби для існування в інших регіонах СРСР. Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР за підписами Сталіна і Молотова від 22 січня 1933 року про заборону виїзду стосувалася селян України й Кубані, де за переписом 1926 року українців нараховувалося 915.450, тобто більше двох третин від усього населення [12, С. 146].

Цим документом, до речі, каральним органам доручалося арештовувати тих

«селян України і Північного Кавказу, що пробралися на північ», а після того, коли серед них будуть відібрані «контрреволюційні елементи, повертати інших у місця їхнього проживання» [22, С. 611].

Тут мусимо додати, що коли голодні казахи вдавалися до так званого відкочів'я, тобто перебиралися на якийсь період до районів Західного Сибіру, Киргизії, Узбекистану, Поволжя, навіть до Китаю, то стосовно їх ніяких постанов про насильницьке повернення в архівах не виявлено. Навпаки, маємо всі підстави заявити, що комуністична влада Казахстану, котрий тоді належав до Російської республіки, всіляко намагалася затримати їх на сусідніх, більш забезпечених територіях – аж до сприятливих обставин.

Поширену практику відкочування голодних казахів у навколишні регіони підтверджують і російські автори. Так, Віктор Кондрашин стверджує, що казахи мали можливість, скажімо, в Поволжі навіть працевлаштуватися цілими господарствами в період голодомору. Наприклад, у Сорочинському районі Середньо-Волзького краю в той скрутний час, за свідченнями цього автора, трудилося 81 господарство в кількості 391 особи [14, с. 188].

Тобто, казахам не забороняли шукати продукти харчування за межами своєї республіки. Про це, до речі, свідчать і десятки архівних документів, виявлених нами у Казахстані. Скажімо, в телеграмі керівників Казахстану Мірзояна і Кулумбетова від 29 серпня 1933 року наводяться дані про те, що тільки в Середньо-Волзькому краї Російської Федерації на той час перебувало «влаштованих казахів на різних роботах 15.386 осіб» [1, арк. 101].

Зрештою, прохання керівництва Казахстану про продовольче забезпечення відкочівників адресувалися до сусідніх регіонів ще з березня 1932 року. Зокрема, про це йдеться в телеграмах першого секретаря крайкому ВКП (б) Голощокіна до його колеги в Новосибірську Ейхе [2, арк. 60, 65].

І сусідні регіони справді прислухалися до цих прохань, тим паче, що постановою Всесоюзного центрального виконавчого комітету від 10 березня 1932 року передбачалося таку роботу організувати. Зокрема, постанова Башкирського обкому ВКП (б) від 14 жовтня 1933 року підсумовує виконання цієї

московської директиви [3, арк. 230].

У Казахстані нині навіть опубліковано спеціальне дослідження про те, як голодні казахи рятувалися від смерті в Західному Сибіру [17, с. 12].

Голодомор 1932 – 1933 років справді завдав нищівного удару по українству Кубані. Скажімо, якщо за переписом 1926 року українців на теренах майбутнього Краснодарського краю було 1.580.895 осіб, то в 1939 там їх виявилось лише 143.744 [11].

Таким чином українське населення Кубані скоротилося на 1 мільйон 437.151 осіб. Дослідники з Кубані визнають, що «перш за все це наслідки колективізації, репресій, голоду, коли скорочення місцевого населення (переважно українського) компенсувалося масовими міграційними потоками з південноросійських і центральних областей Росії, з Ростовської області і Ставропольського краю для того, щоб заселити опустілі станиці. У своїй масі і цей міграційний потік в етнічному плані був російським» [19, с. 52].

Кубанські дослідники також визнають, що швидке зростання кількості росіян й відповідне зменшення чисельності українців у 30-х роках минулого століття у цьому регіоні пов'язується із зміною останніми національної самосвідомості. А це сталося під впливом цілеспрямованих антиукраїнських репресій, починаючи з сумнозвісної постанови Кремля від 14 грудня 1932 року.

Сьогодні, до речі, в нинішньому Краснодарському краї заявили себе українцями 131.774 особи (2,57 відсотка від усього населення), у той час коли на відповідній території 80 років це була найбільша етнічна група в абсолютному вираженні.

Джерела та література:

1. Архів Президента Казахстану (Алмати): Ф.141. – Оп. 1. – Спр. 5729. – Арк. 101.
2. Архів Президента Казахстану (Алмати): Ф.141. – Оп. 1. – Спр. 5194. – Арк. 60, 65.
3. Архів Президента Казахстану (Алмати): Ф.141. – Оп. 1. – Спр. 5763. – Арк. 230.
4. Державний архів Краснодарського краю: Ф. Р–1594. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк.

614.

5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України – далі (ЦДАВОВУ): Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 374. – Арк. 42.
6. . Центральний державний архів громадських об'єднань України - далі (ЦДАГОУ): Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5242. – Арк. 13.
7. ЦДАГОУ: Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5243. – Арк. 237.
8. Центр збереження документів новітньої історії Ростовської області: Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1249. – Арк. 7.
9. Центр збереження документів новітньої історії Ростовської області: Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1286. – Арк. 94.
10. Вольная Кубань (Краснодар). – 2006. – 1 декабря.
11. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – М., 1928; Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. – М., 1992.
12. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М., 1930. – Т. 39. – С. 146.
13. Из козацької минувшини (Спогади українських кубанських козаків). – Упорядник В. Задунайський. – Донецьк, 2006. – С. 24.
14. Кондрашин В. Голод 1932 – 1933 годов: трагедия российской деревни. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2008. – С. 188.
15. Кубанский сборник (Краснодар). – 2007. – Вип. II. – С. 123.
16. Кубань – Україна. Питання історико-культурної взаємодії. – Краснодар, 2007. – Випуск 2. – С. 95.
17. Малышева М., Познанский В. Казахи – беженцы от голода в Западной Сибири. 1931 – 1934 год. – Алматы, 1999. – С. 12.
18. Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Спеціальний випуск. До 75-х роковин голодомору-геноциду в Україні. – К.: Інститут історії Національної академії наук України, 2008. – С. 124.
19. Ракачев В. Украинцы на Кубани: особенности демографической истории // Кубань-Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия. – Краснодар, 2006. – Випуск 1. – С. 52.
20. Родная Кубань(Краснодар). – 2002. – № 3. – С. 126.

21. Самовтор С. Переименование кубанских станиц и хуторов в 1910 – 1912 гг. // Кубань – Україна. Питання історико-культурної взаємодії. – Краснодар, 2007. – Випуск 2. – С. 95.
22. Трагедия советской деревни. – Т. 3. 1930. – 1933. – С. 611.
23. Трагедия советской деревни. – V/7 2001. – Т. 3. 1930 – 1933. – С. 530.
24. Чуркин В. Неизвестная война // Дон (Ростов-на-Дону). – 1991. – № 7. – С. 145.

Світлана Зубченко

Голодомор як наслідок ідеології і методів комуністичного будівництва в Україні

Розглядаються характерні для 30-х рр.. методи здійснення соціалістичного будівництва воєнно-комуністичними методами в Україні, що спричинили Голодомор-геноцид українського селянства.

Ключові слова: *Голодомор, геноцид, етноцид, сталінський режим, злочин проти людства, національні райони.*

A typical 30's. implementation methods of socialist construction, military and communist methods in Ukraine, which caused famine-genocide of the Ukrainian peasantry

Keywords: *famine, genocide, ethnocide, the Stalinist regime, a crime against humanity, ethnic districts.*

В історичній літературі немає одностайності думок щодо причин і наслідків голодомору 1932-1933 рр. Радянська історіографія заперечувала існування голодомору, а мільйони селянських жертв називала вигадкою націоналістів.

Представники української еміграції не тільки стверджували наявність голоду, але і відзначали, що "голод 1933 року був організований спеціально для України".[7] Під впливом представлених документальних матеріалів у 1988 р. спеціальна комісія американського конгресу визнала факт існування голоду і підтвердила, що українська голод 1932-1933 рр. за своїм характером і розмахом рівнозначний етноциду.[20] Подібного висновку прийшла в 1988-1990 роках незалежна міжнародна комісія, складена з всесвітньовідомих юристів і вчених-правознавців. У ході дискусій комісія визнала правильність думки, що сталінський режим хотів завдати смертельного удару українській нації як такої". Продуктивним і обґрунтованим на сучасному етапі дослідження голодомору видається синтетичний підхід на основі зіставлення різних концепцій українських дослідників.- саме в їх роботах факти, пов'язані з голодом логічно складаються в цілісну картину" [4]

Голод 1933 р. виходячи з аналізу наявних документів і літератури можна розглядати, як наслідок спроби здійснити соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами. Розуміючи, що серед частини партійних працівників збереглася ностальгія по системі і методах воєнного комунізму, В. Ленін попереджав: «Така політика була б дурістю і самогубством тієї партії, яка спробувала б її. Дурістю, бо ця політика економічно неможлива; самогубством, бо партії, які пробують подібну політику, зазнають неминуче краху» [11, 301].

Здавалося, Сталін і ті керівники партії, які підтримали його, змогли подолати економічну неможливість і політичну небезпеку курсу на суцільну колективізацію шляхом придушення противників воєнно-комуністичних методів у партії і в селянських масах, опір щодо використання всіх форм державного примусу, протиставлення різних за майновим станом прошарків селянства під лозунгом загострення класової боротьби в міру просування до соціалізму. Проте примусові колективізація і накладена на колгоспи продрозкладка призвели до глибокої деградації сільського виробництва, яке так дорого, так боляче і невідшкодовно обійшлася країні й народові.

Впроваджена В. Леніним нова економічна політика - явище складне. В її основі - заміна продрозкладки податком, дозвіл вільного продажу селянами товарних лишків, допущення в економіку приватного капіталу. Тривалість цих заходів визначалася часом існування багатуокладного господарства. Проте в неї була ще одна важлива грань: запровадження вартісних, товарно-грошових відносин безпосередньо в економіку соціалістичного сектора, відмова від воєнно-комуністичної моделі соціалізму, яка склалася в роки громадянської війни. У цьому розумінні тривалість непу не може лімітуватися рамками перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Хоч Ленін не встиг теоретично обґрунтувати новий погляд на соціалізм, у практичній діяльності Радянського уряду з 1921 р. було взято курс на відмову від воєнно-комуністичних методів управління підприємствами, на заміну їх методами економічними, госпрозрахунковими.

"Рік великого перелому" характеризувався остаточним переходом до політики воєнного комунізму. Початок форсованої колективізації збігся з фактичною забороною торгівлі і введенням практики планових завдань щодо здавання державі хліба та інших сільськогосподарських продуктів з розкладкою плану по кожному селу, колективному або індивідуальному господарству. Проте розкладка виявилася ефективною тільки наступного року, коли кількість колгоспів зросла, а невиконання плану стало каратися розкуркуленням. З літа 1930 р. поширилася практика твердих завдань щодо здачі всіх "лишків".

Поставки товарної продукції державі оголошувалися для колгоспів першою заповіддю. Ціна на продукти була заниженою, а через інфляцію незабаром стала взагалі символічною. Що ж до обсягів продукції, то тут панувала невизначеність. Держава не вступала у податкові відносини з колгоспами, за яких наперед визначалася частка продукції, що підлягала передачі хлібозаготівельним органам. За винятком насінневого, продовольчого і фуражного фондів хліб мав надходити лише державі. В.Молотов заявив на Третій Всеукраїнській конференції КП(б)У в липні 1932 року, що головною проблемою є правильна розкладка хлібозаготівельного плану [2]. У необхідності самої розкладки він не сумнівався.

Повернення до непопулярного воєнного комунізму термінологічне маскувалося. Методи воєнно-комуністичного штурму було названо "новим етапом непу". Поняття "продрозкладка" замінювалося поширеним терміном "план". У виступах Молотова "розкладка" вживається в дієслівній формі. Дієслово "розкладати" стосовно хлібозаготівельного плану збереглося в лексиці, бо воно відображало суть такого планування. [15, 6-10]

Перша колгоспна весна 1930 р. була обіцяючою. Україна одержала непоганий урожай. Напередодні жнив зробили орієнтовний підрахунок: 1 355 млн.. пудів. На 23,5 млн.. чоловік сільського населення треба було утворити продовольчий фонд з розрахунку по 16 пудів на людину - 376 млн.. пудів. Посівний, фуражний і страховий фонди склали 515 млн.. пудів, резервний - 35 млн.. Виходячи з цих нескладних підрахунків, хлібозаготівельний план визначився в 430 млн. пудів. Потім його збільшили до 440 млн., 472 млн. і, нарешті, до 490 млн. пудів. До 1 червня 1931 р. заготовлі з урожаю 1930 р. дійшли до 477 млн. пудів проти 310 млн. за попередній сезон. Було здано по 4,7 центнера з гектара - рекордний показник товарності за всі роки Радянської влади. Створювалися уявлення, що колгоспне село здатне забезпечити "стрибок" в індустріалізації. У звітній доповіді ЦК ВКП(б) XVI з'їзду партії Сталін заявив, що зернову проблему "ми вже розв'язуємо в основному з успіхом". [17, 12]

На відміну від інших районів країни на становищі в сільському господарстві України дуже позначилася плутанина з адміністративно-територіальним поділом. XVI з'їзд партії вирішив спростити систему управління за рахунок ліквідації окружної ланки. Цим рішенням замінювалася досить громіздка чотириланкова система управління (центр - область - округ - район) триланковою з тим, щоб зміцнити кадрами найбільш слабку районну ланку. Проте на Україні областей тоді не існувало. Замість того, щоб утворити їх шляхом укрупнення округів, рішення з'їзду тут виконали буквально. В результаті виникла дволанкова система управління: центр - район. З вересня 1930 р. територію УРСР розподілили на 503 адміністративні одиниці, якими керували безпосередньо з Харкова: Молдавську АРСР, 18 міст центрального підпорядкування і 484 сільські

райони. Управляти такою кількістю районів з одного центру було неможливо. С. Косіор, В. Чубар та інші керівники республіки визнали, що через поспішність при проведенні реформи сільські райони виявилися без достатнього керівництва у найвідповідальніший момент становлення колгоспного ладу. З лютого по жовтень 1932 р. в республіці відбувався непростий процес організації областей. Апарат обласних організацій тільки формувався і ситуацією на місцях не володів, тоді коли обтяжливі для центру прямі зв'язки з сотнями районів фактично припинилися.

В Харкові з 6 липня 1932 р. почала працювати Третя конференція КП(б)У. [1, 6-10] На порядок денний виносилась доповідь С.Косіора "Про підсумки весняної посівної кампанії і про завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів". Скликання конференції напередодні жнив, обмеження порядку денного одним питанням, що було явищем безпрецедентним, участь в її роботі провідних діячів політбюро ЦК ВКП(б) Л. Кагановича і В. Молотова - все це свідчило про те, що партійно-державне керівництво в Харкові і у Москві ще до конференції чудово знало, що реально відбувається. У своїй доповіді С.Косіор запропонував офіційне обґрунтування приїзду відразу двох "сталінських соколів": "Україна в Радянському союзі посідає дуже видатне, коли не сказати вирішальне, місце в галузі сільського господарства. Від того, як іде соціалістична реконструкція сільського господарства України, як розвивається колгоспне будівництво і як працює в цьому напрямі наша партійна організація, - залежить у значній мірі виконання народногосподарського плану цілого Радянського союзу. Ось чому ми сьогодні бачимо тут на нашій конференції і т. Кагановича і т. Молотова, яких відрядив ЦК ВКП(б), щоб разом з нами обговорити і накреслити заходи, щоб якомога швидше просунути вперед сільське господарство України, піднести продуктивність наших колгоспів, виправити цілу низку хиб, що є в нашій роботі на селі" [15, 5].

Справді, в сільському господарстві України спостерігався катастрофічний стан. Посівна кампанія затяглася до кінця червня і все ж не досягли понад 2 млн. гектарів, відведені під чорний пар площі перетворилися на розсадник бур'янів.

Через те, що просапних культур не обробляли, частина посівів загинула. На площах, що залишилися, урожай був невисокий, незважаючи на задовільні погодні умови. Як повідомляв у доповіді С. Косіор, ряд районів, особливо в південній степовій смузі, залишили в 1932 р. на полях до половини врожаю не зібраним, не вивезеним або втраченим під час обмолоту. [15, 5]. Про голодування і зростаючу апатію селян говорили у своїх виступах М. Скрипник, Г. Петровський, Р. Терехов, О. Шліхтер та інші делегати. В. Молотов теж торкнувся важкого продовольчого становища "деяких сільських районів". Як він висловлювався, це було наслідком "помилки, допущених під час хлібозаготівель". Не було й мови про хибність самого принципу продрозкладки, на якому вони ґрунтувалися. [16]

Матеріали приймальної голови ВУЦВК Г. Петровського, куди зверталися по допомогу голодуючі селяни, дають досить яскраве уявлення про становище на селі.

Завідуючий приймальною 15 квітня 1932 р. інформував Лозовський райком партії про стан артїлі "Червоний Жовтень": « у колгоспі 70 дворів, 260 їдців, хліба вистачило тільки до 1 лютого, колгоспники вживають як їжу винятково буряк, через що хворіють, було чотири випадки голодної смерті, хворих-50 чоловік. 25 квітня в Решетилівський райком партії надійшла інформація за скаргою групи громадян хутора Степового Піщанської сільради: план хлібозаготівель виконано, проте вони залишилися зовсім без хліба, нема й картоплі, люди пухнуть з голоду...».

Руйнівний вплив продрозкладки на продуктивні сили сільського господарства повною мірою виявився 1931 р., коли в колгоспи об'єдналася більшість сільського населення України. Однак дезорганізація і деградація громадського виробництва колгоспів не позначилася на поставках державі які стягувались залізною рукою. Зате рівень життя колгоспників, який залежав від "залишкового" принципу оплати праці (поставки державі - перший обов'язок), катастрофічне знижувався. Вже в перші місяці 1932 р. в багатьох сільських

районах вичерпалися запаси продовольства, насамперед хліба. Над колгоспниками зависла загроза голоду.

Наприкінці жовтня 1932 р. (на виконання рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 22 жовтня 1932 р.) в Україні розгорнула свою роботу "надзвичайна комісія" на чолі з В.Молотовим, розпочалося "виправлення положення" в Україні. Вже 30 жовтня останній повідомив Сталіну: "Довелося жорстко покритикувати Українську організацію і особливо ЦК КП(б)У за демобілізованість у заготівлях" [12, арк. 144]. В.Молотов надав новий імпульс здійсненню репресій проти колгоспного активу, партійних і радянських працівників. ЦК КП(б)У почав публікувати списки партійців, директорів радгоспів, голів колгоспів та уповноважених по хлібозаготівлях, яких виключали з партії й віддавали до суду за невиконання плану хлібозаготівель. 5 листопада В.Молотов і секретар ЦК КП(б)У М.Хатаєвич надіслали директиву обкомам партії, вимагаючи від них термінових і рішучих дій по виконанню закону від 7 серпня 1932 р. "з обов'язковим і швидким проведенням репресій і нещадної розправи із злочинними елементами у правліннях колгоспів".

Ось як розповідав про такого роду дії і про тодішню ситуацію Голова ГПУ УСРР В.Балицький: "За 4 місяці після початку хлібозаготівель до 15 листопада було заарештовано за хлібозаготівельних справах 11 тис. чол. За місяць з 15 листопада по 15 грудня - 16 тис. чол., в тому числі 435 партійців, 2260 чол. з колгоспного апарату, в тому числі 409 голів і 441 бухгалтер і рахівник, а також 107 предсілярд. До розстрілу трійкою засуджено 108, але ще на розгляді 100 чоловік. За 2 останні декади в ямах і чорних коморах (7 тис. ям і 100 комор) знайдено 700 тис. пудів хліба. Одноосібники ховають у колгоспників, особливо тих колгоспів, які виконали хлібозаготівлі ...

Останні 2-3 дні на Харківщині ми застосували нову форму впливу. Приходить в колгоспу співробітник ОДПУ в формі і веде бесіду з головою, членами правління про здачу хліба. Розмова наполеглива. В результаті колгосп "Червоний Господар" за 2 дні підвищив хлібоздачу з 58% плану до 96%, "Нове Життя" з 54% до 80% і т. п. Думаємо, це поширити і на інші області " [6, 100].

20 листопада 1932 р. Раднарком УСРР ухвалив рішення про запровадження натуральних штрафів: "До колгоспів, що допустили розкрадання колгоспного хліба і злісно зривають план хлібозаготівель, застосувати натуральні штрафи порядком додаткового завдання з м'ясозаготівель розміром 15-місячної норми здавання даним колгоспом м'яса як усупільненої худоби, так і худоби колгоспників". 6 грудня ухвалено постанову ЦК КП(б)У і Раднаркому УСРР "Про занесення на "чорну дошку" сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі". Це рішення спричинило збільшення жертв голодомору.

Хлібозаготівлі продовжувалися навіть у першій декаді лютого 1933 року, коли селяни почали масово гинути від голоду. Практично на всій території України в сільській місцевості тоді вже не існувало скільки-небудь великих запасів продовольства.

Вилучення насіннєвого фонду в рахунок виконання хлібозаготівельного плану створило нову проблему. Треба було готуватися до сівби, а Донецька область мала тільки 21 % від потрібної кількості насіння, Одеська - 14 %, Дніпропетровська - 10 %. У північних областях становище з посівним матеріалом було дещо легше, але все одно становище доходило до критичного.

Аніякої надії на державну допомогу не існувало. Ще 23 вересня 1932 р. Сталін провів постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б), текст якої заслуговує бути наведеним повністю.

"Ряд місцевих організацій звертаються в РНК і ЦК за насіннєвою позичкою для радгоспів і колгоспів. Оскільки урожай цього року є задовільним, а урядом встановлено для колгоспів зменшений план державних хлібозаготівель, який повинен бути виконаний повністю, РНК і ЦК постановляють:

1. Відхилити всі пропозиції про видачу насіннєвої позички;
2. Попередити, що в поточному році ні радгоспам, ні колгоспам насінпозичка не буде видаватися ні для озимого, ні для ярового посіву".[13, арк. 11]

Наведену постанову можна вважати унікальною в тому розумінні, що в ній нема жодного позитивного твердження. По суті, форма партійно-урядової

постанови була використана для простого попередження про недоцільність будь-яких прохань видати позичку.

Сталін і його виконавці обрали шлях злочинного замовчування становища в сільській місцевості. У січні 1933 р., коли справжній голод тільки насувався і ще був час для дій, він заявив з трибуни об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б): "Ми безперечно добились того, що матеріальне становище робітників і селян поліпшується у нас рік у рік. В цьому можуть сумніватися хіба тільки закляті вороги Радянської влади". Реакція з боку рядового селянства, на таку цинічно-загрозливу заяву проявилась в адресованому редакції газети "Колгоспне село" листі (зрозуміло, анонімному) члена артіль "Нове життя" (село Сущани Кагарлицького району) змальовано становище, властиве для багатьох сіл: "Ось що я розкажу у відповідь на промову тов. Сталіна. Вже другий рік тяжко голодає село Сущани. Заражаються від усякої нечистоти, яку їдять, і мруть люди, як мухи восени. Нема хліба, хоч у 1932 р. жодного центнера хлібозаготівель не було взято в державу".[5, 295]

Генсек дав директиву ставитися до голоду як до неіснуючого явища. І тепер, переглядаючи архівні документи радянських та партійних установ, історик не знайде цього слова. Наприклад, у документах Наркомзему УРСР є немало фактів про безпритульних дітей, бездоглядні посіви, "до-приселенців", але ми не зустрінемо самого поняття "голод". Термінологічного табу додержувалися навіть у секретній документації партійних органів будь-якого рівня. Конкретні заходи, безпосередньо пов'язані з голодом, тут проходили через "закриті течки". Звичайно, ніхто не побоювався просочування відомої всім інформації, тема не підлягала обговоренню на партійних зборах чи пленумах партійних комітетів.

Про те, що на селі відбувається щось страхітливе, знали всі. Біженці заповнювали міста і вмирили сотнями просто на вулицях. Інформація про голод з'являлась й за кордоном. У травні 1933 р. Англійське посольство в Москві одержало й відразу переслало до Лондона анонімний лист з містечка Златопіль на Київщині (тепер це частина Новомиргорода). Прочитуємо, у зворотному перекладі з англійської мови, уривок з нього: "Населення зраділо б падлу, та його

не можна знайти. Люди їдять жаб, трупи коней, що загинули від сапу, вбивають і поїдають один одного, викопують мертвяків і їдять їх.

Все це може підтвердити будь-хто у Златопільському районі".[12, арк. 162-163]

Намагаючись врятувати від голодної смерті дітей, селяни везли їх до міст і залишали в установах, лікарнях, просто на вулицях. Десятки тисяч підкидьків створювали серйозну проблему. Висловивши обурення "черговою куркульською провокацією", П. Постишев на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У запропонував якнайшвидше розв'язати цю проблему.[14, 246]

19 січня 1933 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову "Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами", яка створювала на селі нову ситуацію. Згідно з цим документом запроваджувався погектарний принцип хлібозаготівель, зникла невизначеність і зрівняльність попередньої контрактаційної системи. Хлібозаготівельний план встановлювався не довільно, з наступною його розкладкою по районах, колгоспах і селянських дворах, а в певному проценті до існуючих посівних площ. Отже, колгоспи і колгоспники вже напередодні посівної кампанії могли знати, яка частина врожаю залишиться в них. Утворення наперед визначених податкових відносин між державою і сільським господарством пробуджувало зацікавленість у розширенні посівних площ, відкривало шлях до подолання безгосподарності.[15, 12]

Ситуація в сільському господарстві потребувала особливих методів керівництва. Було створено політичні відділи МТС і радгоспів - надзвичайні партійно-державні органи влади. Щоб подолати кризу в сільському господарстві, вони провели істотну роботу щодо організаційного зміцнення колгоспів, посилення матеріальної зацікавленості в результатах праці, утворення в колгоспах партійних осередків, кандидатських або партійно-комсомольських груп. За порівняно короткий період їхньої діяльності (в листопаді 1934 р. політвідділи МТС перетворилися на звичайні партійні органи і об'єдналися з районними комітетами партії) у сільському господарстві справді стався позитивний злам.

Історики ще не вивчали в деталях, як відбувалася весняна посівна кампанія 1933 р. Адже треба було мобілізувати на роботи в громадському господарстві знесилених від голоду колгоспників, змусити їх повірити, що зловісна трирічна продрозкладка вже відійшла в минуле, налагодити організацію праці, змінити трудову дисципліну, надати максимально можливу технічну допомогу. Одразу після приїзду в Україну П. Постишев висунув гасло: "Місто - на допомогу селу". Було утворено партійно-урядовий комітет по сівбі під головуванням С. Косіора, МТС і радгоспи республіки одержали 15 тисяч тракторів, 2400 комбайнів, 3 тисячі автомашин. Партійні організації мобілізували на посівну і збиральну кампанії понад 300 тисяч міських жителів. Усвідомлюючи, що сільське господарство потребує допомоги, комуністи відгукнулися на заклик партії. Зокрема, Чернігівська обласна партійна організація, в якій налічувалося 20,7 тисячі чоловік, провела у 1933 р. три мобілізації і відрядила на тимчасову або постійну роботу в село понад дві тисячі комуністів, тобто кожного десятого [8, 328].

В цілому по республіці за півроку, починаючи з травня 1933 р., в МТС і колгоспи виїхали більше як 15 тисяч членів партії, з них - 12,5 тисячі на тимчасову роботу .

Непростою в моральному відношенні виявилася проблема охорони від голодуючих достигаючого врожаю. В архівах є багато судових справ по звинуваченню тих, хто хотів знайти їстівне на колгоспних полях, а також тих, хто намагався захистити голодуючих від сталінського закону про охорону колгоспного майна. В судах і в пресі людей, котрі з голоду споживали колоски у молочно-восковій стадії стиглості, називали "куркульськими перукарями". [12, арк. 162-163]

У селі Козирка Очаківського району на Одещині мати, яка посилала свою одинадцятирічну дитину зрізати колоски, була ув'язнена на 2,5 року. В селі Степанівка на Київщині в хаті У. Медведської при обшуку виявили на печі сушені колоски жита і пшениці. Знайшлися свідки, які підтвердили, що вона зрізала їх на колгоспному полі виїзна сесія суду винесла вирок: п'ять років позбавлення волі.[9, 33]

Лавина голодних смертей наростала з місяця в місяць аж до початку літа. Така інформація ретельно приховувалася від народу. На XVII з'їзді ВКП(б) у січні 1934 р. Сталін [12, арк. 130], говорячи про успіхи міжз'їздівського періоду, з підкресленим натиском відзначив, у контексті з цифрами про зростання національного доходу і промислової продукції "зростання населення Радянського Союзу з 160,5 мільйона чоловік в кінці 1930 р. до 168 мільйонів в кінці 1933 р.". Включення до традиційного переліку успіхів нового елемента - даних про зростання населення - мало на меті покласти край різного роду чуткам у країні і за кордоном про величезні втрати людей від голоду. Наведена Сталіним цифра була сумою двох відомих величин: кількості населення на початок 1933 р. і річного природного приросту, який тоді коливався в межах 2,6-2,8 млн. чоловік.

Підписавши фальшивий вексель, генсек не чекав нічого втішного від чергового перепису населення. Перепис кілька разів відкладався. Цілком очевидними є причини заборони абортів у червні 1936 р. (заборона діяла до листопада 1955 р.). Навіть дивно, що цей захід не спав на думку Сталіну раніше. Заборона абортів у перші роки істотно вплинула на зростання народжуваності, але до останньої призначеної дати перепису залишилося обмаль часу.

Перепис відбувся в січні 1937 р. і викликав політичний скандал. Після того, як демографи підраховали попередні підсумки кількості населення, їх звинуватили в недообліку. Демографічна наука перестала існувати. науково-дослідні установи відповідного профілю були закриті, а демографи, які зберегли своє життя після 1937 р., перетворилися на звичайних статистиків. Матеріали перепису знищили, статистика народонаселення стала секретною. Підсумкові дані повторного перепису, який провели в січні 1939 р., з'явилися у формі двох коротких газетних публікацій. [18, С.423]

Дані перепису 1937 р., які викликали в Сталіна таку реакцію, досі залишалися загадкою. У першій радянській публікації про цю "білу пляму", яка з'явилася наприкінці 1987 р.[3, 6-63], конкретна цифра кількості населення не названа. Автор цієї публікації М. Тольц стверджує лише, що перепис показав меншу кількість населення, ніж було в країні на початок 1933 р. (165,7 млн.

чоловік). У західних джерелах кінця 30-х років повідомляється, що під час перепису було зареєстровано лише 145 млн. чоловік. В останніх публікаціях наводиться інша цифра - 158млн.

Як тепер з'ясувалося, коротка довідка з попередніми результатами перепису 1937 р. збереглася в архівному фонді Верховної Ради СРСР. Перші вибори до Верховної Ради відбулися в грудні 1937 року. Комісія по проведенню виборів звернулася в Центральне управління народногосподарського обліку Держплану СРСР з проханням надати свіжу інформацію про кількість населення по республіках, краях і областях. До комісії встигли надійти (незабаром вони були вилучені з обігу) попередні підсумки перепису, які свідчать: на початок 1937 року в республіці проживало 30 157,6 тисячі чоловік - на 1743,8 тисячі менше, ніж у січні 1933 р. Загальна кількість населення країни становило 168 529,2 тисячі чоловік. Саме цю цифру Сталін називав на XVII з'їзді партії як кількість населення на кінець 1933 р.[10].

Отже, Голод 1932 - 33 років став трагедією України. Крім очевидних людських втрат та величезного морального удару голод завдав непоправної шкоди українському національному житті. Він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади. Колективізація приглушила почуття індивідуалізму, яке було основним для ідентичності українського селянина. На кілька поколінь голодомор інплантував в свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти, призупинив "українізацію" міст Сходу та Півдня України, після нього поповнення міського населення відбувалося в основному за рахунок імміграції з Росії.

Утвердження тоталітарного режиму й масових репресій в Україні у 20 - 30-х роках, призвело після розгрому "ухилів" та опозицій і остаточного зміцнення Сталіна при владі, чітко окреслилася різка зміна у внутрішній політиці партії, яка, по суті, означала повернення до методів "воєнного комунізму" та масового революційного терору. Йде активний процес утвердження більшовицького

тоталітарного режиму, який означав всеосяжне одержавлення радянського суспільства, всебічний контроль над усіма сферами суспільного життя з боку пануючої партії. Тоталітарний режим живе за принципом "заборонено все, що не наказано".

Джерела та література:

1. Бабко Ю., Бортнічук М. Третя Всеукраїнська конференція КП(б)У. - К., 1968.- 190 с; Третя конференція КП(б)У. 6-9 липня 1932 р. Стенографічний звіт. - Харків, 1932.
2. Вісті ВУЦВК.- 1932.- 14 липня
3. Волков А.Г. Опубликовано в: Перепись населения СССР 1937 года. История и материалы / Экспресс-информация. Серия "История статистики". Выпуск 3-5 (часть II). М., 1990
4. Голод 1932-1933 років на Україні: Очима істориків, мовою документів / Під ред. Ф.М. Рудича; Упоряд. Р.Я.Пирога. - К. : Видавництво політичної літератури України, 1990. - 605 с.; 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд. Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк; Передм. та післямова В.А.Маняка, Л.Коваленко. - К. : Радянський письменник, 1991. - 584 с.; Міщенко, Олександр Володимирович. Безкровна війна : Книга свідчень / Передм. О.Гончара; Худож. С.І.Бівай. - К.: Молодь, 1991. – 176; Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд., передм. та коментарі Г.М.Михайличенка, Є.П.Шаталіної; Під ред. С.Кульчицького. - К. : Наукова думка, 1992. - 736 с.; Кульчицький, Станіслав Владиславович. Ціна "Великого перелому"/Під ред. С.Багмета, А.Л.Коміренко. - К. : Україна, 1991. - 431 с.; Шаповал, Юрій Іванович. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії / Під ред. І.Ф.Кураса. - К. : Наукова думка, 1993. - 352 с.; Воля, Олесь. Мор: Книга буття України - К.: Дорога Правди, 1993. - 432; Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Упорядник Юрій Мицик. Академія, 2003. - 296 с. ; Україна: Геноцид культури - геноцид народу / Під ред. А.Денисенка, С.Грабара. // Пам'ять століть. – 2003. - №3;

5. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. - К., 1990.
6. Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. - К., 2000.;
7. Жнива скорботи радянська колективізація і голодомор. / Роберт Конквест. - Київ : Либідь, 1993. - 383 с.; Мейс Д. Штучний голод 1933 року в Радянській Україні: що сталося й чому? / Д. Мейс// Україна молода. - 2007.- 20 лют.(№32);
8. Калініченко В.В., Рибалка І.К.Історія України. частина III: 1917-2003 рр.: підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів. - Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. - 628 с.
9. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. - К, 1989.
- 10.Огонек. 1987, № 51.
- 11.Революція і громадянська війна в Росії: 1917-1923 рр.. Енциклопедія в 4 томах - Москва: Терра, 2008. - Т. 1.- 560 с.
- 12.Російський Центр Збереження і Використання Документації Новітньої Історії (далі - РЦЗВДНІ), ф. 82, оп. 2, спр. 139;
- 13.РЦЗВДНІ, ф. 81, оп. 3, спр. 215;
- 14.Савченко Н.М. Історія України: соціальнополітичний аспект: Навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закладів.— Х.: НФАУ: Золоті сторінки, 2003.
- 15.Третя конференція КП(б)У. 6-9 липня 1932 р. Стенографічний звіт.- Харків, 1932.
- 16.Эта жуткая правда // Сельская жизнь. - 1990. - 4 августа
- 17.XVI з'їзд ВКП (б). Стенографіч. звіт, 2 изд., ч. 1-2, М., 1931.
- 18.XVII з'їзд Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків). Стенографічний звіт / М. Партіздат, 1934; Звітна доповідь XVII з'їзду партії про роботу ЦК ВКП (б) (26 січня 1934 року) // Сталін Й. В. Питання ленінізму. Изд. 11. М.ОГІЗ, 1939 486 с..
- 19.XVII з'їзд Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків). Стенографічний звіт / М. Партіздат, 1934

20. Investigation of the Ukrainian famine 1932-1933. Report to congress commission on the Ukraine famine Adopted by the Commission. April 19, 1988 Submitted to Congress April 22, 1988

Валентина Борисенко

Геноцид українців 1932-1933 років крізь призму усної історії

У статті дається оцінка усним свідченням про Голодомор 1932 – 1933 рр., які є важливим джерелом для дослідження цієї трагічної сторінки в історії українського народу.

Ключові слова: *Голодомор, геноцид, українське селянство, усна історія, спогади, тоталітарний.*

In the article an estimation the verbal testifying is given to Golodomor 1932 – 1933, which are an important source for research of this tragic page in history of the Ukrainian people.

Keywords: *Golodomor, genocide, Ukrainian peasantry, verbal history, flashbacks, totalitarian.*

Зарубіжна і вітчизняна історіографія дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні налічує вже досить багато праць, опубліковано чимало офіційних документів, які розкривають цілеспрямовану політику більшовиків на знищення українського народу.

З прийняттям Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» з'явилася більша можливість ширше подати повну об'єктивну інформацію про трагедію українського народу, показати виміри заподіяного лиха українцям, щоб зрозуміти механізми, причини і наслідки голодомору для усіх громадян України, серед котрих ще знаходяться окремі люди, що вірять радянським постулатам про «продовольчі труднощі» того часу та про необхідність викачки хліба у селян

задля індустріалізації Радянського Союзу.

На основі вивчення документів чимало держав світу визнали здійснений злочин більшовиками геноцидом українського народу.

Проте, ще й досі у світі існують певні вагання, не всі можуть зрозуміти, як могло статися так, щоб у сприятливих кліматичних умовах, у мирний час могли померти від голоду мільйони людей. Адже тоді Радянський Союз продавав багато хліба за кордон.

Надаючи сучасним дослідженням про Голодомор 1932-1933 років в Україні системний характер на основі сукупності різноманітних джерел, цілком очевидним постає жахлива і правдива картина знищення мирних людей, що спонукає до правової оцінки трагедії та відновлення історичної справедливості і необхідності вшанування мільйони невинних жертв українців під час геноциду 1932-1933 років.

Серед документальних джерел різного типу виступає досить вагомим джерело усної історії. Відтворюючи життєвий досвід кожної конкретної людини, свідка трагедії, можна не лише показати справжні масштаби людського горя, але й підтвердити, або розширити офіційну документальну базу досліджень. Суб'єктивний момент безперечно присутній в усних свідченнях, люди з тих чи інших причин можуть гіперболізувати деякі моменти своїх переживань, вчинків своїх родичів чи сусідів. Однак і в інших джерелах присутній суб'єктивний підхід укладача офіційних документів. Американсько-український дослідник Голодомору 1932-1933 років в Україні Джеймс Е. Мейс, котрий одним із перших до вивчення цієї теми застосував метод усної історії (1984), написав наступне: «В проекті усної історії я поставив собі за мету трактувати кожного свідка як унікальне історичне джерело із достатнім об'ємом інформації, який би дозволив майбутнім дослідникам оцінювати кожне свідчення на свій розсуд, подібно до того, як би вони досліджували мемуари якоїсь відомої історичної постаті.

У будь-якому випадку, понад п'ятдесят детальних інтерв'ю, записаних Леонідом (Леонід Герец-аспірант Гарвардського університету, який брав інтерв'ю у свідків голоду - В.Б.), дозволили нам відчувати той період.» [5, С. 18].

Саме так, джерело усної історії, як ніякий інший офіційний документ, дають можливість відчувати, якби побачити очима очевидців жахи голодної смерті. Д. Мейс разом із Леонідом Герцем, Сью Еллен Вебер та іншими помічниками представили Конгресу США звіт Комісії (працювала з 1986р. під керівництвом Д.Мейса – В.Б.), яка збрала понад 200 свідчень мовою оригіналу. Наприкінці 1990 року у Вашингтоні було надруковано три томи усних свідчень про голодомор 1932-1933 років, які загалом мали 1734 сторінки тексту. Якщо порівняти ці свідчення із тисячами усних історій, зібраних в Україні, то вони цілком збігаються в основних параметрах і дають досить чітку картину спланованого злочину більшовиків до українських хліборобів та переконують у правдивості джерела, бо тисячі людей ніяк не могли між собою домовитися, щоб стверджувати одне: забрали все до насінини, до квасолини, до одєжини, скатертини, рушника; не випускали з сіл до міст, щоб обміняти останні речі на їжу, за спеціальною постановою уряду знищували котів, собак, щоб люди не мали жодних шансів вижити.

Одним з перших українських емігрантів, який був свідком тих трагічних подій, почав писати про геноцид українців у 1932-1933 роках Дмитро Соловей, який народився у 1888 році в с.Срібному Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Чернігівська область). Він ще у 1952 році видав у США свою книгу «Стежками на голготу. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-1933 роках». Лише тепер ці задокументовані спогади про голодомор побачили світ в Україні стараннями вчених Юрія Шаповала та Олександра Юренка [11, С. 299]. Автор, який на час голодомору був дорослою людиною, документально описав обставини голоду на селі, зафіксував прізвища людей, які страдницьки масово вмирили. І слушно зауважують упорядники видання, наголошуючи, «Адже так чи так із невблаганним плином часу свідчення самовидців тотальної трагедії набувають дедалі більшої ваги і їм немає заміни. Ба більше, без їхнього питомого складника – рефлексії та суб'єктивних оцінок навряд чи можна пробитися до більш-менш неупередженого бачення тих подій.» [11, С. 11].

Згадуваний вже дослідник Д.Мейс допомагав у 80-х роках ХХ століття у Гарварді англійському історикові Роберту Конквесту, який у 1986 році в Оксфорді видав книгу «Жнива скорботи: радянська колективізація і терор голодом», яка справила велике враження на чесних людей світу. Українською мовою вперше вийшла в Україні лише у 1993 році, тепер більш повний переклад книги під назвою «Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор» (Луцьк, 2007, 454 с.). Роберт Конквест також, поряд з іншими документами, великого значення надавав усній історії. Він писав: «Найціннішим у цих спогадах – особливо якщо вони походять від самих селян – є їхня неприкрашеність, об'єктивність та відповідність дійсним фактам. Тому вони заслуговують на цілковиту довіру... Тепер можна із задоволенням констатувати: ці непохитні свідчення історичної правди, що їх так довго ігнорували чи обмовляли, нарешті повністю підтверджені й визнані.» [7, С. 12].

Для збирання свідчень про голодомор у 1932-1933 роках в Україні найперше прилучилися журналісти. З липня 1988 року на засіданні Спілки письменників України було ухвалено упорядкувати документальні свідчення під назвою «33-й: голод. Народна книга – меморіал». За цю важку працю взялися письменник Володимир Маняк та його дружина, журналістка Лідія Коваленко. Ці двоє людей вчинили справжній подвиг, зібравши 6000 тисяч усних свідчень. Опублікували лише 1000 з них, з присвятою «Пам'яті мільйонів українських селян, які загинули мученицькою смертю від голоду, заподіяного сталінським тоталітаризмом у 1932-1933 роках; пам'яті тисяч українських сіл, хуторів, які щезли з лику землі після найбільшої з трагедій ХХ століття.» [1, 583 с.].

Зрозумівши цінність і важливість джерела усної історії, записуванням свідчень людей, що пережили голодомор, займається нині чимало людей.

На сьогодні опубліковані збірки, брошури, монографії про голодомор майже в кожній області і районі України, які пережили лихоліття. Асоціацією дослідників голодоморів в Україні, членами Українського республіканського історико-освітнього товариства «Меморіал», науковцями Інституту історії НАН України, студентами Національного університету Києво-Могилянської академії,

громадськими організаціями міст, багатьма вузами України, зібрано дуже багато свідчень від людей, що пережили голодомор. На основі усних свідчень та архівних документів дослідники, зокрема Харкова стверджують, що на території лише Харківської області у 1932-1933 роках помер кожен третій мешканець села. Прямі ж втрати населення лише однієї області від голоду складають щонайменше 1,5 млн. осіб. Основну частину померлих склали колгоспники. Цю книгу «Столиця відчаю», де подаються жахливі спогади мученицьких страждань людей, дітей не можна читати без болю і сліз. «Першими йшли із життя, не витримавши тортур голодом, малі діти. У багатьох сім'ях вони згасали одне за одним, а то і всі разом... У райцентрі Богодухові протягом місяця померло троє дітей Максима Ковалю. В родині Євмена Бондаренка неблаганна смерть у лютому забрала 5-річну Таню, у квітні – 10-річного Федора, у травні – відразу двох останніх дітей: 6-річного Костю і 8-річну Марійку. Протягом квітня-травня втратив чотирьох своїх дітей Панас Коваль (молодшому з дітей було 6 місяців, старшому – 8 років)» [12, С. 269].

Ці усні свідчення підтверджують і документи розсекречених архівів Служби безпеки України, які пропонуються читачеві в збірнику документів «Розсекречена пам'ять», зокрема у «Листі начальника Харківського обласного відділу ДПУ Кацнельсона голові ДПУ УСРР Всеволоду Балицькому про поширення голоду 5 червня 1933 року».

Так само маємо дані в офіційних документах про направлення в українське село активістів із Росії. Одна з таких активісток, яку прислали в Україну для укріплення колгоспів, пізніше розповідала: «Розтав сніг – і стали люди пухнути, обличчя понабрякали, ноги, як подушки, в животі вода. А селянські діти!... Всі однакові: голови, як тяжкі ядра, шиї тоненькі, як у лелек, на руках і ногах видно, як кожна кісточка під шкірою ходить, увесь кістяк шкірою, мов жовтою марлею обтягнутий. А личка в дітей старенькі, вимучені, мов би діти по сімдесят років на світі вже прожили. А очі, Господі!...

...Пішла по селу суцільна хвиля вмирання. Спершу діти, старі, потім середній вік. Спочатку закопували, а потім уже й закопувати перестали. Так

мертві й валялися на вулицях, у дворах, а останні в хатах лишилися лежати. Тихо стало. Померло все село. Хто останнім умирав, я не знаю. Нас – тих, що в управлінні працювали, до міста забрали» [4, С. 135 - 137].

До 2000 року усні свідчення збиралися студентами багатьох вузів України, громадськими діячами, членами різних товариств, краєзнавцями, працівниками історико-краєзнавчих музеїв за довільною формою опитування та у більшості випадків допускали велику помилку і літературно оброблялися авторами запису, або ж редакторами, не зберігаючи при цьому мову інформатора розповіді, лексику, що позначилося на ступені документальності зібраного матеріалу. Це зовсім не означає, що цей масив зібраних розповідей не може братися до уваги. Однак документи усної історії повинні обов'язково спиратися на наукову програму, вироблену методику опитування. Лише тоді зібраний матеріал набирає чинності документального джерела.

У 2000 році на кафедрі етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка була вперше розроблена наукова програма з вивчення усної історії Голодомору 1932-1933 років, яка передбачала ставити коректні запитання очевидцям голоду, щоб не програмувати їхню відповідь. Тому питання були побудовані таким чином, щоб оповідач просто розказав, що сам знає. При записуванні зберігалася повністю мова оповідача і це надає кожному свідченню документальності. Як приклад можна привести фрагмент свідчення Миколук Олександрі 1915 р. нар. з села Селище Літинського району на Вінниччині. «Голод був. Чого голод був? Бо люди позабирали хліб... Така бригада ходила, позабирали, ходили, шукали. Люди ховали, закопували хліб, а вони палицями шукали і забирали. Обложували людей налогами, за налог забирали, подушки забирали.

А ми не мали нічого... мали одне поросятко. А в цей час була заготовля м'яса, то вони прийшли, і кажуть: «Давайте м'ясо!» А де ж його взяти, немає. Так вони забрали те поросятко...

Людей дуже багато впало. Попроїдали одяжу і все що було. Люди вмирали. Отак іде, їсти хоче, падає і вмирає.

Хто підбирав їх? Хто трохи дужчий, той і підбирає. Ховали не в домовині, а кинуть у яму і все. Отак було.

На полі вкрасти? То як могли вкрасти? Били крепко. За колосок судили...

А що попало, те й їли. І собак їли, і котів їли, і навіть дітей їли. Таке страшне було. Ніхто ні на кого уваги не обращав. Вмираєш – вмирай» [2, С. 89].

Усна історія підтверджує спланований геноцид українців, цей небачений у світовій історії злочин проти людства. Тисячі свідків розповідають про те, що представники влади розбивали та конфісковували жорна, ступи для подрібнювання кори, полови, облущених качанів кукурудзи, насіння бур'янів тощо. Нищили, випалювали стебла очерету, щоб люди не могли вживати в їжу прикореневий стовбурець рогози, обливали карболкою худобу, що згинула, відстрілювали собак і котів, знищували все, що могло стати потенційним порятунком від голоду. Лише кілька фактів із статистики жаху. «28 грудня 1933 року (у розпал голоду –В.Б.) заступник наркома зовнішньої торгівлі СРСР М. Фрумкін вимагав від наркомвнутрторгу УСРР М. Компеля неухильного виконання плану заготівель собак та котів. У 1931 році виловили 731 254 собак та 670 450 котів, у 1932 році – 726 157 і 696 603, а за одинадцять місяців 1933 року – 647 260 собак та 938 027 котів» [6, С. 198].

На колгоспних полях широко використовували дитячу працю. Дітлахи 8-10 років працювали у полі за те, щоб отримати черпак баланди. Норми були непосильні для виконання виснажених людей. Ось як згадує Маланя Садовська - жителька села Радинка Поліського району на Київщині. «Як була голодовка в 33 (1933р.), то конай, як викопаєш (скопаєш) ті сотки, то дадуть кіло житньої муки, да й живи. Копаєш, копаєш (а голодні ж були сили нема), а метр не докопав, то пропало все твоє. Нічого не дали. А назавтра знову бери лопату і копай. Здохнеш, то здохнеш. Якесь зілля навару, да муки туди жменьку...»[3, С. 179].

Якщо вчитатися у текст статей «Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього», одноголосно прийнятої 9 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, то можна віднайти у статті II визначення геноциду : «...дії, здійснювані з наміром знищити повністю або частково будь-яку

національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.» Під знищенням розумілося : а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи життєвих умов, розрахованих на цілковите або часткове фізичне знищення її; г) вжиття заходів, розрахованих на попередження дітонароджуваності у середовищі такої групи і, нарешті, д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» [8, С. 6]. Всі ці указані дії були застосовані до українських селян у 1932-1933 роках. Підтвердження того, що це вбивство голодом було спрямоване лише на один етнос – українців, знаходимо також у багатьох свідченнях людей : «Страшний голод був! Цей голод був спеціально зроблений, можна було б і не голодать. Оце рядом Росія, село Бондарєво недалеко від нас, від Ганнусівки (Луганщина) сім кілометрів, так ото були в матерів ліжники, рушники, все виносили туди. А за це давали кусочок хліба...Росія не голодувала...»[10,С. 181].

Ветеран Другої світової війни, полковник Григорій Гаращенко, який родом з Полісся, запевняє : «Поруч було село Желоня у Білорусії, мамина сестра туди заміж вийшла. Там ніякого голоду не було, вона й нам допомогла вижити. А за кілометр українське село Олексіївка майже все вимерло...»[2, с. 24].

У травні 1933 року, коли селяни в Україні вимирали масово, італійський консул у м. Харків Серджіо Граденіго надіслав до Рима дипломатичну депешу про плани більшовиків щодо знищення українців. Наприкінці послання про страшний голод в Україні дипломат написав : «З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу...»[9, С. 165].

Численні розсекречені архівні документи, усна історія очевидців трагедії є беззаперечними доказами злочину проти українських селян, геноциду, здійсненого за чіткими планами більшовицького Кремля.

Джерела та література:

1. '33-й голод. Народна книга-меморіал. Упорядники В. Маняк, Л.Коваленко. – К., 1991.
2. Борисенко Валентина. Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. К., 2008.
3. Борисенко Валентина. Така житка... Культура повсякдення українців Чорнобильського Полісся. К., 2011.
4. Гришко Василь. Москва сльозам не вірить. Народобивство по-кремлівськи. К., 2003.
5. День і вічність Джеймса Мейса. За заг. ред. Лариси Івшиної. К., 2005.
6. Історія українського селянства. Т. 2. – К., 2006.
7. Конквест Роберт. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. К., 1993.
8. Кульчицький С.В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. – К., 2005.
9. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932-1933 роки. Харків. 2007.
10. Магрицька Ірина. Голодомор 1932-1933 років на Сході України: свідчення з Луганської області // Відлуння голодомору – геноциду 1932-1933 : Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. – Львів, 2005.
11. Соловей Дмитро. Сказати правду. Три праці про голодомор 1932-1933 років. За ред. Юрія Шаповала і Олександра Юренка. – Київ-Полтава. 2005.
12. 'Столиця відчаю. Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Свідчення, коментарі. Упорядкувала Тамара Поліщук. Харків-Нью-Йорк-Львів. – 2006.

Геноцид українського народу, локальний вимір: село Требухів у роки голодомору 1932-1933

Аналізуючи широке коло неопублікованих джерел, здійснено спробу дослідити Голодомор 1932-1933 рр. на локальному рівні, взявши за основу с. Требухів Броварського району, Київської області

Ключові слова: Голодомор, селяни, село Требухів, колективізація розкуркулення, канібалізм.

In the article, on the basis of analysis of wide circle of unpublished sources, an attempt to probe Golodomor 1932-1933 at local level is carried out, taking for basis of s. Trebukhiv of the Brovarskogo district,

Keywords: Golodomor, Brovarskiy district, peasants, Trebukhiv, collectivization, cannibalism.

На початку 30-х років ХХ століття Україна пережила чи не найстрашніший злочин за свою історію – штучно створений голод. В історію ті події увійшли під назвою Голодомор 1932-1933 років. Ця трагедія торкнулась майже кожної родини, а кількість її жертв нині можна підрахувати лише приблизно. За радянських часів про це замовчували, лише у перебудовному 1987 році в УРСР вийшли друком перші дві статті у яких голод згадувався як загальновідомий факт [28, с.249-250]. В роки незалежності, науковці нарешті отримали змогу всесторонньо дослідити Голодомор. Їх висновки та підрахунки жахають, так згідно з даними судової науково-демографічної експертизи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, від голоду 1932-33 рр. померло 3941000 осіб, а непрямі втрати становили 6122000 [4;14]. Найсмертоноснішим був червень 1933 р., коли щодоби в середньому помирало 34171 людина. Історики віднайшли в архівах 1022 кримінальних справ за фактом людодства, скоєних у

областях України в 1932-1933 рр. [37].

Ще сучасники, які лишили спогади про той злочин, стверджували, що він був спланований державою. Теперішні ж дослідники відшукали і ввели в науковий обіг велику кількість доказів того, що Голодомор був за своєю суттю геноцидом української нації. Так, С. Кульчицький вказує на ту обставину, що голод дійсно був у багатьох зернових районах СРСР, але: «на національну спрямованість геноциду вказує та обставина, що заблокованою з метою організації повального голоду територією були два адміністративно-політичні утворення в яких чисельність українців переважала 2/3-х, УСРР і Кубань» [1, с.229].

Сьогодні є чимало дослідників, які відкидають тезу про штучність цієї трагедії, їхні аргументи полягають в тому, що: голод був скрізь на південному заході СРСР; необхідно було нагодувати голодні сім'ї робітників; були несприятливі погодні умови. Але й ці дослідники не знають як інакше пояснити те, чому: «у зимові місяці 1932-1933 рр. у селян відбирали останній мішок картоплі, пляшку молока, склянку пшона, в'язку цибулі, словом все, що надавалося до їжі»? [29, с.194] І це при тому, що зібраного врожаю в УРСР цілком вистачало на потреби республіки.

Зрештою, з огляду на всі ці та інші обставини, Голодомор 1932-1933 років був визнаний актом геноциду українського народу здійсненого тоталітарним репресивним сталінським режимом [5].

Підсумки і наслідки Голодомору весь час корегуються й уточнюються. Загальна картина відповідних подій нині вже більш-менш зрозуміла. Водночас, потребує ґрунтовнішого дослідження питання Голодомору на місцевих рівнях. Ця стаття має на меті розкрити перебіг Голодомору в селі Требухів Броварського району Київської області.

За 21 рік незалежності, питанням голоду в с. Требухові займалися головню місцеві краєзнавці: робили записи свідчень очевидців, писали розвідки [33.],[38.]. Здебільшого пік інтересу припав на ранні 90-ті, в 60-літню річницю трагедії.

Наша праця головним чином базована на неопублікованих свідченнях

очевидців трагедії, зібраних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею М.Г. Овдієнко, і які були люб'язно надані в опрацювання. Також, опрацювали опубліковані свідчення очевидців та ті, що зберігаються в фондах Броварського музею. Даних про голод в Обласному архіві Київської області, де зберігається більшість актових джерел місцевої влади, поки що не виявлено.

Напередодні голоду, село було одним із найбільших на Броварщині, маючи у 1927 році 993 домогосподарств, нараховувало 4701 жителів [2, с.541]. Поряд із селом розміщувалася військова частина на якій працював дехто з селян (в подальшому та робота врятує їхнім родинам життя). Проголошеному державою курсу на колективізацію, селяни пасивно противилися. Не бачачи в такому об'єднанні ніяких переваг, требухівці не охоче йшли туди. Перший колгосп був створений в Требухові у 1930 році на основі місцевої артіль, до нього увійшло тільки 9-ть бідних господарств, які зібрати врожай, попри сильну протекцію влади, так і не спромоглися, – пшениця згнила на полях [27, с.532]. Після цього влада вдається до збільшення норм хлібозаготівель та відвертих репресій. Так, краєзнавець В.Гузій знайшов дані про початок розкуркулення: «...газета «Пролетарська правда» писала, що голова сільради...Кривенко захищає куркулів...тим, що хлібозаготівлю в 5 690 пудів голова розподілив не на 70 куркульських господарств, а на 217 [2, с.541]». Після цього розпочинається масове розкуркулення заможних селян і виселення їх за тодішні межі Требухова, або їх взагалі «забирали» [6.]. В розпал цього процесу й розпочинається Голодомор. При цьому у селян був лиш один вихід – йти до колгоспу. Влада, в особі голови сільської ради й голів колгоспів, нічого не робила щоб допомогти голодуючим, колгоспники й ті отримували на день «варене пійло і по шматку хліба» [39] і з цього треба було дати щось ще й дітям.

За свідченням очевидців, голод у Требухові розпочався у 1932 році. Спровокований він був тим, що у людей відібрали всі їстівні припаси. Ф. Ю. Лук'яненко, зазначав: «У 1932 — 1933 рр., коли велася масова колективізація, урожай був звичайний, як і в інші роки. Засухи не було. Хліб здали державі до

зернини, не залишили ні на посів, ні для виплати на трудовні» [7]. Процедуру відбирання всього їстівного яскраво описувала О. П. Голець: «Картоплю в нас забрали всю з погребів і дві ями з города. І квасоллю забрали — все забрали» [8]. Майже всі очевидці звертали увагу на цей факт, забирали дійсно геть усе що надавалося до їжі. Але була тут і особливість, а саме: тих хто рано пішов у колгосп (таких було дуже мало, здебільшого бідняки) їх не обирали до нитки [6], а хто не вступив до 1932, - в тих «забирали навіть одяг» [40].

При цьому, забирали місцеві, Ф. Ю. Лук'яненко згадував: «Активісти села, переважно з бідняків, від імені сільради без документів і повноважень ходили по селу бригадами чоловік по п'ять. Заходили майже в кожен хату і нишпорили по закутках, по коморах, штрикали прутами по городах, забирали всі продукти, не тільки картоплю, зерно, а й квасоллю. Якщо в печі було щось варене в горщиках, також забирали» [7]. Після навального розкуркулення та виселення, страх перед владою був такий, що люди не боронили свого майна, дехто навіть тікав під час обшуків [7]. Такій поведінці людей ймовірно сприяла й пам'ять про звірства більшовиків у 1920 році (тоді в помсту за антибільшовицьке повстання розстріляли кожного десятого требухівця) [32;105]. Хто був сміливіший – ті ховали збіжжя (закопували, між дошками на горищі, ховали під піччю, навіть замазували глиною в стіну). Але більшість й цього не робили, бо як свідчать спогади Оксюті Ольги Архипівни: «Боронитися чи щось захвати було неможливо, адже грабували односельці. А в селі всі знали одне одного і втаїти щось не можна було» [40].

В цей час селяни рятувались тим, що спродували все що було на ярмарках у сусідніх селах: Димерці та Оглаві (Гоголеві), придбати ж щось у сусідньому місті Бровари було неможливо, там і самі потерпали від голоду [7], але якщо було молоко – його можна було продати в Києві, до якого ходили пішки (щонайменше 20 км.), там же можна було придбати хліб (продавали тільки одну хлібину на руки) [9]. Дехто з требухівців відважувався навіть на поїздки у «кацапщину» [10], зазвичай у Вороніж, де хліб був. Одним із таких був Федір Юхимович Лук'яненко, 1908 р. н., він неодноразово здійснював такі поїздки, ще й брав з

собою односельчан. Це дало змогу вижити багатьом. Він же зазначав: «А в селі людей мерло дуже багато. Умер сусід — Рувльовий пацан. Викопали яму. Доки принесли на грабовище покійника, а в тій ямі вже двоє лежать. Не було кому ям копати для покійників» [7]. Вражає, але була принаймні одна людина (нам відомо про Марину Шуляк) яка неодноразово ходила навіть на Західну Україну [11]. Також, щоб вижити багато хто ходив жебрати по селу (виникла навіть спеціальна назва для цього — «ходить по клинки» — маленькі різані шматочки хліба [9], цим займалися здебільшого діти, але давали мало, бо голод був скрізь. Тож більшість йшла в колгосп, там «усім, хто записався до колгоспу, давали обіди і шматок хліба. За обідами колгоспники вистоювали в довжелезних чергах» [7] Ф.Ю. Лук'яненко згадував: «Хто не сидів склавши руки, а крутився і вдома, і в колгоспі, ті вижили» [7].

Окреме питання, яке ми намагалися дослідити, було про те, що требухівці вживали до їжі в період 1932-1933 років. Про харч колгоспників ми більш-менш маємо уявлення (миска «варива» і шматок хліба), але й вони майже не мали чим годувати своїх дітей. Спогади очевидців рясніють подробицями що та як тоді їли. Найтяжчим періодом виявилась зима 1932-33 років, під час неї рятувались всім чим могли, якщо було борошно з нього варили ріденьке пійло (затірку) [12], ловили котів, псів, пацюків, тхорів. Як тільки наступила весна, ті хто вижили, кинулись їсти все зелене. Сучасник так про це згадував: «навесні 1933 р. поїдали все...траву, кропиву, дикий щавель, на болотах шукали ситняг. Їли котів, собак, рибу, птахів» [7]. А Чуняк Ганна Нечипирівна так описувала повсякденне життя родини в той час: «мати і батько, щоб якось прогодувати сім'ю, ходили на базар: у понеділок в Оглев, у середу в Димерку, а в вівторок і в четвер — на базар у Київ. Я, як найстарша, варила їсти. У нас був 10-літровий чугун, що ледве влазив у піч. Я варила в ньому горобиний щавель, нарваний у Трепетнику. Тоді щавлю ще не сіяли в городах — не мали поняття, а горобиний щавель був дрібний, як пальчик. У той чавун я дрібно кришила штук три картоплини і забіляла молоком. Така була їжа. Варили ще бадилля з редьки, бурячиння» [9]. Діти їли хрущів і набивали животи зеленими вишнями, аличею, яблуками тощо. Селяни примудрялися із

бур'яну варити навіть щось схоже на борщ [10], також варили «горобиний щавель, лободу» [21]. При цьому, фахівці із проблем голоду стверджують, що без їжі людина живе близько 2-3 місяців. Якщо ж вона вживатиме одну страву, котра не містить жирів та білків, а лише невелику кількість вуглеводів та значну кількість клітковини, яка не засвоюється організмом. То процес підтримки життєво-важливих функцій продовжиться на незначний термін, - максимум на 0,5 – 1 місяць [36, с.23]. Таким чином, т.зв. «борщик» врятував життя багатьом.

При розкуркуленні в селян відбирали майже всю худобу, коли почався голод, деяким вдавалося придбати корову на ярмарку в Оглаві (Гоголеві) чи Димерці, але по дорозі з ярмарку знесилених голодом селян часто грабували, тож намагалися йти до села манівцями, ховати худобину десь на краю села, а в двір заводили лише в ночі [8]. Майже всі очевидці вказували на той факт, що наявність корови давала можливість вижити. Селяни варили собі кашу з подрібненої лободи яку «забілювали» молоком [14].

Коли ж вдавалося нарешті дістати борошна на хліб, то люди вмирили, коли відразу його з'їдали, Голець О.П. описувала випадок, коли в її дядька Грінченка О.С. померло відразу троє дітей, які з'їли гарячих випічок бо: «були такі голодні, що не дали, щоб прохололо, а стали їсти гаряче» [8].

Переказували навіть про випадки канібалізму. Так, Куць Надія Миколаївна переповідала почуте від своєї матері: «від голоду люди їли родичів, які тільки-тільки померли. Як тільки помер хтось, відрізали шматки м'яса, варили і їли» [15]. А Никаноршина Софія, втратила свого батька під час голоду в Києві, куди він ходив торгувати, вона переказувала чутку, що він став жертвою банди, що полювала на людей і потім робила з них ковбасу й холодець [16]. Та найжахливіший випадок переказувала Каленченко Олександра Федорівна: «мені розповідали, що дві дочки зарубали і з'їли свого безсилового батька. А потім старша сестра зарубала меншу і теж з'їла, але й сама померла під парканом на сільській вулиці» [41]. Подібне зазначали й деякі інші сучасники тих подій, але всі з ремаркою «казали люди», проте, кількість подібних згадок свідчить про те, що людоїдство скоріш за все було.

Голод сприяв буквально здичавінню людей, за найменшу крадіжку могли забити до смерті (є один зафіксований випадок у спогадах) [10].

За таких умов намагалися порятувати бодай дітей, коли вже не було чим годувати їх, то зважувалися навіть на те, що відвозили їх до Броварів і там лишали щоб дітей забрали до притулку [17]. Але й у тих притулках діти сильно мерли. Все ж, багато свідчень вказують на те, що було багато родин в яких від голоду вмерли всі діти, як от у родин Шуляків, Мельниченків, Рябенчуків [11].

Померлих було стільки, що ховали або в спільних могилах, або – взагалі, прямо на городі під хатою [18]. Часом люди були настільки знесилені, що й ями не копали, трупи лежали просто там де людина померла [19]. Прокопенко Єлизавета Петрівна згадувала: «У голодовку мерло стільки людей, що не вправлялися копати ями. Вкидали в одну яму по двоє, троє, четверо людей. Бувало, копали ями наперед — сьогодні, щоб завтра не копати, бо надоїдало. А на другий день прийдуть, а яма вже повна. Хоронили без труп, а просто так — скидали мертвих як попало в землю, прикидали землею і все» [17]. Її свідчення підтверджують інші очевидці, при цьому уточнюючи, що сільська рада навіть виділяла спеціальні підводи, які їздили селом і забирали померлих: «Трупи звозили на грабовище. Ніхто за підводою не йшов, ніхто не плакав. Копали неглибоку яму, підважували плечима підводу, перевертали. Трупи безладно падали в ямку, викопану з таким розрахунком, щоб трупи заповнювали її врівні із землею. Потім над трупами насипали невеличкий горбочок землі і знову їхали збирати трупи [20]», згадував про те Прудкий Петро Єгорович. Ще й по нині в селі збереглися сліди двох цвинтарів, на яких ховали в спільних могилах жертв Голодомору, одне з них, т.зв. «Варченкове» було навіть спеціалізоване, на ньому ховали тільки дітей.

На літо 1933 року Голодомор в селі припинився, на той час майже всі селяни (99 %) були в чотирьох колгоспах: «Геть межі», ім. десятиріччя «Пролетарської правди», «Жовтень» та «Переможець» [27, с.533]. Відповідь на одне з найважливіших питань, а саме про кількість жертв Голодомору в с. Требухів, можна дати лише приблизно. Очевидці трагедії свідчать що померло

дуже багато людей, їхні оцінки конкретнішої кількості не сильно різняться, Василь Іванович Колко згадував, що: «помер приблизно кожен четвертий житель села»[30, с.3], Федір Юхимович Лук'яненко, - : «вимерло третя частина населення»[7]. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні подає дані, що за свідченням очевидців від голоду померло близько 400 людей[36, с.234].

Ця трагедія назавжди увійшла в пам'ять требухівців. Нині на головному цвинтарі села стоїть пам'ятний хрест всім жертвам Голодомору, а щороку в останню суботу листопада на вікнах требухівців мерехтить вогник свічі, - символ пам'яті і скорботи за всіма, хто став жертвою геноциду.

Корені тої трагедії, на нашу думку, варто шукати в подіях 1917-1921-х років, коли українці зазнали поразки у визвольних змаганнях і втратили свою національну державу. По тому, більшість українських земель спершу опинилися під де-факто більшовицькою окупацією, а потім увійшли до складу УСРР, яка перебувала по-суті у напівколоніальному становищі квазідержави, себто – держави-муляжу[3;40-43]. На думку професора О. Мотиля, створення СРСР довершило реінкарнацію Російської імперії [35, с.44-45]. При цьому, за образом висловом С. Кульчицького в Радянському союзі було створено: «парадоксальну форму народної влади, яка робила громадян безправними і недієздатними» [31, с.47]. Як і кожна імперія, СРСР ґрунтувався на над централізації [35, с.44-45], але була своя ключова особливість, - зрощення державного механізму з партією, що функціонувала за принципом диктатури. Ще однією особливістю радянської держави було те, що вона не височіла над суспільством, а занурювалася в нього своїм кістяком, побудованим як «передавальні паси». Завдяки такій системі, людина, що перебувала на верхівці («вождь»), могла розпочати практично будь-які зміни в суспільстві – від індустріалізації, до «руху спрямованого на ізоляцію або винищення ворогів народу» [31, с.47]. Себто, підсумовуючи все вище сказане, вважаємо, що Голодомор, рівно як і інші злочини вчинені в СРСР, стали принципово можливими внаслідок реалізації нової моделі держави, як комуністичної диктатури, яку, сам її творець В. Ленін характеризував, як: «нічим

не обмежена, жодними законами, жодними правилами не зв'язана влада, що безпосередньо спирається на насильство» [31, с.46].

Джерела та література:

1. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. — К.: Наш час, 2007. — 424
2. Гузій В. Про золоту очеретину: Броварщина. Науково-популярне дослідження. — Київ: Світ Успіху, 2012. — 608 с.
3. Єфименко Г. Так звана незалежність так званих республік / Геннадій Єфименко // Український тиждень. — 2012. — №46(263) — С. 40-43.
4. Зарова Т. Голодомор / Тетяна Зарова // Країна. — 2011. - № 45(98). — С. 14.
5. Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні. [Електронний ресурс] —Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-16>
6. Зі спогадів жительки села Требухів Борисенко Уляни Петрівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
7. Зі спогадів жителя села Требухів Федора Юхимовича Лук'яненко, 1908 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
8. Зі спогадів жительки села Требухів Ольги Павлівни Голець, 1929 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
9. Зі спогадів жительки села Требухів Чуняк (Крисько) Ганни Ничипорівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.
10. Зі спогадів жительки села Требухів Федори Андріївни Овдієнко, 1914 р. н.

про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

11. Зі спогадів жительки села Требухів Ковбасинської (Сом) Ольги Володимирівни, 1930 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

12. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

13. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

14. Зі спогадів жителя села Требухів Павла Пантелійовича Голець, 1919 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

15. Зі спогадів жительки села Требухів Куць Надії Миколаївни, 1957 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

16. Зі спогадів жительки села Требухів Никаноршиної Софії про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

17. Зі спогадів жительки села Требухів Прокопенко Єлизавети Калениківни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

наданих на опрацювання.

18. Зі спогадів жительки села Требухів Овдієнко Софії Іванівни, 1928 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

19. Зі спогадів жительки села Требухів Овдієнко Надії Іванівни, 19.. р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

20. Зі спогадів жителя села Требухів Прудкого Петра Єгоровича, 1934 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

21. Зі спогадів жительки села Требухів Костяної (Мельниченко) Ксенії Миколаївни, 1924 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

22. Зі спогадів жительки села Требухів Хромець (Сом) Віри Іванівни, 1948 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

23. Зі спогадів жительки села Требухів Сом Уляни Федорівни, 1919 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

24. Зі спогадів жительки села Требухів Ковбасинської Проні Костянтинівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського Музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

25. Зі спогадів жительки села Требухів Мельниченко Пелагеї Лазарівни, 1918 р. н.

про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

26. Зі спогадів жительки села Требухів Прудкої (Голець) Надії Олександрівна, 1932 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г. і люб'язно наданих на опрацювання.

27. Історія поселень броварського краю: Від стародавніх часів і до сьогодення. – Бровари: Водограй, 2003. – 640 с. / Броварська минувшина; книга 3/.

28. Кульчицький С. В. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2007. – 424 с.

29. Кульчицький С. Голодомор-33: сталінський задум та його виконання // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — № 15 — Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 190—264.

30. Колко Н. Спогади В.І. Колка про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр./ Наталія Колко //Нове життя – 1993. – 4 серпня. – С. 3.

31. Кульчицький С. Російська партійна диктатура / Станіслав Кульчицький // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 46-49.

32. Літописна скарбниця: нариси історії Броварського краю (радянський період та доба незалежності України). Уклад. І.Доцин. – Бровари: Водограй, 2003. – 640 с. /Броварська минувшина; книга 2/.

33. Мельник В. Голод - 33. До 60-річчя національної трагедії / Володимир Мельник // Нове життя. - 1993. - 21 січня. - С. 3.

34. Мельниченко А. Спогади М.К. Чечотки про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр./Аліна Мельниченко //Нове життя – 1993. – 4 серпня. – С. 3.

35. Мотиль О. СРСР як Російська імперія / Олександр Мотиль // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 44-45.

36. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Київська область. — К.: «Буква», 2008. — 1374 с.

37. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року у

розслідуваній Службою безпеки України кримінальній справі про геноцид в Україні у 1932-1933 роках. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/509.htm>

38. Сом М. Требухівський Голодомор - 33 / Микола Сом // Нове життя. - 4 серпня. - С.3.

39. Спогади Гладкої Катерини Василівни, 1927 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

40. Спогади Оксюті (Бабич) Ольги Архипівни, 1924 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

41. Спогади Каленченко Олександри Федорівни про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

42. Спогади Костяного Василя Петровича про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

Павло Бірюк

Голодомор 1932-33 рр. на Київщині

Показано основні причини та перебіг Голодомору-геноциду в українських селах Київщини, а також його демографічні наслідки.

Ключові слова: *Голодомор, селяни, хліб, Київщина, колективізація, «чорні дошки».*

Principal reasons and motion of Holodomor-genocide are rotined in the Ukrainian villages of Kyivshchyna, and also him demographic consequences.

Key words: *Holodomor, peasants, bread, Kyiv, collectivization, «black lists».*

Багатовікова історія України – це, насамперед, літопис життя і смерті народу, коли майже кожне століття позначене голодними роками, епідеміями, чи іншими бідами, які доводилося бачити українській нації. Найбільше втрат наша держава зазнала в ХХ столітті. Жахливим злочином проти народу став штучний голод 1932-33 років, це велетенська катастрофа інспірована вищим державним керівництвом СРСР, яка залишила відбиток не лише на ХХ ст., а має відгуки і в сьогодні. Вивчаючи питання геноциду українського народу ми долучаємося до формування сучасної свідомості, яка має базуватися на уроках про трагічні сторінки минулого. Завдання нинішнього покоління відстояти історичну пам'ять, донести світовій спільноті факти про геноцид.

Питання голодомору завжди цікавило істориків, літераторів, краєзнавців не лише в Україні, а і за кодоном. Неодноразово проводились численні конференції, «круглі столи», цьому питанню присвячені монографії, статті. Важливі дані надає Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-33 років в Київській області [7]. Широкий спектр проблеми, щодо демографічних, територіальних питань, документального підтвердження трагедії, усних даних, ідеологічного підтексту голодомору дають роботи Марочко В. [6], Пирога Р. [3], Гуменюка В. [5]. Існує ряд свідчень та документів власне по Київській області, які не підпадають сумнівам та незаперечно доводять факт наявності антиукраїнської політики сталінського режиму на даній території та по всій Україні.

Для розуміння масштабів трагедії необхідно проаналізувати демографічні дані, які мали місце в регіоні напередодні трагедії. Територія Київської області на час її утворення 9 лютого 1932 р. була однією з найбільших, враховуючи кількість районів та населення. Загальна площа становила 104,2 тис. кв. км з 8,2 млн населення, з якого міського 1,3 та сільського 6,9 млн осіб. 15 жовтня 1932 р. 29 районів Київської області стали основою для формування адміністративно-територіального устрою Чернігівської області, відтак залишилось на Київщині 69 районів, але до неї одночасно з вилученням приєднали сім районів Вінницької області (Бабанський, Монастирищенський, Оратівський, Плисківський,

Погребищенський, Уманський, Христинівський). Після чергової реорганізації Київська область мала 72,7 тис. кв. км, 2571 сільську раду, 6,3 млн населення, з них 5,2 сільського, тобто на 200 тис. більше від столичної Харківщини [6, с. 58]. Враховуючи, що за переписом 1926 р. населення країни становило 38, 57 млн., то в самій лише області проживало більше 16 % від всього населення, аналізуючи, що геноцид був застосований не до всієї України, можна прийти до висновку, що як в економічному, так і в демографічному плані Київщина займала важливе місце в політиці сталінського режиму.

Передумовами до голодомору були події пов'язані з політикою «великого перелому», тобто роками першої п'ятирічки в основі якої було розкуркулення, колективізація та плани хлібозаготівлі. Саме вказані заходи розглядаються істориками як репетиція перед застосуванням більш небезпечного плану в основі якого було знищення українського народу. Вони фактично призвели до того, що в населення не залишилося засобів харчування. Не можна сприймати клас куркулів як ланку, яка стояла на заваді до піднесення сільського господарства, адже в період з 1913 р. і до 1927 р. частка у виробництві хліба, яку надавали куркулі становила від 50 до 20 % від загальнодержавних показників [1, с. 344]. Колективізація, яка охопила Україну хоча і набула форсованих форм, але відповідала істинним намірам радянського керівництва – відібрати у населення основні засоби виробництва, худобу, а проводити масові репресії та утиски. Про дійсні факти колективізації доводять спогади жителів с. Лехнівка Баришівського району Київської області:

Ольга Григорівна Вергун, 1920 р.н.: «У 1929 р. вигнали нашу сім'ю з хати 5 комнезамівців, бо ми мали 5 га. землі, забрали трьох коней і корову... У селі багато людей, яких «чорна карета» забрала, навіть ніхто не знає і за що... маминого брата Павла вислали як куркуля в Архангельську область».

Павло Андрійович Костюк, 1924 р.н.: «Колективізація – це повний безпредел... У старій сільській раді була камера заключення. Мій дід Григорій Іванович був заможний, мав землю, коней, корову, за що і був висланий на Соловки » [5, с. 101-102]

Урожай 1932 року на Київщині не був щедрим, але його вистачило б і на виконання зобов'язань перед державою, і на утримання худоби, і на проживання самим родинам. Новостворена область мала достатню кількість хліба та продуктів, щоб не допустити жодних втрат серед населення від голоду. Однак, вище партійне керівництво СРСР щодо України мало свої розрахунки. Навіть порівняно з найбільш урожайними роками план хлібозаготівель 1932 р. був завищений. Згідно з постановою РНК Союзу РСР від 2 серпня 1932 р. Україні необхідно було здати 100 млн. пудів – майже половину всіх заготівель по Радянському Союзу [7, с. 5].

Зрозуміло, що такі вимоги не могли не викликати заперечень з боку населення та партійного керівництва Київської області. До тих, хто чинив опір або висловлював сумніви у доведенні поставлених вимог влада використовувала метод впливу – репресії. Звісно, це давало значний «ефект», тому що усувалась реальна опозиція і залякувалась велика кількість населення, тобто, нищились зародки опозиції. Політбюро ЦК ВКП(б) 18 листопада 1932 року затвердило оперативний план «ліквідації основних куркульських і петлюрівських контрреволюційних гнізд» у регіоні, тобто Київщині, який зривав проведення хлібозаготівельної кампанії будучи при цьому найбільшою житницею країни. Каральним органам НКВС навіть надали конкретні завдання – провести арешти і засудження рахівників, бухгалтерів колгоспів, які зривають виконання плану хлібозаготівель, охопити операцією 300 осіб. Українська партійно-господарська верхівка взяла за необхідне не лише виконати, а й перевиконати поставлені завдання. За звітом від 6 грудня 1932 р. було заарештовано 340 голів колгоспів, 750 членів правління, 140 рахівників, 140 бригадирів, 265 завгоспів та 195 інших осіб [7, с. 5]. На Київщині за неповними даними було засуджено понад 6 тис. керівників вищої та середньої ланки колгоспів. Жорстоко карали і тих партійних та господарських працівників, які доводили партійному керівництву, що не можуть виконати нереальний план хлібопоставок. Так наприклад постановою ЦК КП(б)У від 26 січня 1932 р. було розпущено бюро Володарського райкому партії, а секретаря райкому Руцкова, голову районної контрольної комісії Думельського

та заворга РПК Драгу звільнили з посад, їм приписали непогодження з політикою і заборонили працювати на партійній та державній роботі. Така ж доля спіткала керівників Таращанського, Богуславського та Тетіївського райпарткомів.

Ще 6 листопада за рішенням ЦК КП(б)У була оголошена «товарна блокада районів, які не виконують плани хлібозаготівель». Такими були проголошені три райони Київської області Баришівський, Макарівський, Малинський (зараз Житомирська область). Товарна блокада полягала у суттєвому скороченні постачання промисловими та продовольчими товарами (за винятком солі, сірників та гасу) людності районів, які спромоглися виконати не більше 30% встановленого плану здавання зерна. Таким чином, усе населення згаданих адміністративних одиниць опинилося фактично за межами нормального життя, адже ані чогось продати, ані щось купити вони не могли. Аналізуючи вище вказане можна сміливо стверджувати про те, що Київську область як і решту регіонів України свідомо позбавляли засобів для проживання, тому можна відкинути аргумент, що голод був спричинений не врожайністю чи іншими природними катаклізмами. Це була цілеспрямована акція, яка мала на меті знищити свободолюбиву та опозиційну до сталінського режиму націю.

Для розуміння важливості Київської області у планах вищого радянського керівництва може вказувати той факт, що для контролю над подіями в області з Кремля прислали голову Центральної контрольної комісії КП(б)У, народного комісара робітничо-селянської інспекції УСРР В. Затонського та секретаря Донецького обкому С. Саркісова. Їхніми помічниками були секретар обкому партії М. Демченко та голова облвиконкому М. Василенко.

Згодом компартійні вожді застосували ще один, на їх погляд, ефективний хід. Як один з найжорстокіших репресивних заходів партійно-радянські органи СРСР для боротьби із «злісними ворогами», які не хотіли здавати свої продовольчі запаси державі, стали використовувати режим «чорних дашок». Досі не існує усталеної думки щодо конкретної дати впровадження «чорних дашок» на Київщині. Але певні відомості дозволяють нам стверджувати, що такі репресії, як і сам термін, почали вживатися значно раніше - навесні 1932 чи навіть 1931 р. За

даними зведеного реєстру занесених на «чорну дошку» населених пунктів та колгоспів України, складеного в Українському інституті національної пам'яті на підставі даних з регіонів, хронологія та географія впровадження таких репресій в області виглядає наступною – ще у серпні 1932 р. цей вид репресій вжили щодо Олександрійської сільради, у вересні - щодо Зарічанської та Ротокської сільрад Білоцерківської міськради.

Основними пунктами постанови про «чорні дошки» були:

1. Негайне припинення підвозу товарів, повне припинення кооперативної і державної торгівлі на місці і вивіз з відповідних кооперативних та державних крамниць усіх наявних товарів.

2. Повну заборону колгоспної торгівлі як для колгоспів, так і одноосібників.

3. Припинити різного роду кредитування.

4. В усіх колгоспах, що не виконали план хлібозаготівлі, в 5-ти денний строк вивезти всі без винятку колгоспні фонди, в тому числі і насіннєвий.

5. Вислати на Північ з відстаючих районів від 700 до 1000 сімей, розпродувати їх майно, позбавити всієї присадибної ділянки

6. Всіх, хто відмовляється це зробити, заарештувати і віддати до суду.

7. Припинити продаж квитків українцям, щоб унеможливити виїзд їх з-за кордону.

8. Розшукувати і конфіскувати прихований хліб та інші продукти, посилити жорстокість режиму в тюрмах

9. Застосувати метод «концентрованого» наступу, «удару сильного кулака», тобто зосереджувати всі сили партактиву і карних органів у відстаючих районах і колгоспах для викачки хліба [7, с. 10].

Постанова була видана в той період коли вже були зареєстровані факти голодування в області. Особами, що пережили голодомор, наводяться численні факти знищення продуктів, які не можна було вилучити, доходило навіть до тільки-но приготованої їжі. Страви виливалися, посуд розбивався, квашення псувалися і робилися не придатними для вживання. Ці факти доводять до

висновку про керований процес, спрямований не на поповнення державних продовольчих ресурсів, а на масове винищення мільйонів людей. Повальний голодомор розпочався в січні 1933 р. Найбільша смертність припадає на березень-червень.

Доповідна записка Наркому охорони здоров'я УСРР про стан здоров'я населення Київської області має наступні дані: 25 березня 1933 р. кількість голодуючих 398 201, померлих – 14 548; 5 квітня – голодуючих 474 540, померло – 26 479; 15 квітня – 493 644, померло – 27 809. Аналізуючи дані можемо простежити, що за 10 днів число голодуючих зростало десятками тисяч, теж саме було і з померлими, варто взяти до уваги, що в деяких селах подібний облік не вівся, тому ці числа були значно більші. Схожі дані від 6 червня показують ситуацію по районах Київщини, найбільш постраждалими є наступні райони: Богуславський 30 917 голодуючих, Білоцерківський 30 536, Ставищенський 17 129, Обухівський 14 113, Ржищевський 13 987, Рокитнянський 12 242, Сквирський 16 236, Тетіївський 10 480. В решті районів число більше 10 тисяч [7, с.11]. Зрозуміло, що ситуація в Україні була на стільки катастрофічною, що не реагувати на неї вище партійне керівництво СРСР не могло. Москва причину катастрофи в Україні вбачала в невмінні української парторганізації оперативно керувати республікою, в невмінні правильно і швидко провести в життя і зреалізувати всі плани колективізації та хлібозаготівель, в притупленні класової чуйності, в невмінні вчасно викрити саботаж куркулів та націоналістів в Україні взагалі і в партії зокрема, в невмінні знайти винних у провалі хлібозаготівель і, нарешті, в гнилих антидержавних тенденціях про надмірні, нереальні темпи і плани [2, с. 53]. Косіор інформував Кремль: «У нас є окремі випадки і навіть окремі села голодуючі, однак це не результат місцевого головопяства, перегинів, особливо серед колгоспників. Всілякі розмови про голод на Україні треба категорично відкинути». Ці всі аргументи були висвітленні при явному розумінні проблеми, тому це наводить нас до висновку, що це і була чітко спланована акція.

Про страшні часи голоду існує ряд спогадів очевидців. Колективом дослідників, які створили Книгу пам'яті жертв голодомору по Київській області

було зібрано 40 тис. документів та свідчень, 15 тис. в подальшому ввійшли до складу книги та власне самого мартирологу. Зі спогадів Костюк Ольги Миколаївни, 1913 р. бачимо в наскільки жахливих умовах перебувало населення: «Люди їли все, що могли: собак, котів, мишей. Весь бур'ян збирали з городу, щоб зварити борщ, суп. Ходили шукали утячі яйця на болото, при цьому деякі діти гинули на болоті. Їли листя з дерев, шукали в землі корінці і їли. Багато голодних бродило по селу...».

Марія Петрівна Стародуб, 1921 р.: «У 1933 р. голод був страшений: торбинки в дітей у колисках з-під голови забирали. Батько мій – Петро Васильович Ралко – озимину косив, тоді товк і варив. Колись люди зарізали коня, то батько попросив, і йому трохи м'яса дали, яке так і їли, сире» [5, с. 97-99].

Голодувало населення і в містах, проте найбільше постраждали сільські райони. У Ставищенському, який посів одне з перших місць на Київщині по смертності (померло з голоду 16 106 чол., або 31,5 % всіх жителів району), а селі Бесідка померло 3500 чол., в смт. Ставище та с. Красилівка – 2000 чол. Ще більший відсоток втрат в Тетіївському районі – 46,1%. А кількісно найбільші втрати у Переяславському (26 878 чол.) та Білоцерківському (понад 22500 жителів) районах. На травень 1933 р., враховуючи лише дані облвідділу ДПУ, тобто наявні адмініюдиниці, територія голодомору на Київщині охоплювала наступні райони: Обухівський (80,7 тис. осіб), Баришівський (72,5), Фастівський (81,6), Баришівський (31,5), Бориспільський (72,5), Білоцерківський (144), Володарський (51,7), Рокитнянський (102,5), Сквирський (105,7), Ставищенський (65,9), Таращанський (81,6), Тетіївський (57,2), Кагарлицький (58,1), Богуславський (140,6) . Отже, враховуючи наявне населення, яке мешкало тоді у 42 районах Київської області, маємо 3,7 млн голодуючих селян. Масовий голод супроводжувався випадками людодства та самогубств. В с. Маслівка селянка, виснажена тривалим голодом повісила своїх 3 дітей і сама повісилася [6, с. 59-60].

Постає питання на загальнодержавному та обласному рівні, які ж втрати мала українська спільнота під час голодомору 1932-33 рр. По Україні, використовуючи дані свідчень очевидців та інших джерел називають цифру 11,6

% від всього тодішнього населення, значно більше число померлих подає О.Кульчицький 28,6 % загальної кількості померлих в Україні від голоду. В Київській області надають цифру 284542 чол., але якщо її помножити на середній показник розбіжності, отримаємо страхітливі цифри від 379500 до 509000 замордованих голодом жителів Київщини в її нинішніх межах, або від 23,7 % до 31,8 % усього тодішнього її населення.

Отже, ретельне дослідження інформації, що міститься у свідченнях кожного конкретного регіону і села, дасть можливість висвітлити усі відтінки трагічної палітри повсякденного життя і смерті українських селян під час голодомору. Голодомор, як трагедію українського народу потрібно вивчати загалом по Україні та по кожному регіоні окремо аби розуміти, наскільки важким періодом в житті наших попередників були роки 1932-1933 років. Одним з наслідків геноциду було руйнування народної культури. Спогади очевидців дають можливість показати, як відбувався цей процес. Шукаючи зерно, активісти руйнували печі, припічки, долівки, били горщики, глечики і миски, у яких селяни намагалися сховати останню жменю зерна. Пограбовані хати стояли пустками, завмерло селянське будівництво.

Ми, передусім, повинні бути патріотами нашої держави, пам'ятати про ці часи, аби в подальшому не допустити неповаги до нашого народу, яка була присутня під час голоду та в подальших роках на території нашої держави. Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод завдав не виправної шкоди українському національному життю. Він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади. На декілька поколінь наперед Голодомор 1932-1933 рр. імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність.

Джерела та література:

1. Голод 1932–1933 років в Україні. Причини та наслідки./ред. кол. В.Смолій. К., Наукова думка, 2003. – 888 с.

2. Голод в Україні. Вибрані статті. - Луцьк: ВМА «Терен», 2006. –164 с.
3. Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документи і матеріали./ Упор. Р. Пиріг. К., 2007. – 1128 с.
4. Голодомор. Геноцид українського народу (1932 - 1933)./ упор. В. Верстюк. К., 2007. – 25 с.
5. Книга пам'яті. Забуттю не підлягає. Голодомор 1932-1933 років у Баришівському районі (документи та матеріали). / Гуменюк В. – Баришівка, 2008. – 272 с.
6. Марочко В. Територія голодомору в Україні// Проблеми історії: факти, судження, пошуки. Випуск 18. – К., 2008. – С. 51-70.
7. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Київська область. – К., 2008. – 1374 с.
8. Папакін Г. «Чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні 1932-1933 рр.// Сумський історико-архівний журнал. № 4-5. – Суми, 2008. – С. 14-28.
9. Український Голокост 1932-1933. Свідчення тих, хто вижив. Т.1, 2-ге вид. – К., 2005.

Володимир Федоров

Голодомор 1932-1933 рр. на Маньківщині

Проаналізовано основні етапи перебігу Голодомору 1932-1933 рр. на Маньківщині Черкаської області.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, селяни, хліб, людодїство, терор.

The basic stages of motion of Golodomor are analysed 1932-1933 on Man'kivschina of the Tcherkasy area.

Key words: Holodomor, genocide, peasants, bread, cannibalism, terror.

У пам'яті українців та інших націй Голодомор 1932-1933 рр. назавжди залишиться однією з найстрашніших сторінок минулого. Але, в той же час, голодомор – це історичне явище, яке відбувалося у конкретний час, у конкретному місці і є наслідком дій конкретних осіб. Очевидно одне – голод в Україні виник не внаслідок стихійного лиха, а був організований штучно сталінським режимом.

Понад півстоліття трагедія 1933 року перебувала поза увагою істориків. Настав час звернутися до цієї раніше забороненої теми. Правда про голод, якою б вона не була страхітливою, потрібна не лише тим, хто пережив його, а й молодому поколінню [4, с.43].

Проблема голодомору знайшла широке висвітлення у дослідженнях українських та зарубіжних науковців. Вітчизняний історіографічний доробок вміщує вже тисячі публікацій з цієї трагедії. Постійно розширюється коло історичних джерел, що вводяться у науковий обіг. В Україні проблемою голодомору займаються такі вчені, як от В. Марочко, С. Кульчицький, В. Сернгийчук, О. Зелінський, М. Дорошко, Я. Калакура, О. Трофимчук, М. Малінкович та багато інших. Усі вони як один зазначають, що голодомор 1932-1933 рр. є геноцидом проти українського народу та наслідком спрямованої політики радянського уряду. Історики зазначають, що національно-культурний розвиток України за часів українізації викликав глибоке занепокоєння у Москві, яка боялась децентралізації суспільного життя СРСР [4, с.49].

Розглядаючи проблему голодомору 1932-1933 рр. в Україні як загального явища, хочеться звернути увагу на голод в селах Маньківщини. Під Маньківщиною розуміється селище міського типу Маньківка як районний центр сучасної Чекраської області, а також 26 сіл та селищ, що постраждали в наслідок голоду 1932-1933 рр.

Ще з 1923 року Маньківка увійшла до складу Буцького району, а в червні того ж року в селі було відкрите поштове відділення. У 1930 році було організовано перші колгоспи: ім. П.П. Постишева, ім. Г. І. Петровського, «Перемога», ім. Т. Г. Шевченка, «За краще життя», ім. В. В. Куйбишева. Вони

мали 4802,6 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 2706 га орної землі, 158 коней, 23 сівалки та інший реманент. Через рік утворено Потаську машино-тракторну станцію, яка надавала допомогу колективним господарствам району. Дані про соціально-економічне життя Маньківщини є дуже важливі, з огляду на те, що вони будуть зустрічатися під час аналізу повідомлень та постанов про події в районі у роки голоду [5, с.38].

«Ще такого голоду не було ніде!» – так звучать слова з вірша «Голос з могил – 33-го» відомого маньківського поета Анатолія Слободяника. І справді, не можна не погодитися з цими словами, адже можна сказати відверто, що голод у 1932-1933 роках мав політичні й національні чи, точніше кажучи, антинаціональні коріння. Не має і сумніву, що тут був прямий зв'язок між голодом і політикою щодо свідомого національного самовияву. Водночас із лінією на колективізацію, Москва розпочала в 1929 році широкомасштабну кампанію проти всього, що могло вирізняти українство, як окрему націю, починаючи від знищення українських наукових і культурних організацій та інституцій закінчуючи арештами, стратами й засланнями до концтаборів усіх тих, хто посмів піднести голос в оборону українського самовизначення та самобутності [2, с.98].

Найжорстокішу кампанію було проведено проти українського селянства в тому числі і селянства Маньківщини. Тогочасне партійне керівництво усвідомлювало, що саме ці трударі були головною опорою національного руху, бо саме вони найупертіше трималися своєї національної ідентичності й чинили опір як російському колоніальному правлінню, так і радянському режимові. Сталін сам писав, що селяни – це рушійна сила національного руху. До подій, пов'язаних із Голодомором 1932-1933 років, надто тісно підступають масові політичні репресії, знищення храмів, фізична ліквідація священиків, кращих представників національної еліти. Історична правда про Голодомори має нас багато чому навчити [6, с. 8].

Історія не занотувала жодного іншого такого злочину, як цей геноцид, доконаний проти цілої нації та ще й втілений у життя в такий жорстокий спосіб. За всю історію існування Маньківки як населеного пункту, ще не було такого

горя, смертності та страждань як в роки голоду 1932-1933 рр. Дані на підтвердження цих слів можемо знайти в архівних матеріалах фонду Черкаської обласної адміністрації, а саме: «Спецповідомлення Київського обласного відділу ДПУ, секретар обласного бюро КП(б) України. Цілком таємно. Серія «К». Кількість смертельних випадків від голоду на території Маньківщини в порівнянні з минулим роком зараз різко збільшилася. У більшості випадків вмирають діти і похилого віку люди. Приведу кілька цифр про кількість голодаючих, опухлих та вмерлих од недоїдання: село Маньківка – пухлих, знесилених від недоїдання – 400 людей. За два місяці вмерло 30 осіб, у тому числі – 23 колгоспники, в селі панує тиф; село Харківка – хворих, знесилених від недоїдання – 234 людей. Пухлих – 109 осіб; село Помийки – спухло від недоїдання 147 людей; село Полковниче – спухло 269 осіб, у тому числі – 94 дитини» [3, с.42].

Як бачимо, дані про 1933 р. дають нам загальну картину голоду на Маньківщині. Підтвердження того, що дійсно населення голодувало і зверталося до радянського керівництва, можна прослідкувати з листів, скарг та заяв окремих жителів району. Довідка інформаційного сектору оргінструктору ЦК КП(б)У про становище в Уманському районі (деякі села Маньківщини на той час входили до складу декількох інших районів) на 5 травня 1932 р. чітко відображає катастрофічний стан села. За майже відсутності тяглової сили в селах , було засіяно лише 18% площі ранніх ярових , що у 4,5 разів менше норми. Незважаючи на героїчні зусилля колгоспників Маньківщини й на те, що в багатьох місцях району сіяли руками , план посіву не був виконаний. Радянська влада звісно ж реагувала на такі звернення , але не поспішала їх виконувати та реалізувати. Таку поведінку можна пояснити тільки одним, що вона була не зацікавлена у наданні допомоги постраждалим районам [3, с. 54].

З телеграми ЦК КП(б)У Київського обкому партії про надання допомоги окремим районам області зазначалося, що «потрібно надати допомогу в першу чергу таким районам , що перебувають в найбільш тяжкому стані по Київській області (тринадцяти районам)» , в тому числі Буцькому (до складу якого входила

Маньківщина). У спецповідомленні Київського обласного відділу ДПУ секретарю обласного бюро КП(б)У від 28 травня 1932 р. Зазначалося, що уже зареєстровані в Буцькому районі перші випадки людодїства і спеціальна комісія затримала підозрюваного, який на допиті розказав, що разом зі своїми односельчанами протягом одного місяця зарізали семеро людей. Підозрюваний так обґрунтував свою поведінку: «Прийшли до мене невідомі люди, погрожували і наказали віддати все що маю. Не маючи засобів до виживання я знайшов ще таких самих людей як і сам, і від того, що не було що їсти ми почали вбивати». Факти людодїства та складної ситуації на Маньківщині не обмежуються одним випадком. За архівними даними офіційно зафіксовано більше 60 випадків людодїства фактично в усіх селах району [8, с.16]. Відповідно до вище зазначеного, можна зробити висновок, що навіть на відкриті листи про випадки людодїства на Маньківщині та в інших районах Київської області партійне керівництво не збиралося як і допомагати постраждалим, так і не реагувало на те, що населення доведене до відчаю, голодує й помирає. Вище наведені факти засвідчують, що Голодомор 1932-1933 рр. в Україні є не що іншим як геноцид [3, с. 67].

Із записки Київського обласного відділу ДПУ УСРР про кількість голодуючих районів та населених пунктів Черкащини ми бачимо, що на 1 березня 1933 р. голодували на Маньківщині: дорослих – 4366 осіб; дітей – 5854; кількість хворих – понад одну тисячу; пухлих – 856; померлих – 841 особа. В інформації Центрального Комітету КП(б)У від 14 березня 1933 р. зустрічаємо наступні дані про смертність населення Маньківщини (колишній Буцький район) : «По Букському району голодает 3878 человек (в том числе лежит 3736 человек). За февраль и март умерло от голода 742 человека». Щодо стану ситуації на початок 1933 р. можна навести інформацію зі спогадів очевидців Маньківщини. Тільна Марія Єфремівна, жителька села Мала Маньківка згадує, що «забирали у нас все. Нічого не було ні їсти, ні одягнути чи взути. Картопля, правда, була. Не забирали. Напечуть картопляників, буряка натруть. Ото і їжа наша. Що таке хліб, не знали. Було 6 курочок – ото і все хазяйство ». Коверга Тетяна Савелівна, жителька села

Молодецьке зазначає, що «1932-1933 роки... Знаю голодовку добре. Голодні були. Не було нічого їсти. Лопуцьки їли, молочай, лазили на бересток по листя, їли сирим, ні варили, ні сушили. Я до дитячого садка ходила, бідова була». Таких повідомлень від звичайних трудівників району можна наводити тисячами, так як багато хто з них втратив дорогих собі людей, і звичайні вибачення від сучасного керівництва не зможуть залікувати страшні рани очевидців тих подій [4, с. 760].

Як бачимо не найкращим чином жилося населенню Маньківщини. У листі Київського обласного відділу ДПУ до голови ДПУ УСРР про важкий продовольчий стан і посилення смертності у низці районів області знаходимо відомості про Буцький район, де зазначалося, що «у село Коженцы – опухло 286 человек, из них колхозников – 59 человек, умерло в январе 8 человек, в феврале – 32 человека. Бригады сельсовета ежедневно в погребях обнаруживают трупы умерших. За два дня изъято 16 трупов. Село Маньковка: опухших и истощенных на почве недоедания – 400 человек, за два месяца умерло 30 человек, в том числе 23 колхозника. В селе свирепствует тиф. Село Харьковка: больных, истощенных на почве недоедания – 234 человека. Опухших – 109 человек. Село Берянка: опухло 47 семейств, в том числе 3 семьи красноармейцев. Село Помойки: опухло 147 человек. Село Подковнички: опухло 269 человек, в том числе 94 ребенка» [3, с. 74].

Важливе значення для розуміння масштабу голоду в 1932-1933 рр. мають також окремі звернення червоноармійців військових підрозділів, що дислокувалися в районі. У заяві червоноармійця К.Дедика до Київської обласної робітничо-селянської інспекції про байдуже ставлення районного сільського колгоспного керівництва с. Молодецьке до тяжкого становища його родини зазначено, що «Дело в следующем: я с осени 1932 г. служу в рядах Червоного казачества, поступил в армию добровольцем, как комсомолец. Покинутая мною семья в настоящее время находится в очень тяжелых условиях. Не имеет никаких продуктов питания. До сего времени работали в колхозе «Розвыток» с 1929 г., но сейчас отец и мать опухли, что не дает возможности идти на работу и от этого могут получиться плохие результаты. Помогите». Партійне керівництво знало, що

на Україні панує страшний голод, але ніяких засобів для боротьби з ним не використовували [3, с.79].

За період 1932-1933 рр. від голоду померли в Черкаській області 154519 осіб, з них на Маньківщині загинуло понад 4929 осіб. Голодомор охопив близько 741 населених пунктів, з них 29 на Маньківщині.

Для вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. на Черкащині загалом було встановлено близько 495 пам'ятників та пам'ятних знаків. З них на Маньківщині понад 30. До яких щороку приходять тисячі людей аби вшанувати пам'ять тих, хто працюючи на державу, змушений від її терору померти голодною смертю [9, с. 1].

Отже, згадка про нечуваний в історії людства Голодомор на Україні в 1932-1933 роках оголошувалася злісним наклепом на радянську дійсність. Та сьогодні ми уже знаємо: голодомор був наперед спланований, штучно створений. Це був геноцид. Винищували цілий народ. Народ, який ніколи нікого не гнобив, зроду-віку займався хліборобством, мав лагідну душу, найзадушевнішу в світі пісню. Це був найстрашніший злочин Сталіна і його найближчих опричників, сотень тисяч їхніх яничарів на місцях

Сьогодні називають різні числа жертв голоду, спланованого сталінським режимом в Україні у 1932-1933рр. Одні дослідники говорять про 7-8 мільйонів чоловік, інші – про 15 мільйонів осіб. Конкретної цифри жахливого Голодомору-геноциду немає, і хто-зна, коли й чи взагалі буде встановлена. Ця страхітлива за своїми намірами й масштабами акція більшовизму – вікова трагедія української нації. Про неї повинен знати весь світ, нинішні і прийдешні покоління.

Джерела та література:

- 1.Королько Л. Голодомор на Сватівщині 1932-1933 рр. – Умань, 2006.– 67 с.
- 2.Божкова Є. Біль і жах людський //Матеріали з історії Маньківського району. – Маньківка, 1993. – С. 98-100.
- 3.Голод 1932-1933 років на Черкащині. Документи і матеріали / Державний архів Черкаської обл.; упоряд. Т.А. Клименко, С.І. Кононенко, С.І. Кривенко –

Черкаси: 2002, – 224 с.

4. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / упор. Р.Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім «К-М акажемія», 2007. – 1128 с.

5. Жадько В.О. Маньківщина. Не забуваймо рідного порогу: Наук.краєзн. фотоіл. довід. – К.: Видавець Жадько В.О., 2006. – 352 с.

6. Качалаба П. Голодовка у Маньківському районі // Маньків. новини. – 2003. – 18 жовт. – С. 8.

7. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Черкаська область. Ч. II./ упоряд. Е.А. Левицька, В.І. Захарченко, П.М. Жук та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 1200 с.

8. Протас Д. Людоїд із Молодецького // Вечір. Черкаси. – 2006. 13 груд. – С. 16.

9. Хльобас І. «33-й: голод»: [С-ще Маньківка] // Укр. вісті. – 1993. С. 30.

Віктор Ткаченко

Економічний стан села у 1932 році та свідчення про голод у «Щоденниках» Василя Кравченка

У статті розповідається про економічні показники сіл у 1932 році у Київській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. У «Щоденниках» за 1930-1933 рр. відомого етнографа В. Кравченка зафіксовано багато відомостей про випадки голоду в останніх двох областях та м. Дніпропетровську.

Ключові слова: *економічні показники, голод, трудовні, В. Кравченко, «Щоденники».*

In the article opens economic indicators of sat down of 1932 in the Kievan, Dnepropetrovsk and Zaporozhia areas. In «Diaries» after 1930-1933 the known ethnographer V. Kravchenko fixed many facts of hunger in the last two areas and Dnepropetrovsk.

Keywords: *economic indicators, hunger, workdays, V. Kravchenko, «Diaries».*

Кожне історичне явище має свої причини і наслідки. Коли йдеться про голод у 1932–1933 рр. в Україні, то його неможливо зрозуміти без висвітлення економічного питання.

Створення командної економіки у другій половині 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. у СРСР та включення сільського господарства до її складу шляхом примусової суцільної колективізації селянства відводить для економічного фактора другу, залежну від політики роль.

Стаття ґрунтується на матеріалах річного звіту колгоспу «Соціалістична перебудова» с. Лецьки Переяславського р-ну на Київщині та «Щоденниках» В. Кравченка за 1930–1933 рр. У цей період відомий український етнограф працював в історичному музеї м. Дніпропетровська. Саме відрядження у села Дніпропетровської та Запорізької областей для опису і збору інформації про колгоспне життя, дало йому можливість зробити певні записи про їх економічний стан. У його «Щоденниках» знаходимо і прямі свідчення про голодомор.

Як свідчать сьгоднішні матеріали, урожай 1932 року був на все – як на збіжжя так і на городину. Цього року було зібрано 14,7 млн. т. зерна, а доведений план задачі державі становив 7,7 млн. т. Фактично це була не підйомна цифра для селян.

Передвісником страшного голоду 1932–1933 рр. на Україні була й сама природа. Так, І. Ф. Гришко з Сумщини, у листі за 1931 р. до Етнографічної комісії пише про те, що, неподалік одного із сіл весною на деревах гніздилася велика кількість граків, ворон, галок. Вони нанесли яєць, вилупили пташенят і кинули свої гнізда разом із ними – вилетівши звідти. Автор листа вказує, що «тепер за 5 км навколо села не побачиш не одного птаха». Відліт птахів і залишення пташенят, селяни пояснювали тим, що «буде війна, голод» [1, арк. 51].

Негативну роль зіграли і погодні умови які були на частині території України. В. Кравченко під час експедицій у 1932 році у своєму «Щоденнику» занотував, що у багатьох селах на полях не посходили рослини. Так, у с. Латівка

на Дніпропетровщині, буряків пропало 20 га. Ці площі були пересіяні гречкою, яка дала «кепський» урожай, огірками, які були «добрі» та просом, якого зібрали по 7 ц. з гектара [2, арк. 105].

Сільськогосподарська артіль «Соціалістична перебудова» с. Лецьки Переяславського р-ну була організована в листопаді 1930 р. Основна галузь господарства – зернова. У звіті перевіряючим було дописано також – скотарська. Станом на 01.01.1932 р. у колгоспі було 301 двір, а на 01.01.1933 р. 275 дворів. Загальна кількість людей, що працювали в колгоспі станом на 01.01.1932 р. – 1440 чол., із них працездатних 773 чол., а на 01.01.1933 р. – 1365 чол. із них працездатних 754. Причинами зменшення чисельності дворів зазначається добровільний вихід з колгоспу 12 дворів, виключення 3-х дворів, перехід в інші колгоспи при розподілі колгоспу 24 двори [3]. Про існування у с. Лецьки других сільськогосподарських об'єднань є свідчення Ю.С. Канівець (1906 р. н.) записані Ю.В. Авраменком. Зокрема, вона вказує, що у селі була створена комуна «Маяк батраків», яка існувала з 1928 по 1934 рік [4, с. 236].

Аграрні постанови 1932–1933 рр. передбачали, що колгоспи, виконавши свої зобов'язання по здачі зерна державі, крім того, повинні були заплатити МТС (машинно-тракторним станціям), оплатити вартість насіння та інші державні позички, створити насіннєві резерви та кормові запаси – відповідно до річних потреб колективізованої худоби. Лише тоді колгосп міг робити будь-який розподіл «прибутків» серед своїх членів. Щодо самого селянина-колгоспника, то варто підкреслити, що колгоспне керівництво менше всього турбувалося про його добробут. Праця колгоспника оплачувалася через систему, так званих, «трудоднів». Але цей спосіб оплати праці зовсім не означав платню за день. Навпаки, дефініція «трудодня» передбачала можливість кількадечної праці в полі, перед тим як селянин міг записати один «трудодень» на свій рахунок. Про такий підрахунок В. Кравченко записав у своєму Щоденнику перебуваючи у с. Латівка на Дніпропетровщині. «Здибав хлопчика, що лає колгосп: працював 3 міс., а записали (18 трудоднів)» [2, арк. 105]. Відомо, що місцеве керівництво, коли приїжджали керівники республіки, часто вдавалися до таких кроків про які

розказав хлопчик етнографу: «Як Петровський має приїхати, то дають білий хліб». Також дослідником був записаний один куплет із варіантів народного вірша: «Батько в СОЗі, мати в СОЗі, Нема хліба, нема сала, Контракція забрала» [2, арк. 105].

«Трудодень» офіційно було запроваджено урядовою постановою від 17 березня 1933 р. Проте, 1930–1931 р. за один «трудодень» у деяких колгоспах видавали 300 г. хліба, у деяких – 100 г. або й зовсім нічого. Щотижнево бригадир підраховував, скільки тому чи іншому селянинові належало «трудоднів», і в залежності від цього міг виплатити аванс готівкою або зерном. Але готівкою могли виплачувати лише в кінці року, й практично така форма оплати була найбільш розповсюдженою.

Є свідчення, що в одному з українських колгоспів, селянам оплачувалось лише 150 «трудоднів» з розрахунку 800 г. хліба та 56 копійок за один трудодень. На душу виходило менше 200 г. хліба на день [5, с.200].

Щодо колгоспу «Соціалістична перебудова», то у 1932 р. всього було нараховано 44684 «трудоднів» за роботу. Без жодного «трудодня» було 9 дворів, а менше 25 «трудоднів» і найбільше до 500 «трудоднів» мають різна кількість дворів. Основна маса людей мала від 100 до 150 «трудоднів», це 153 колгоспники 57 дворів [3].

У власному користуванні членів колгоспу була орна земля, садки, коні, велика рогата худоба, свині, вівці, кози, птиця, кролі, бджоли. А у колгоспі, станом на 01.01.1932 р., була свиноферма, на якій було 52 шт. свиней. Також у звіті вказується, що були робочі коні у кількості – 160 шт., молодняк – 20 шт., корови – 3 шт., телят – 3 шт. Проте, вже станом на 01.01.1933 р. у звіті зазначається, що протягом 1932 року було продано робочих коней – 62 шт., молодняка – 3 шт.; зарізано – корів – 3 шт., телят – 3 шт., свиней – 1 шт., 39 – здохло і пропало.

Валовий збір зерна в 1932 р. у колгоспі становив:

Жито озиме – 696,78 ц, фактичні рештки на 01.01.1933 р. всього залишилось – 6,38 ц, воно ж і насіннєве – 6,38 ц.

Пшениця озима – 94,09 ц, на 01.01.1933 р. всього залишилось – 6,86 ц, у тому числі насіннєве – 6,86 ц.

Ячмінь ярий – 75,84 ц, на 01.01.1933 р. всього залишилось – 6 ц, у тому числі – 5,3 ц, насіннєвого й 0,7 фуражного.

Овес – 248,11 ц, на 01.01.1933 р. не залишено нічого.

Гречка – 139,55 ц, на 01.01.1933 р. всього залишилось 39,39 ц, у тому числі насіннєвий фонд – 22,37 ц, фуражний – 17,02 ц. [3]. Ці дані свідчать про те, що виплачувати натуроплату за трудовні не було чим.

На підтвердження звіту щодо непоганого урожаю у цьому селі в 1932 році слугують і спогади А.Г. Батрак (1915 р. н.), записані Н. Гнатюк. Зокрема, нею згадується, що «вродило в 1932 році гарно, хліб забрали в колгосп» [4, с. 234].

У звіті подаються й інші дані про врожаї різних культур, що вирощував колгосп. Необхідно відмітити й те, що було заготовлено і корми для тварин, яких залишилось не так уже й багато станом на 01.01.1933 р.

Цікавими і промовистими є матеріали звіту щодо надходжень до колгоспу продуктів і матеріалів в 1932 році.

Так, жита куплено 7 ц, одержано від держави в кредит 3 ц.

Жито насіннєве та фуражне у борг у колгоспників – 0,18 ц.

Пшениця насіннєва та фуражна у борг у колгоспників – 0,82 ц.

Овес одержано від держави в кредит – 145 ц.

Картопля насіннєва та фуражна у борг у колгоспників – 1,64 ц.

Борошно всіяке, насіння та фураж, у борг у колгоспників – 1,16 ц.

Інші надходження поза колгоспу – 0,63 ц.

Крупа, інші надходження поза колгоспу – 0,10 ц.

Висівки, інші надходження поза колгоспу – 7 ц.

Макуха, інші надходження поза колгоспу – 1,3 ц.

Хліб печений, інші надходження поза колгоспу – 0,08 ц.

Куплено було для колгоспу: гас, цвяхи, сіль [3]. Такі позначки у звіті як «в борг у колгоспників» та «інші надходження поза колгоспу» говорять про те, що в селян забирали те, що залишилось.

Загальний прибуток колгоспу в 1932 р. у карбованцях становив 38165,75. Різні витрати та відрахування до фондів становили 30569,47 крб. Решта загального прибутку для розподілу між колгоспниками становила 7596,28 крб. Натурою в карбованцях – 6348,53 у тому числі грошима 1247,75. На один трудовдень припадає 17 коп., в т. ч. натурою – 14 коп., а грошима – 3 коп.

Загалом видатки колгоспникам у рахунок трудовнів 1932 р. мали складати – 300 крб. 28 коп.

За один трудовдень належало видати:

пшеницею – 12,2 г;

житом – 84 г;

просом – 407 г;

картоплі – 190 г [3].

Таким чином за 100 «трудоdnів» на 1 чоловіка за рік у колгоспі припадало:

пшениці – 1 кг 200 г;

жита – 8 кг 400 г;

проса – 40 кг 700 г;

картоплі – 19 кг.

Підсумовуючи дані із цього колгоспу можемо сказати, що якби селянам с. Лецьки було видано хоч щось із вищеназваного та не вивезено з господарства практично весь урожай 1932 року, то не було б такої кількості (за дослідженнями приблизно 456 чол.) жертв голодомору в даному селі.

Досить цікавою є статистика із колгоспів, які відвідував у 1932 році Василь Кравченко на Дніпропетровщині. Так, у згадуваному вже с. Латівка усіх працівників було 280 чол., а фактично працювало 186 чол. Колгосп мав: коней – 64, корів – 119, свиней – 5 шт.

У період весняної посівної компанії на полях були посіяні такі с/г культури:

жито – 183 га, зібрано – 5,5 ц/га;

пшениця – 168 га, зібрано – 492 ц/га;

ячмінь – 25 га, зібрано – 176,8 ц/га;

вівса – 15 га, зібрано – 75,8 ц/га;

ярої пшениці – 22 га, зібрано – 180,5 ц/га;
соняшнику – 30 га, зібрано – 2 ц/га «кепсько»;
баштан – 49 га, «був гарний»;
кабачків – 5 га, «пішли свиням»;
картоплі 21 га, зібрано – 300 ц/га;
баклажанів – 32 га, 25 % кондитеру (очевидно мається на увазі як податок
були здані державі – В.Т.), 50% через базар (були продані – В.Т.).

Капусти – 2 га (відомостей немає – В.Т.);

сіна було 42 га, зібрано – 500 ц/га;

проса – 34 га, зібрано – 7 ц/га;

гречки – 11 га, «кепсько»;

огірків – 11 га, «добрі»;

моркви – 0,5 га – «нема».

Буряки – 20 га пропало, не зійшли.

Пересівали гречкою, просом і огірками. За кавуни працівники колгоспу вторгували 45 тис. крб., а на трудовень давали селянам по 2 кг. Меду здали лише 1 центнер. Така невелика кількість пояснювалась сухим літом й перебудовою самої пасіки [2, арк. 105]. Мається на увазі, що збільшувалася кількість вуликів, відбувався розподіл бджолиних сімей, а відповідно зменшився і збір самого меду.

Далі, в іншому колгоспі В. Кравченко зазначає, що «корови голодні, а яма засилосена – буде на 3 місяці. Пересічна кількість молока з кожної корови – 1,3 літра, а дійних корів 66». [2, арк. 107]. Про відвідування ще одного колективного господарства у 1932 р. В. Кравченком записано: «Був у СОЗі, але нема чого їсти. Допіро живуть кавунами. В СОЗі – на ½ місяця хліба хватає, а на ½ місяця корова» [2, арк. 54]. Що мав на увазі дослідник, записуючи останні слова, невідомо. Чи це мова іде про молоко від корови, чи те, що її, можливо, зарізали на м'ясо? Загалом записи є досить стислими, короткими.

У с. Старі Кодаки Дніпропетровської обл. був створений колгосп «Червоне поле». У господарстві було 1332 чол., їдців – 1281 чол., працівників (працездатні) – 782 чол. Пересічно працювало – 150 – 180 чол. Із записів видно, що селянами

було посіяно чимало с/г культур і на значних площах. Про те майже немає зазначено скільки ж було зібрано врожаю. Зокрема, землі було 851 га.

Жита – 108 га, зібрано – 301 ц.

Озима пшениця 162 га (частина загинула), 66 га – вимерла, залишилось 96 га.

Ячмінь – 90 га;

Овес – 30 га

Просо – 32 га

Кукурудза, зерно – 43 га (6 га – загинуло на полях, на силос 30 га – загинула вся).

Мачар (трава) 75 га – на корми;

Суданка – 31 га;

Кабачки – 2 га, загинули.

Буряка 13 га, кормові – загинули

Картоплі – 72 га, – 3 т/га.

Сонях – 40 га, 10 загинуло.

Баштан – 54 га (20 загинуло, пересіяли 10 га – просом, а те щось іззіло).

Херсонський пар 12 га (кукурудза – загинула на полях).

Ячменю змолочено 60 га і одержано 141,6 ц.

Овес із 30 га, зібрано 184 ц.

Просо з 22 га, зібрано 311,9 ц.

Коней було на весні – 94 шт., лошат – 15 шт., загинуло – 18 шт. Залишилось – 61 шт.

Корів 6 шт. – куплені робітниками у дит'ясла, хворими.

Свиней було 13 шт. – закололи 1 шт., залишилось 12 шт. Овець 13 шт.

Про вплив природних умов на урожай В. Кравченко зазначає: «Те що не полят – росте, а полят – пропало» [2, арк. 56]. Мається на увазі, що забур'яненість на полях під час посушливого літа сприяла збереженню с/г рослин, тим самим вирощуванню хоч якого-небудь врожаю.

Очевидно, на Дніпропетровщині, в одному з радгоспів було записано такі

дані: землі у володінні господарства було 600 десятин. На них засіяли:

Пшениці озимої – 46 га. зібрано «капля по 15 ц».

Овес – 20 га, зібрано 35 ц.

Жито – 31 га, зібрано 43 ц.

Ячмінь – 124 га, зібрано 15 ц.

Башатан – 1,1 га, немає даних.

Кукурудза – 56 га, «гарна».

Соняшник – 25 га, «середній».

Картопля – 20 га, зібрано 300 ц.

Коней у радгоспі було – 46 шт., здохло – 2 шт. [2, арк. 53].

У серпні 1932 р. В. Кравченко відвідав Запоріжжя і область. У своєму «Щоденнику» він занотовує: «У залі, на жилізнодорожному вокзалі, ходить вагітна молодиця й хто що не ззів – доїдає... Хлопчик-босячок з пораненою ногою підійшов до столу, взяв чужий недоїдок хліба, на другому столі намастив гірчицею, посолив – їсть. По залу блукають голодні собаки – збирають кришки, худі вони» [2, арк. 73].

У розмові із одним із керівників «Комуни інтенсивних культур» на Запоріжжі, щодо планів осінньої сівби, В. Кравченко з'ясував, що озимої пшениці можна засіяти 500 га, а вимагають 1200, погодилися на 1050. У комуні бракує людей. На весні 1932 р. корів із корівників виносили на руках. Силос для годівлі худоби ще не закладено. У господарстві було 700 голів рогатої худоби, 150 шт. тяглових коней, 200 шт. свиней. Під час відвідин столової, у якій харчувалися комунарівці дослідник записав: «Хліб – суржик – гарно випечений». Селянам також, окрім хліба давали їсти кавуни [2, арк. 74].

У травні 1933 року Василь Кравченко перебуває в одній з лікарень м. Дніпропетровська. Йому необхідно було зробити операцію. Тут він теж продовжує вести свій «Щоденник», в якому записує різні розповіді людей, які лежали із ним у палаті, занотовує їхні та свої думки з приводу ситуації у країні. Про лікарню він пише: «Наша лікарня, власне один з її головних корпусів визначено на 600 чол., а лежить 1100. Лежать по 2 чол. на ліжку. Це так зв.

«іонітики» – с.(єб) т.(о) – голодні. В кожного «бігачка». Їх намагаються нагодувати, та з того нічого не виходить!» [2, арк.135].

Як відомо, 7 серпня 1932 року керівництвом СРСР, з метою убереження урожаю від голодних людей, було видано Постанову, згідно з якою вся колгоспна власність проголошувалася державною. В народі її назвали законом «про п'ять колосків». Її дію відображено в словах одного із пацієнтів лікарні Давиденка: «Послав дітей назбирати колосків. Вимолотив, біля хати посіяв, кавалочок пшениці. – Де взяв зерно? Конец. А вони за це на шість років у бутір мене...» [2, арк. 134]. Як відомо, за цією постановою, наказували не тільки дорослих, а й дітей. Останні, на рівні з дорослими, могли отримати за законом ув'язнення або порцію свинцю. Чому він попав у лікарню, далі читаємо у В. Кравченка, що «він, власне селянин, але працює на хлібзаводі й наївся гарячого хліба, а йому «порвало кишки» [2, арк. 135]. З такою самою проблемою лежав і хлопець, слюсар, якому було 20 років. Він з'їв разом 2 фунти чорного, гарячого глевкого хліба. Йому перевернуло кишки. Привезли до лікарні вночі [2, арк.135]. Відповідно, їм у лікарні зробили операції. Таких випадків було дуже багато, коли голодна людина їла гарячий хліб і їй робився «заворот кишок», їжа зупинялася, і якщо вчасно не надати допомоги вона помирає. Цікавими є занотовані й висловлювання інших хворих про Давиденка. «Певне не захотів працювати в колгоспі – перебрався до міста, таких допіро безліч спить по ярах, нетрях, по різних шляхах» або «Часом ці протестанти сплять у спільній ямі десь за селом» [2, арк. 135]. Чому ці люди спали по ярах, нетрях або у ямі за селом нам сьогодні зрозуміло. Очевидно, було зрозуміло і тим, хто висловлювався так. Але відкрито вони говорити про голод не могли, вважаючи, що це люди які були не задоволені радянською владою.

Далі про Давиденка та його стан В. Кравченко пише: «Випросив у мене хліба, ззів свій запихаючись, знищив мій хліб і обід. Подали чай, а в Дзюбенка (інший хворий по палаті – В.Т.) ще стоїть каша, він тягне руку й до неї. Вириває все й у кожного що мож – «хоч вовна аби кишка повна». Коли прийшов сніданок, біжить у куток і все що є випиває з миски одним духом. Отже, можливо, найбільш яскравий примірник голодної людини являє з себе мій сусіда

Давиденко» [2, арк. 135].

Занотовано у «Щоденнику» і такий прикрий випадок, який стався у лікарні із згадуваним уже Дзюбенком. «Як тільки бувало Дзюбенко з'їсть зі смаком каші кукурудзяної, або чаю з цукром, одержуюються вітри, які мучать, не дають йому дихати! Стогне, кричить 4 ночі підряд. Якось уночі захотів пити. Жена розвела йому води з цукром. Випив – мучивсь, а на ранок помер!» [2, арк. 135].

З інших матеріалів із «Щоденника» довідуємося, що люди намагалися додатково заробити гроші і тим самим купити собі на них продукти харчування. Та не завжди їм виплачували їх. Так, один із хворих розповідав: «Мені треба їсти, я – голодний, мене голова болить з думок, – закінчивши роботу в депо, біжу, щоб десь збоку підробити...заробив 350 крб. у Хемінституту, а отам уже 8 міс. Недають» [2, арк. 137].

У цей скрутний час населення часто втрачало контроль над собою за бажання їсти. Про такі випадки В. Кравченко пише, що одному із хворих, які лежали у лікарні, дружина принесла сухарів «фунта півтора». Жінка раділа, що чоловіку вистачить їх днів на два, але він з'їв за «одним духом» [2, арк. 138].

Найбільшою смертністю була серед дітей. Багато їх блукали по містах у пошуках їжі, яких виловлювали і забирали до різних спецприймників. Як їм там жилося можемо судити із таких слів: «Не так давно 18 «безпритульних» попідпилювали в БУПрі ґрати й повискакували. Більшість із них підстрелено й попали до лікарні. Один з того товариства помер. Років йому 21–22, тіло біле – панське, тлустий. Коли його запитали – чому він не кине свого «ремества», то він каже: «Всі люди допіро бідують – з голоду вмирають, а я «торгсіновськими» паляничками живу... Ніколи не їв чорного хліба» [2, арк. 137].

На що хворіли такі пацієнти, лікарі майже не записували у медичних картках, адже влада заборонила реєструвати смертність від голоду. Підтвердження цьому також знаходимо у В. Кравченка. Так, юнакові лікарі записали діагноз «геморой», «анемія». Дослідник же зазначає, що бажання спати виникли на ґрунті голоду. Юнак більше часу спить ніж ходить [2, арк. 137].

Відсутність їжі, постійне голодування призводило до того, що людина

втрачала і нормальний фізичний стан. Організм не відчував природних потреб, що негативно впливало на її психіку. Ось як про це записав автор Щоденників: «Сяде людина на «судно» – «стриляє» довго, а нічого нема! Простирadlo забруднив... Стає нечутливий» [2, арк. 135].

Про всю складність ситуації із їжею, що була не тільки в селі, а й у місті та про те, що тварин не було чим годувати і їх під час голоду поїдали засвідчує такий факт, записаний В. Кравченком із слів пацієнта лікарні. «Собак не стало – пішли на ковбаси, а ті що будь-де є – чомусь почали робитися тлустими. От у нас, у музеї, є великий чорний пес Жук. Його тримають на ланцюзі, а їсти не дають, бо нема де взяти. Не платити щодень по 5 крб. за хунт хліба для собаки? Вночі, коли десь Жук зачує «весілля», а ще й голодний, то виє. А це в мене під віком. Мушу сам годувати. Тим то сим годую вже рік, а на ніч пускаю. Але чомусь останній місяць Жук зробивсь тлустим, а наших помийок уже він не любить. З чого він стає тлустим, адже пахла нема, бо його поїдають люди. Гайвороння теж не тримається вже міста. По шляхах-ярах та по пушах великих шукає їжу...» [2, арк. 135-135].

Апогей голодомору тривав з травня по серпень 1933 року. Закінчився голод з появою нового врожаю картоплі та зернових культур.

Отже, економічний стан села у 1932 році та відомості про голод у «Щоденниках» Василя Кравченка свідчать про те, що він не був наслідком тільки засухи чи неврожаю, а став результатом цілеспрямованої політики радянської влади. Шляхом масового вилучення харчів та репресій, в Україні були створені умови несумісні з життям.

Джерела та література:

1. Ф. 1-1. Етнографічна комісія. – Од. зб. 46. Листування окремих дописувачів у справі збирання етнографічних та фольклорних матеріалів. Літера «Г». – 1925–1930 рр. – 68 арк.
2. Ф. 15-1. В. Кравченко. – Од. зб. 64. Щоденники. 1930–1933 рр. – 305 арк.
3. Фонди НІЕЗ «Переяслав». Річний звіт колгоспу «Соціалістична перебудова» с.

Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну за 1932 р.

4. Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславщині: Свідчення / [упорядники: Ю. В. Авраменко, В. М. Гнатюк]. – Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 445 с.: іл.

5. Конвест Р. Жнива скорботи / Роберт Конвест – К.: Либідь, 1993. – 382 с.

Андрій Телегуз, Ірина Телегуз

Наслідки Голодомору - геноциду 1932-1933 років для українців

У статті аналізуються суспільно-політичні, економічні та етнопсихологічні наслідки Голодомору української нації в 1932 – 1933 роках.

***Ключові слова:** Голодомор, геноцид, комуністичний режим, українці, наслідки.*

In the article the social and political, economic and ethnic consequences of Golodomoru of Ukrainian nation are analysed in 1932 – 1933 years.

***Keywords:** Golodomor, genocide, communist mode, Ukrainians, consequences.*

У 1932-1933 роках український народ, особливо селянство, відчули на собі, мабуть, один з найтрагічніших результатів антиукраїнської політики сталінського режиму – Голодомор. В історичній літературі Голодомор, по суті, означає продовольчу диктатуру.

Масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом було свідомим терористичним актом політичної системи проти мирних людей, внаслідок чого зникали цілі покоління землеробів-універсалів, було зруйновано соціальні основи нації, її традиції, духовну культуру та самобутність. Аналіз змісту опублікованих протягом 1929 – 1933 рр. близько 30-ти постанов ЦК ВКП(б), Раднаркому УРСР та СРСР, ЦК КП(б)У засвідчує факти свідомого й

цілеспрямованого створення таких умов життя для сільського населення, дві третини якого становили етнічні українці, що призвело до їх відвертого фізичного винищення. Голодомор 1932-33 років - це свідомо заподіяна акція. Як свідчать документальні джерела, хліб в Україні був, але хліб з України забрали. Після приїзду Молотова до України восени 1932 року, коли, здавалося б, з нашої держави вивезли все, що тільки можливо, Сталін присилає Кагановича, за участі якого 29 грудня цього ж року відбувається засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому ухвалюється рішення забрати з України всі продукти харчування (зерно, овочі, фрукти, соління, сушіння), в тому числі й посівний матеріал з колгоспів [30 с. 98-113; 18; 23].

Те, що відбулося в Україні у 1933 році, не знайшло адекватного висвітлення в архівних джерелах. Причина в тому, що Сталін наказав ставитися до Голодомору як до неіснуючого явища. Особливо дивне враження справляють стенографічні звіти пленумів і протоколи політбюро ЦК КП(б)У часів Голодомору [30 с. 103-112]. В них відображено відчайдушну боротьбу з окремими конкретними проявами голоду, але не згадується саме слово "голод". Заборона на це слово не викликала, зрозуміло, побоюваннями за просочування негативної інформації. По-перше, голод різної інтенсивності охопив мало не всю хлібовиробну смугу країни і не становив таємниці. По-друге, документація партійних органів завжди мала гриф «цілком таємно». Сталін насправді не бажав обговорення проблеми голоду. Воно означало б визнання факту економічної катастрофи, в яку потрапила країна внаслідок авантюристичної політики «наступу соціалізму по всьому фронту» та «світової комуністичної революції». Більше того, воно означало б дозвіл оцінювати рішення, негласно прийняті на найвищому рівні з метою виходу з катастрофи. А саме ці рішення й призвели до Голодомору.

Голодомор був наслідком спроби здійснити соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами. Проте примусова колективізація і накладена на колгоспи продрозкладка призвели до глибокої деградації сільського виробництва, що так дорого та боляче обійшлися Україні.

Запровадження з грудня 1932 року паспортного режиму та інституту

прописки для населення міст і новобудов адміністративно закріплювало селян у колгоспах [27 с. 410-414; 31 с. 212]. Одночасно до мінімуму було скорочено присадибні ділянки колгоспників, щоб вони могли забезпечувати свій прожитковий мінімум лише працею в громадському господарстві. Скасування продрозкладки, що загнала сільське господарство в глухий кут, можна вважати визнанням безперспективності праці, продукт якої належав державі цілком, тобто за змістом рабської праці. На зміну їй приходила система виробничих відносин, яка будувалася на примусовому поділі продукту праці в його натуральній формі між працівником і державою. Така система відносин властива кріпосництву.

У документах Політбюро ЦК КП(б)У збереглося свідчення про те, що восени 1932 року організовувалися з України так звані «зелені ешелони» для забезпечення промислових центрів Росії продуктами харчування до жовтневих свят. З України вивозили навіть квашені огірки, капусту та помідори. Таким чином, ті люди, котрі вирощували цю продукцію, залишалися приреченими на голодну смерть [28; 15; 17].

Історики і демографи сперечаються навколо кількості жертв Голодомору, виголошуючи різні дані від 3 до 10 мільйонів. Найвірогідніше, враховуючи матеріали перепису населення 1937-го року, втрати населення внаслідок повного фізичного виснаження, тифу, кишково-шлункових отруєнь, канібалізму, репресій, самогубств на ґрунті розладу психіки та соціального колапсу, жертви становили від 7 до 10 мільйонів людей на теренах України. Поза тим, Голодомор це демографічна катастрофа, що мала тотальний характер.

Вчені продовжують вивчати архівні джерела, з'ясовуючи абсолютні та відносні дані кількості жертв Голодомору. Очевидно, критерієм масштабності трагедії є не лише цифри, а й здатність кожної людини сприймати чуже горе, як своє. Всеосяжність національної катастрофи 1932 - 1933-го років можна збагнути лише глибиною внутрішнього потрясіння кожного, хто вважає себе цивілізованою людиною.

Географія смертності від голоду в Україні строката. Менш уражені північні райони першої половини 1932-го і суцільний мор в усіх областях протягом другої

половини 1932-го та першої половини 1933-го років. Голодною смертністю вирізнялися села і райони, які мали економічну зумовленість, тобто впиралися в обсяги, терміни та методи хлібозаготівель.

Радянський режим заперечував факт існування голоду, тому кількість жертв Голодомору обчислити дуже важко: офіційний облік загиблих був заборонений. У 1937 році в СРСР був проведений черговий перепис населення. Він виявив величезні демографічні втрати, які сталися з часу проведення попереднього перепису 1926 року. Сталін дав розпорядження засекретити матеріали перепису 1937 року, а тих, хто володів інформацією (безпосередніх виконавців), розстріляти. Це пояснює, чому в цифрах істориків і демографів, які намагалися встановити число померлих на основі опосередкованих джерел, існують дуже суттєві розбіжності. Найбільшу кількість жертв називає Р. Конквест – 7 млн. людей, з них 5 млн. в Україні, 1 млн. на Північному Кавказі, ще 1 млн. – в інших містах [11].

Група російських статистиків поверхово, лише на підставі підрахунку середньомісячного рівня смертності визначає, що в Україні у 1932–34 рр. померло близько 2 млн. людей [9; 7; 8; 10; 1; 29]. Однак є серйозні підстави вважати цю оцінку явно заниженою.

Опубліковані нещодавно дані перепису 1937 року показують, що чисельність населення УРСР між 1931 і 1937 роком зменшилася на 2,8 млн. осіб [14; 24; 3; 2; 4; 5]. Однак ці цифри не дають повного уявлення про кількість жертв, оскільки частина померлих частково компенсувалась досить високим рівнем народжуваності у 1935–37 роках.

Український історик С. Кульчицький продовжує вперто й безпідставно оцінювати прямі втрати від голоду 3–3,5 млн. людей [14; 16; 13], а український демограф А. Перковський – 4 млн. чоловік [21; 22].

Отже, Голодомор - геноцид 1932–33 років став найбільшою трагедією України, її народу за всю історію:

1. Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару голод завдав непоправної шкоди українському національному життю. Він практично

знищив старе українське село з його багатими народними традиціями: працелюбність, любов до землі, релігійність, шана й повага старших тощо. Замість нього з'явилося колгоспне село з мешканцями, які вже ніколи не повставали проти радянської влади.

2. Колективізація приглушила почуття індивідуалізму, яке було основним для ідентичності українського селянина.

3. На декілька поколінь Голодомор імплантував у свідомість селянства соціальний страх – страх голоду і смерті, політичну апатію і пасивність.

4. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти.

5. Голод призупинив українізацію міст Сходу і Півдня України, після нього поповнення міського населення відбувалося переважно за рахунок імміграції з Росії тощо.

Політолог і культуролог М. Рябчук якось висловив думку, що «у нас була кільканадцять років тому УРСР, вона після 1991 року перестала бути соціалістичною, але лишилася совецькою. Нам двічі здавалося, що вона змінилася: в 1991 році, після референдуму, і – після Помаранчевої революції 2004 року. На превеликий жаль, вона була і залишилася совецькою» [26].

Після того, як голодом було виморено цвіт нації, носіїв культури, духовенство й селян – носіїв національного коду, історичні шанси на становлення українських еліт стали мінімальними. Відбулася «негативна селекція». До поголовного винищення українців голодом, знищення культури, мови, релігії додалося заселення України неукраїнцями, тривалий процес асиміляції та інтернаціоналізму. Саме на ґрунті, щедро засіяному жертвами Голодомору – геноциду, ретельно культивувалася «уніфікація», про яку наголошує славний українець Є. Сверстюк [26].

Як зазначає М. Рябчук: «З чого починається самоусвідомлення українців сьогодні? З вивчення своєї історії, де ще так багато білих плям, відтворення історичної пам'яті. Із вивчення рідної мови, культури, літератури, творення нових духових цінностей? Якщо ви глянете на сотню найбагатших українців або на

тисячу, або навіть на 10 тисяч найбагатших українців, то ви не знайдете там практично жодної людини, яка була б органічно україномовною, яка б розмовляла зі своїми дітьми, онуками по-українськи» [26].

За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування, голод 1933-го року виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення селянства, якою скористався тоталітарний режим в Україні.

Голод 1933-го року в Україні - це не фізіологічне явище, а, насамперед, цинічна форма політичного терору, проблемами якої повинні перейматися історики, соціологи, психологи, правознавці, філософи й політики. Наслідки та масштаби Голодомору у містах та селах України в 1932-33 роках засвідчують глобальну соціо-гуманітарну катастрофу в історії людства, а не лише українства.

Ця соціо-гуманітарна катастрофа, незважаючи на відносну давність події, має психічні та психологічні наслідки для сучасної української нації.

У сучасному українському суспільстві одні вважають Голодомор - геноцид просто жахливою сторінкою української історії, про яку не варто згадувати, інші, а серед них психіатри і психологи, б'ють на сполох, закликаючи осмислити його наслідки для сьогочасної людини й наступних поколінь.

Відомо, що історія живе в людях, їхніх почуттях, переживаннях, учинках, думках. Чому ж не хочуть згадувати Голодомор? Чи продовжує залишатися Голодомор табуваною проблемою? Мабуть, ні. Але не порушувати цього питання означає продовжувати використовувати позасвідомі переживання людей, щоб зберігати існуючу десятиріччями систему заборон і покарань, залежності і страху, терпінню й покоризму.

Які ж почуття ми замовчуємо? Зазвичай табуваними є ті почуття, які викликають у людини неспокій, сором, злість, гнів і співчуття, які заборонено проявляти. Їх хочеться замовчувати, до них небажано торкатися, їх уникають. Але саме ці почуття відіграють значну роль у формуванні ідентичності українського народу й чинять свій відчутний вплив на стосунки Заходу і Сходу. Табу на тему Голодомору спотворило формування ідентичності народу, а саме, завдяки політиці було спровоковано бажання віднайти відмінності й виокремити

особистісну різницю «западенців» і «східняків». Зміну українського суспільства зумовив і той факт, що народ з допомогою «зникаючої» поведінки запобігав виникненню почуття болю і суму. Це нагадує ситуацію, коли дитина, яка люблячи свою агресивну і непередбачливу матір, утікає від неї і переживає безсилля і сум через неможливість отримати від неї любов [12; 19; 20; 25].

У клінічному розумінні можна говорити про посттравматичний стресовий розлад, проявом якого є тривала зміна характерологічних особливостей людини. Можна виділити кілька базових підстав для виникнення посттравматичного стресового розладу, пов'язаного з Голодомором, а саме:

- наслідки хворобливого стану пригніченості, безвиході, відчаю;
- наслідки у сфері традицій, звичаїв, культури;
- наслідки для українського соціуму в цілому — для мешканців сіл та міст;
- наслідки у встановленні міжособистісних контактів [6].

Голодомор – геноцид великою мірою призвів до руйнування моральних засад людськості. Значних втрат зазнала мораль, совість, прив'язаність. Окремим фактором, що спричинив зміну особистості внаслідок пережитого стресу, були страждання тих, хто вижив, і переживання ними вини за беспорядність і неспроможність врятувати помираючих від голоду. Втрачається самоповага і віра в інших людей, знижується самооцінка. Унаслідок цього люди стали залежними від чужої сили, малоініціативними, легше піддаються впливам, стають “робочою масою”, дають себе використати, люмпенізуються [6].

Тому глибоке і всебічне усвідомлення самого Голодомору, його наслідків, сучасної особистісної і колективної психологічної табуованої тематики й проблематики Голодомору 30-х років ХХ ст. є не просто даниною історії українського народу чи спробою пояснити проблеми нашої країни, воно може стати для етносу «дорожньою картою» в оздоровленні українського суспільства загалом, у поверненні до своїх традицій, мови, духовності, в самовизначенні української нації та побудові національної держави.

Джерела та література:

1. Араловець Н.А. Потери населения советского общества в 1930-е годы: проблемы, источники, методы изучения в отечественной историографии // Отечественная история. – 1995. - № 1. – С. 135–146.
2. Блюм А., Меспуле М. Бюрократическая анархия: Статистика и власть при Сталине. – М., 2006. –109 с.
3. Волков А. Перепись населения 1937 года: вымыслы и правда // Перепись населения СССР 1937 года. История и материалы. Серия "История статистики". Выпуск 3-5 (часть II). – М., 1990. – С. 6–63
4. Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги. Сборник документов и материалов. – М., 2007. – 320 с.
5. Демографическая модернизация России, 1900–2000. – М., 2006 –399 с.
6. Долішня Н., Рослюк С. Посттравматичні наслідки Голодомору // Медицина світу. – 2011. – Том XXX. – Ч. 4 // <http://msvitu.com/archive/2011/april/article-5.php>
7. Зеленин И., Ивницкий Н., Кондрашин В., Осколков Е. О голоде 1932–1933 годов и его оценке на Украине // Отечественная история. – 1994. – № 6. – С. 256–263.
8. Зеленин И. «Революция сверху»: завершение и трагические последствия // Вопросы истории. – 1994. – № 10. – С. 28–42.
9. Земсков В. К вопросу о масштабах репрессий в СССР // Социологические исследования. – 1995. – № 9. – С. 118–127.
10. Ивницкий Н. Голод 1932-1933 годов: кто виноват? // Голод 1932-1933 гг. Сборник статей Российского государственного гуманитарного университета. – М., 1995. – 96 с.
11. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор // <http://zhnyva33.narod.ru/>
12. Крамаренко О. Чому виморені в 1932—33 роках українські території найбільш піддаються впливові антидержавницької пропаганди? // Україна молода. – № 4. – 12.01.2010.
13. Кульчицький С. Демографічні втрати України в ХХ столітті // Дзеркало

тижня. – №39. – 02.10.2004.

14. Кульчицький С., Єфіменко Г. Демографічні наслідки Голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: документи та матеріали. – К., 2003. – 192 с.

15. Кульчицький С. Причини голоду 1933 року в Україні // Дзеркало тижня. – № 38 (463). – 4–10.10.2003.

16. Кульчицький С. Скільки нас загинуло від Голодомору 1933 року? // Дзеркало тижня. – №45. – 23.11.2002.

17. Кульчицький С. Український Голодомор в радянській державі-комуні // Дзеркало тижня. – №34. – 13.09.2008.

18. Кульчицький С. Голодомор – 33: чому і як? // Дзеркало тижня. – №45. – 25.11.2006.

19. Лащенко О. Голодомор як фактор впливу на суспільну психологію // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24401563.html>.

20. Онуфрив С. Постгеноцидність суспільства як соціально-психологічний наслідок Голодомору 1932–1933 років в Україні // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 34. – С. 161–167.

21. Перковський А., Пирожков С. Демографічні втрати Української РСР у 30-ті роки // Український історичний журнал. – 1989. – № 8 (341). – С. 24–36.

22. Перковський А. Про демографічні втрати України у [19]30-х роках // Вісник Міжнародної асоціації українців. – К., 1991. – № 3. – С. 24–33.

23. Проти кого організували Голодомор: Постанова ЦК ВКП(б) і СНК Союзу РСР від 14.12.32 р. // <http://yury108.blogspot.com/2012/11/141232.html>.

24. Ревенко А. Скільки нас було, є та скільки буде напередодні першого всеукраїнського перепису населення // Дзеркало тижня. – № 47. – 01.12.2001.

25. Сорокин П. Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь. – М., 2003. – 684 с.

26. Степула Н. Наслідки Голодомору для самоусвідомлення українців // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1354334.html>.

27. Танцюра В. Політична історія України. – К., 2008. – 552 с.

28. Тойб М. Ніхто не забутий, ніщо не забуто // Вісті Ковельщини. – 22.11.2012;
29. Цаплин В. Статистика жертв сталинізму в 30-е годы // Вопросы истории. – №4. – 1989. – С. 175–181
30. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – 351 с.
31. Щербакова И. Пути следования. – М., 2011. – 392 с.

Володимир Луцай

Оцінка міжнародної спільноти Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та вплив «зовнішнього чинника»

У статті розглядається проблема визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні геноцидом українського народу міжнародною спільнотою, прослідковується вплив «зовнішнього чинника» на процес обговорення і ухвалення позицій окремих країн, країн-членів ЄС, міжнародних та європейських інституцій, окремих політиків.

Ключові слова: *Голодомор, геноцид, зовнішній чинник, політичне втручання, підконтрольні «малі країни» ЄС, генетична спадковість.*

In the article the problem of confession of Golodomoru is examined 1932-1933 in Ukraine by the genocide of the Ukrainian people by an international association, influence of «external factor» represented on the process of discussion and acceptance of positions of separate countries, countries-members of ES, international and European instituciy, separate politicians.

Key words: *Golodomor, genocide, external factor, political interference, controlled «small countries» of ES, genetic heredity.*

Оцінка Голодомору 1932-1933 рр. міжнародною спільнотою за часів незалежності України має складну і політично оторочену історію.

Станом на 2012 р. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні офіційно визнаний геноцидом українського народу в 23 країнах світу, що на рівні парламентів, урядів чи голів держав визнали Голодомор за геноцид. Голодомор 1932—1933 років в Україні офіційно визнали геноцидом українського народу і засудили такі країни як Австралія, Андорра, Аргентина, Бразилія, Ватикан, Грузія, Еквадор, Естонія, Іспанія, Італія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Словаччина, США, Угорщина, Чехія, Чилі.

Геноцидом українського народу Голодомор визнали вільні і незаангажовані церкви, зокрема, Католицька церква[2.1], Константинопольська православна церква [2.2], Українська православна церква — Київський патріархат[2.3] та Українська автокефальна православна церква[2.4].

Голодомор як акт геноциду засуджується у посланні Гендиректора ЮНЕСКО у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору. [2.5]

У листопаді 2003 року 58-ма сесія Генеральної асамблеї ООН ухвалила «Спільну заяву з нагоди 70-ої річниці Великого голоду 1932—1933 років», де він визнавався національною трагедією українського народу. За ухвалення Спільної заяви проголосували 64 держави-члени ООН, у тому числі Росія. Проти визнання Голодомору геноцидом в ООН висловились представники Росії, які за прихованої підтримки США та Великобританії [2.6] наполягали на тому, що Голодомор не був геноцидом українського народу.

Позиція Росії в питанні невизнання Голодомору геноцидом, витоки якої слід шукати в генетичній спадковості діючої влади від радянського тоталітаризму, в подальшому набула більшої активізації. Цілком очевидно, що Росія чинила опір продовженню Україною роботи щодо міжнародного визнання Голодомору. Зважаючи на те, що ухвалені у 1995-1997 рр. рішення Держдуми Росії щодо визнання геноцидів інших народів (курдів, сербів, вірменів) трактувалися в першу чергу як політичні, російське керівництво сприймає такий акт України як недружній крок. У МЗС РФ однозначно негативно сприйнято ідею щодо

приділення уваги проблемі голодоморів з боку спеціального радника Генсекретаря з питань геноциду.

Росія активно виступила проти включення до порядку денного 63-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюції, що оголошує голодомор геноцидом українського народу. За словами речника Російської Федерації при ООН, представники Росії активно роз'яснювали своїм зарубіжним партнерам історію питання. Результатом таких «роз'яснень» стало те, що 9 країн-членів ЄС, з-поміж них ключові гравці ЄС та підконтрольні їм «малі країни», не поставили підписи під українською декларацією [2.7]

Показовими щодо політичного втручання і тиску Росії щодо питання Голодомору 1932-1933 рр. є оприлюднені Wikileaks документи, в яких президент Азербайджану Ільхам Алієв розповів у приватній розмові британському Принцу Ендрю що: «отримав документ від президента Медведєва, в якому зазначено, що якщо Азербайджан визнає Більшовицький штучний голодомор в Україні «геноцидом» в ООН, «то ви маєте забути про Нагірний Карабах взагалі».[2.8] Такі безпрецедентні й ганебні факти втручання російських політиків та урядовців в політичні та міждержавні стосунки країн сусідів — непоодинокі, що неспростовно підтверджують засвідчення Принца Ендрю.

Міністр закордонних справ РФ С. Лавров пішов ще далі. Також в оприлюднених WikiLeaks документах зазначається, що в розмові з міністром зовнішніх справ Ізраїлю Авігдором Ліbermanом міністр закордонних справ Російської Федерації назвав «історичним ревізіонізмом» офіційне визнання Ізраїлем Голодомору [2.8].

Показовими щодо результатів втручання Росії і тиск у на окремих політиків є витримки цитат з виступів діючих політиків – противників визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом українського народу.

Зокрема, В. Янукович, під час головування в оргкомітеті з підготовки заходів у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору 19 листопада 2003 р. заявив: «Голодомор займає трагічне місце в історії нашого народу та відлунює болем в серці кожного українця. Втрати нашого народу надзвичайно великі, щонайменше

7 млн. співвітчизників. Отже, не лише було завдано значного удару по генофонду нації, а й поставлено під сумнів власне, існування української нації». [2.9]

Ось цитати виступів діючого міністра освіти Д. Табачника, зокрема, в доповіді на слуханнях у Верховній Раді 12 лютого 2003 р. можна було почути: «Органи державної влади України вперше офіційно визнали голодомор як політику геноциду радянського керівництва проти українського народу. Визначення голодомору актом політичного геноциду проти українського народу свідчить про суттєві зрушення в громадсько-політичному житті нашого суспільства. Це також має принципове значення для стабілізації суспільно-політичних відносин в Україні, є доказом незворотності демократизації суспільства». 14 травня 2003 р. Д. Табачник на спеціальному засіданні Верховної Ради заявив: «Голодомор в Україні був не тільки злочином проти людяності, але й потрапляє під дію конвенції ООН, як акт геноциду. Якщо Верховна Рада аргументовано сформулює і поставить перед ООН проблему визнання голодомору в Україні актом геноциду у 1932-1933 роках, то Україна має історичну можливість довести міжнародній спільноті факт геноциду українського народу у XX столітті». [2.10]

Надзвичайно промовистими виглядають цитати політичних діячів на фоні подальшого активного заперечення ними Голодомору 1932-1933 рр. як геноциду українського народу, що не можливо розцінювати інакше, як результат впливу кремлівських політиків.

На державному рівні в Росії обґрунтування заперечення Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як геноциду українського народу з'явилося лише у 2008 р., коли Держдума РФ ухвалила заяву, в якій Голодомор був названий «предметом сучасних політичних спекуляцій», і таким, що «не має, і не може мати міжнародно встановлених ознак геноциду, і не має бути предметом сучасних політичних спекуляцій.» [2.11] Схематизм і поверхневність кремлівських аргументів проти визнання Голодомору геноцидом, зокрема, відсутність свідчень етнічної спрямованості голоду, присутність серед мільйонів жертв представників різних народів та національностей переважно аграрних районів СРСР [12], цілком

очевидні.

Подальший розвиток подій щодо питання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні підтверджує вищенаведені документальні факти про політично заангажовану протидію російсько-кремлівських політиків. 23 жовтня 2008 р. Європарламент визнав Голодомор в Україні злочином проти людства і висловив співчуття українському народу[2.13] Проте через політичні причини, зокрема, активну протидію Росії та залучення ключових гравців ЄС, зокрема, Німеччини та Франції, також підконтрольних їм «малих країн» ЄС на бік не визнання Голодомору геноцидом, Європарламент не схвалив формулювання, яке б визначало Голодомор 1932-1933 р. як геноцид української нації.

Більш виважену позицію, яка мала б стати зразком для інших європейських та міжнародних структур, продемонструвала Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ). В пункті 5 тексту резолюції 1723 (2010) ПАРЄ «Вшанування пам'яті жертв Великого Голоду (Голодомору) на території колишнього СРСР» від 28 квітня 2010 р. зазначалося, що «в Україні, яка постраждала найбільше, особливих втрат зазнало селянство, мільйони селян-одноосібників та членів їхніх родин померли від голоду, що настав після примусової «колективізації» і внаслідок заборони залишати вражені голодом райони та конфіскації зерна й іншої їжі. Ці трагічні події названі Голодомором (політично-мотивованим голодом) і визнаються Законом України актом геноциду проти українців».[2.14] Таким чином, резолюція ПАРЄ дипломатично уникає прямої оцінки Голодомору 1932-1933 рр. як геноциду української нації, однак, посилаючись на закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», за традиціями міжнародної правової практики, фактично визнає Голодомор актом геноциду.

Слід наголосити, і це не може бути заретушовано теперішньою політичною кон'юнктурою, що уточненню і підсиленню резолюції ПАРЄ суттєво зашкодив виступ діючого Президента В. Януковича. 27 квітня 2010 р. на сесії ПАРЄ, одним з центральних питань якої було ухвалення резолюції, ініційованої у свій час Україною і присвяченої пам'яті жертв Голодомору, новообраний Президент В. Янукович жодним словом не обмовився про трагедію українського народу. Після

виступу член групи об'єднаних європейських лівих, колишній член компартії Фінляндії та відомий у минулому своїми широкими зв'язками з КДБ та Штазі Яако Тапані Лааксо поставив запитання, за усіма ознаками заздальгідь сформульоване, щодо особистої думки новообраного Президента В. Януковича стосовно Великого Голоду. У відповідь на поставлене запитання В. Янукович неправомірно, в чому є усі правові ознаки порушення законів України, зловживання владою та посадовим становищем, відхилився від позиції держави Україна, визначеної законом України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» та рішенням суду і, зрадивши національним інтересам своєї країни, озвучив позицію делегації Росії: «Це були наслідки сталінського тоталітарного режиму, ставлення до людей. Але визнавати Голодомор як факт геноциду стосовно одного чи іншого народу, ми вважаємо, буде неправильно, несправедливо. Це була трагедія, спільна трагедія народів, які колись входили в єдину державу — Радянський Союз»[2.9].

Отже, неправомірна позиція В. Януковича, що йде всупереч попередній практиці років незалежності України, порушує законодавчі та правові підвалини оцінки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як геноциду українського народу, порушує закон України і рішення суду, містить усі правові ознаки зловживання владою та посадовим становищем, і у майбутньому має отримати належну правову, а також громадську, оцінку відповідно нормам незалежної правової європейської держави.

Таким чином, визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні геноцидом українського народу міжнародною спільнотою має складну і політично оторочену історію. Аналіз позиції кремлівських політиків і дотичних дипломатичних джерел наводить на висновки про вплив Росії як «зовнішнього чинника» на процес обговорення і ухвалення позицій окремих країн, країн-членів ЄС, міжнародних та європейських інституцій, окремих політиків щодо Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Внаслідок прямого втручання кремлівських політиків, мовчазного заінтересованого сприяння ключових гравців ЄС, зокрема, Німеччини та Франції, також підконтрольних їм «малих країн» ЄС, за прихованої підтримки США та

Великобританії, політично заангажованого потурання діючого Президента В. Януковича, Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, що має неспростовну політично та етнічно вмотивовану сутність, не надано міжнародної оцінки як акту геноциду української нації.

1. Джерела та література:

1.1. Дзеркало душі народної: Спогади та враження відвідувачів виставки про Голодомор 1932-1933 років в Україні «Розсекречена пам'ять» / Служба безпеки України, Галузевий держ. архів; уклад. В. Даниленко; редкол.: С. Богунов [та ін.]. – К., 2008. – 767 с.

1.2. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест, пер. з англ. мови Н. Волошинович, З. Корабліної, В. Новак. – Луцьк, 2007. – 454 с.

1.3. . Марочко В. І. Геноцид в українському селі 1932 – 1933 років: історико-політологічний аспект. // Голодомор 1932 – 1933 років як величезна трагедія українського народу: Матер. Всеукр. Наук. Конф Київ, 15 листоп. 2002 р. – К., 2003. – 280 с.

1.4. Марочко, В. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні : хроніка подій / В. Марочко, О. Мовчан; авт. передм. В. Верстюк. – К., 2008. – 294 с.

1.5. 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал / Ред. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991. – 584 с.

2. Список електронних ресурсів:

2.1 http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2001/documents/hf_jp-ii_spe_20010623_ukraina-meeting_po.html

2.2 http://www.uocofusa.org/news_081122_1.html

2.3 <http://rus.newsru.ua/ukraine/18nov2008/golod.html>

2.4 <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=867>

2.5 <http://golodomor.ukrinform.com/article.php?a=0>

2.6 <http://sd.org.ua/news.php?id=19391>

2.7 <http://h.ua/story/157734/>

- 2.8 <http://www.pravda.com.ua/news/2010/11/30/5628021/>
- 2.9 <http://www.unian.ua/news/375502-zakon-ukrajini-pro-golodomor-pare-shanue-yanukovich-nehtue.html>.
- 2.10 <http://dosye.com.ua/articles/2010-08-18/kolis-v-ce-prem-r-tabachnik-nazivav-golodomor-genocidom--ukra-nskim-golokostom-/115/>
- 2.11 <http://novynar.com.ua/politics/24166>
- 2.12
- http://ru.wikisource.org/wiki/Заявление_ГД_РФ_%22Памяти_жертв_голода_30-х_годов_на_территории_СССР%22
- 2.13 <http://5.ua/newslines/185/0/54510/>
- 2.14 <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1723.html>.

Геннадій Стрельський

Оцінка Голодомору в Україні у документах та виступах екзильного уряду УНР і суспільно-політичних діячів та вчених української еміграції 30-х років XX ст.

Розглядаються документи і виступи уряду УНР в екзилі та діячів української еміграції 1930-х років як джерело дослідження Голодомору в Україні.

Ключові слова: *Голодомор, селянство, джерела.*

Documents and appearances of government of UNR are examined in ekzili and figures of Ukrainian emigration of 1930th as a source of research of Holodomor in Ukraine.

Keywords: *Holodomor, peasantry, sources.*

За підрахунками В.І. Марочка – одного з фундаторів Асоціації дослідників голодоморів в Україні, керівника Центру по вивченню голодоморів історична та науково-публіцистична література з питань голоду 1932-1933 рр. в Україні перевищує 7 тисяч назв [1,с. 178]. Серед них – монографії, спогади очевидців, художні твори, наукові й популярні статті в журналах і газетах, збірники документів, матеріали науково-теоретичних конференцій, круглих столів тощо. При цьому необхідно відзначити, що переважна більшість з цих різних за формою, жанром, обсягом і змістом публікацій з'явилися лише з кінця 1980-х років і до сьогодні, оскільки в часи комуністичного режиму ця проблема замовчувалась або всіляко перекручувалась. У численних працях вчених сучасної незалежної України – С.В. Кульчицького, С.І. Білоконя, В.К.Борисенко, Ю.І.Шаповала, В.М. Скляра, Л.В. Гриневиц, О.М. Веселової, О.М.Мовчан, Р.Я. Пирога, В.І. Сергійчука, Г.Т. Капустян, Є.П. Шаталіної, М.Ф. Дмитрієнко, зокрема й колишніх вихованців нашого Інституту історичної освіти В.М. Даниленка, В.І.Марочка, М.А. Журби, Г.В.Касьянова і багатьох інших істориків трагічні події 1932 – 1933 рр. розглядаються як Голодомор, тобто як геноцид українського народу, здійснюваний тоталітарним комуністичним режимом, як терор голодом, що діяв в радянській Україні, як свідомо і цілеспрямована антиукраїнська політика, карально-репресивна акція сталінського уряду.

Але слід звернути увагу на те, що концептуальні основи саме такого визначення і такої оцінки трагедії українського народу 1932 - 1933рр.були закладені у численних документах (меморандумах, зверненнях, деклараціях тощо) різних суспільно-політичних організацій і центрів української еміграції, звернених до лідерів багатьох іноземних держав, до Ліги Націй та інших поважних міжнародних організацій, у виступах, промовах, різних публікаціях колишніх активних учасників Української революції 1917-1920 рр., які представляли цвіт інтелектуальної і політичної еліти української нації у зарубіжному світі. Серед них – колишні члени уряду Центральної Ради, гетьманської Української Держави, Директорії УНР, ЗУНР, дипломати, вчені-

історики, політологи, соціологи, етнографи, аграрії, економісти, правознавці, письменники, публіцисти – Олександр Шульгин, Мілена Рудницька, Кость Мацієвич, Зенон і Зиновій Пеленські, Панас Феденко, Олександр Лотоцький, Іларіон Косенко, В'ячеслав Прокопович, Валентин Садовський, Михайло Єремійв, Максим Славінський, Ян Токаржевський–Карашевич, Ганна Келлер-Чикаленко, Андрій Лівіцький, Дмитро і Панас Андрієвські, Євген Бачинський, Ольгерд Бочковський, Володимир Залозецький-Сас, Сергій Шелухин, Іван Мірний та ін. Їхні постаті у часи комуністичної влади табувалися, або згадувались лише з неодмінними ярликами «буржуазних націоналістів» тощо.

У той чи інший спосіб (у наукових і полемічно-публіцистичних працях, творах мемуарного і епістолярного характеру – спогадах, щоденниках, інтерв'ю, автобіографіях, у листуванні тощо) вони аналізували передумови і причини жахливих подій 1932 - 1933 рр. в українському радянському селі, обґрунтовували вищеназвану оцінку Голодомору, засуджували його винуватців, закликали урядовців і впливових політичних діячів зарубіжних країн вжити відповідні санкції щодо сталінського режиму тощо.

Громадсько-політичні об'єднання і центри закордонного українства ще задовго до Голодомору 1932-1933 рр. різко засуджували зрежисовані комуністичною владою трагічні події в Україні, пов'язані з колективізацією сільського господарства і продовольчою політикою сталінського уряду щодо українського селянства.

Ще 3 грудня 1928р. на загальних зборах Українського академічного комітету в Празі було ухвалено утворити спеціальну комісію, яка незабаром реорганізувалася в Комітет допомоги голодним України, до складу якого ввійшли К.Мацієвич, С.Сірополко і П.Феденко. До речі, Кость Андріанович Мацієвич (колишній заступник генерального секретаря (міністра) земельних справ в уряді Центральної Ради) – знаний фахівець у галузі сільського господарства, з 1923 р. працював професором в Українській господарській

академії в Подєбрадах, де викладав агрономію, автор книг «Сільськогосподарська політика СРСР у світлі сучасної кризи» (1931 р.) і «Колективізація селянського господарства» (1936 р.), у яких об'єктивно проаналізував причини і наслідки Голодомору.

27 січня 1930 р. названий Комітет звернувся до української громади Чехо-Словаччини із закликом «збирати пожертви грішми та харчовими продуктами» для допомоги голодуючим в УСРР [2,с. 44].

А 7 серпня 1933 р. цей Комітет у своєму зверненні до зарубіжної громадськості повідомляв про жахливі наслідки Голодомору і закликав організувати на еміграції осередки допомоги голодуючим та регулярно інформувати світову спільноту про становище у радянській Україні [2,с. 44].

У 1929 р. в Парижі було засновано Комітет допомоги голодуючим на чолі з О. Шульгиним. До його складу входили І. Косенко, О.Удовиченко, М.Ковальський і Г.Келлер-Чикаленко. Комітет звертався до усіх гуманітарних установ, Червоних хрестів, головних політичних провідників Європи, подавав відомості про події в УСРР до преси і видав окрему брошуру «Голод в Україні» (французькою мовою) [3,с. 95].

Управа Союзу українських журналістів і письменників на чужині 5 квітня 1932 р. ухвалила звернення до світової громадськості у зв'язку з репресивними діями радянської влади, яке було опубліковане в європейській пресі. У ньому, зокрема, говорилося, що в УСРР «стогін конаючих жертв більшовицького варварства лунає до неба... Своїми кривавими злочинами російська комуністична влада заслужила морального бойкоту з боку цивілізованого людства» [2,с. 456].

Європейське об'єднання українських організацій на чужині 10 жовтня 1933 р. оприлюднила «Відклик до розуму і сумління цивілізованого світу», у якому засуджувалося «свідоме і навмисне винищування більшовицькою владою населення України» і містилося звернення до держав світу унеможливити «торгівлю хлібом, видертим у голодуючих» [2,с. 44].

Аналогічні заяви і звернення робили й інші українські установи та

осередки.

З численними повідомленнями про жахливий голод в УСРР і про його винуватців зверталася у 1930-1933 рр. до керівництва багатьох країн світу Головна українська еміграційна рада у Парижі, очолювана О.Я. Шульгиним (представницький федеративний орган різних установ, організацій і політичних партій української еміграції в країнах Європи і Азії).

Міжнародне пресове агентство «Ofinog» («Офінор») у Швейцарії, яке у 20-40-х роках очолював М.М. Єремійв (колишній секретар Центральної Ради, головний редактор її «Вістей...») протягом багатьох років кілька разів на тиждень випускало бюлетені (в Женеві, Парижі, Римі, Мадриді тощо), що містили різні матеріали про Україну. Кілька бюлетенів у 1932-1933рр. були повністю присвячені Голодомору.

Чимало статей, повідомлень, документів про голод в Україні 1932-1933 рр. регулярно видавалися в українській чужоземній пресі («Тризуб», «Червона Калина», «Українська трибуна», «Українська справа», «Прометей», «Діло», «Час» та ін.), у науково-видавничих центрах україністики за кордоном, у виданнях українських вищих навчальних і наукових закладів Європи, таких як Український Вільний Університет, Українська господарська академія, Український високий педагогічний інститут ім. М.П. Драгоманова, Український соціологічний інститут, Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, Музей Визвольної Боротьби України, Український науковий інститут та ін.

Відомий український політолог, соціолог, націолог, дипломат УНР, професор Української господарської академії О.І.Бочковський у 1933р. створив і очолив «протиголодовий комітет» і написав « Відкритий лист прем'єр-міністру Франції» про голод в радянській Україні та необхідність організації допомоги голодуючим.

У тому ж році політичний і церковний діяч, дипломат УНР Є.В.Бачинський заснував у Женеві «Український клуб», який організовував акції «порятунку голодуючих» в радянській Україні.

Співзасновник і голова Української національної партії на Буковині і

сенатор румунського парламенту від української національної меншини В.С.Залозецький-Сас в 1933 р. виступив у британському парламенті із промовою проти штучного Голодомору в УСРР.

У тому ж році відомий історик і громадсько-політичний діяч П.В.Феденко разом з колишнім головою уряду Директорії УНР І.П.Мазепою (до речі, агрономом за фахом) від імені УСДРП підписали протест-відозву до соціалістичних партій і робітничих організацій усіх країн у зв'язку із штучним голодом, влаштованим в Україні більшовицькою владою.

Подібних прикладів гострого реагування українських політичних емігрантів, схвильованих трагічними подіями в УСРР, можна навести дуже багато.

Особливу активність у цій справі виявив видатний історик, засновник новітньої української дипломатії, перший міністр закордонних справ УНР О.Я. Шульгин, який упродовж багатьох років був серед найактивніших політичних, громадських, наукових і культурних діячів української еміграції, однією з найпомітніших постатей Державного центру УНР в екзилі.

Восени 1920 року О.Шульгин очолив делегацію УНР на першій асамблеї новоствореної Ліги Націй у Женеві. Відтоді він постійно репрезентував Україну перед різними органами цього найбільшого міжнародного форуму – аж до 1939 року, коли сама Ліга Націй перестала діяти.

Очолована О.Шульгиним Головна українська еміграційна рада у низці листів оповістила про голод в радянській Україні Лігу Націй та Міжнародний Червоний Хрест і випустила французькою мовою відозву до багатьох міжнародних організацій із закликом прийти на допомогу голодуючим. Зокрема, 25 і 27 вересня 1933р. О.Шульгин від імені екзильного уряду УНР звернувся з листами до Голови Ліги Націй Мовінкеля і голови 14-ї Асамблеї Ліги Націй Вотера, у яких повідомляв, що «в час повного миру сотні тисяч, навіть мільйони людей мруть від голоду, тяжко страждають без всякої допомоги майже в центрі Європи... Всі українці, всі наші

організації...одногосно просять Лігу Націй підійняти свій голос, щоби врятувати наш народ» [3,с. 207].

Звертаючись до учасників пленарного засідання Ліги Націй, О.Шульгин закликав їх:

«1) прийняти необхідні міри, щоб перешкодити вивіз хліба з СРСР, в дійсності з України;

2) організувати анкетну комісію, яка б могла на місці встановити розміри нещастя;

3) організувати міжнародну поміч голодуючим в Україні.

Ми надіємось, що Ліга Націй не зможе пройти мимо нашого прохання і що весь цивілізований світ почує апель уряду УНР, що знаходиться зараз на вигнанні.

Всі українці, мільйони яких розкидано по цілому світі, підтримають нас, як один чоловік, в цьому проханні, яке є продиктоване страшною тривогою за долю великого народу в нещасті»[3,с.210].

Цими та іншими активними заходами О. Шульгина перед Лігою Націй, іншими міжнародними організаціями та світовою громадськістю йому вдалося об'єднати у річищі антиголодової кампанії все українство поза межами СРСР й домогтися певного міжнародного резонансу.

Питання Голодомору в УСРР на одному із засідань Ради Ліги Націй порушив головуючий представник Норвегії Мовінкель. У Відні й Парижі були утворені комітети допомоги голодуючим в Україні, які очолили відповідно такі відомі в Європі особистості, як архієпископ Теодор Інніцер і генерал-полковник Поль Анріс, який до того ж очолював одну з секцій Клубу українознавства і брав участь у виданнях української політичної еміграції.

Серед наукових і публіцистичних праць О.Я. Шульгина, які тою чи іншою мірою торкалися проблеми Голодомору в Україні, особливе місце займає його книга «Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині» (Париж, 1934), яку мав честь підготувати до перевидання у 1998 році автор цих рядків.

Ця ґрунтовна праця створена на стиці жанрів, являючи собою своєрідний синтез науково-історичної, політологічної, мемуарної і археографічної публікацій.

Чільне місце у ній займає оповідь про моральні й правові підстави створення державного центру УНР в екзилі, про його ідеологію і політику, основні напрями і методи діяльності в 1920-1934 рр., спрямованої на відновлення волі й демократії в Україні.

Багато сторінок цієї книги присвячено «справжній голодовій катастрофі в Україні» [3,с.96], аналізу її причин і наслідків, а особливо – діяльності зарубіжного українства, спрямованій на допомогу голодуючим і викриття винуватців трагедії 1932-1933 р. « Найбільш болючим було питання голоду, – писав О.Шульгин, – яке постало спершу в 1921 році, коли Голова української місії в Парижі звертався і до червоних хрестів, і до головних тодішніх політичних провідників Європи. Про голод почали знов писати в 1929 році і тоді українське громадянство на еміграції сполошилося»[3,с.95].

«Далеко більш грізними – пише він далі, – були відомості, що надійшли до нас з України в 1932 році. Тоді різні закордонні кореспонденти почали описувати, як український селянин кидав свою землю і їздив по цілому совітському Союзі шукаючи шматка хліба... Про це ми в свою чергу подавали як найширші відомості через наш пресовий бюлетень, а в час, коли в Парижі засідала Унія товариств для Ліги Націй, наше товариство випустило спеціальний комунікат на французькій та англійській мові» [3,с.96].

«Уряд УНР. в екзилі, – пише далі О. Шульгин, – вже у лондонському мемуарі оповів про голод і його причини, але пізніше, коли довелося звернутися до гуманітарних установ і до цілої громадської опінії, ініціативу перебрала Головна (українська національна – Г.С.) рада. Вона ж випустила, за підписом свого генерального секретаря, лаконичну, але рішучу по своєму змісту відозву... Тим часом страшні події на Україні зворушили не тільки цілу еміграцію нашу, а й весь український загал: у Львові і в Чернівцях піднімається справжній народний рух – бажання допомогти голодним

братам з Великої України. Греко-католицький єпископат на чолі з Митрополитом Шептицьким звертається з глибоко зворушливим закликом. Так само виступає і Львівський та Чернівецький Комітети з гарячими відозвами.

У Женеву з'їздяться і представники уряду та Головної Ради, представники зі Львова і Чернівців, послы Пані Рудницька та п.Пеленський, сенатор Залозецький та посол Сербинюк. Були репрезентовані комітети допомоги голодним в Празі і Брюселі, також націоналістичне «Європейське Об'єднання»[3,с.96].

У «Прилогах», що складають більше половини загального обсягу книги, вміщено заяви, декларації, меморандуми та ін. документи екзильного уряду УНР, тексти виступів і промов її провідних діячів та багато інших оригінальних, важливих джерел.

Джерелознавча вартість цієї частини книги особливо збільшується у зв'язку з тим, що більшість документів Державного центру УНР в екзилі внаслідок частих переїздів і перипетій Другої світової війни були втрачені. А ті, що збереглися, перебувають переважно у закордонних архівосховищах, вони поки що мало доступні для вітчизняних істориків.

Окремий XII розділ цієї (документальної) частини книги О.Я. Шульгина має назву «Голод на Україні». Тут оприлюднено повні тексти згадуваних вище Листів уряду УНР в екзилі до голови Ради Ліги Націй Мовінкеля і до голови Асамблеї Ліги Націй Вотера, «Виступ уряду УНР в справі українського Голодомору» перед Збіжевою комісією, створеною економічною конференцією у Лондоні, у якому висловлюється прохання «во ім'я гуманності заперечувати проти будь-якого вивозу їстівних продуктів і особливо хліба з ССРСР»[3,с.206], а також рішучий протест емігрантського українства проти такого вивозу. У вміщеному там же Листі депутатів польського сойму Мілени Рудницької і Зиновія Пеленського до Мовінкеля висловлюється прохання «поставити питання голоду, що лютує в совітській Україні, перед Лігою Націй, щоби остання організувала міжнародню акцію на

користь українського населення, яке вмирає з голоду» [3,с.208].

«Факти голоду є незаперечними – підкреслюють депутати – не дивлючись на зусилля, що світській уряд вживає, щоби прикрити правдиву дійсність, заперечити існування цієї справжньої катастрофи, спричиненої голодом. Цей факт підтверджується тисячами листів, які ми отримуємо від наших земляків з того боку совітського кордону, свідченнями сотень українських біженців, свідченнями, складеними як акти офіційні, свідченнями і сторонніх нейтральних осіб, головним чином чужинецьких журналістів, яким вдалося, не дивлючися на заборону совітських влад, побувати на українській території, на якій лютує голод» [3,с.208].

Причини, які довели Україну до цієї страшної катастрофи, – говориться у Листі, «відомі цілому світові. Не є секретом, що Україна, країна, обдарована природою великими багатствами, попала у такий нещасний стан через руйнуючу економічну політику совітів» [3,с.208].

У «Заклику Головної української еміграційної ради», написаному ще у червні 1930 р. (тобто ще до Голодомору), вміщеному у книзі, звучить гірке і тривожне передбачення:

«Двічі большевики призвели Україну до голоду (в 1921 р. і в 1929 р.). Нема сумніву, що терором і сучасною колективізацією вони ще раз вкинуть край в найгірше нещастя. Фатальний розвиток подій не може бути спинений декретами нерозумними, які намагаються приховати жалюгідні наслідки колективізації.

Увесь світ повинен зрозуміти, що Україна знаходиться напередодні справжнього голоду, що пограбована й зруйнована, вона живе з дня на день, що в неї видирають останній шматок хліба, потрібний для її власних дітей.

Іменем великих мас української еміграції, розсіяної по Європі, ми звертаємося до цивілізованого світу з гарячим закликом, просимо не підсилювати ганебної торгівлі совітів, не купувати хліба з України, вкритого кров'ю наших селян, не фінансувати окупаційної влади російської на Вкраїні.

Наша отчизна прагне до свободи, миру, поступу і було б нелюдським

давати підтримку, яка б вона не була, гнобителів, режимів, який веде на смерть увесь наш народ.

Не купуйте хліба, вкраденого на Україні! Припиніте торгівлю з совітами!» [3,с.211].

Ці та інші документи, видані у книзі О.Я.Шульгина і ряді інших публікацій діячів української політичної еміграції є важливим джерелом для подальших досліджень Голодомору 1932-1933рр. в Україні.

Джерела та література:

1. Історія українського селянства. Т.2. – К.,2006.
2. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. – К., 2008.
3. Шульгин Олександр. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Автентичне відтворення видання 1934р. Упорядники: Г.В.Стрельський, І.Д. Шевченко. – К.,1998.

Вікторія Фесенко

Становище польської національної меншини в роки українського Голодомору 1932 – 1933 рр.

У статті розглядається вплив українського Голодомору на польську національну меншину.

Ключові слова: *Голодомор, польська національна меншина, етнічні меншини.*

In the article influence of Ukrainian Holodomor is examined on the Polish national minority.

Key words: *Holodomor, Polish national minority, ethnic minorities.*

Тема Голодомору 1932 – 1933 рр. на сьогоднішній день є актуальною та важливою для українського суспільства. Це – одна з найтрагічніших сторінок нашої історії, яку десятиліттями замовчували. Архівні джерела (опубліковані і ті, що зберігаються в архівах України, Росії і деяких європейських країн) мають незаперечні докази штучного походження голоду в Україні.

Голодомор 1932 – 1933 рр. безперечно є найтяжчим злочином сталінського режиму не тільки перед українським народом, а й перед представниками національних меншин, що проживали на території України. Репресії і Голодомор в Україні сягнули свого апогею.

Голодомор було вчинено злочинною групою партійного радянського керівництва в СРСР з чітко побудованою ієрархічною вертикаллю та координації злочинної діяльності. Вона являла собою стійке об'єднання осіб, які належали до вищого ешелону радянської імперії і які свідомо й цілеспрямовано залучали широке коло інших осіб для участі в злочинній діяльності.

Особливістю побудови злочинного угруповання, що здійснювало Голодомор, є його промовиста багатоетнічність. Головні ролі в ідеологічному забезпеченні, плануванні, організації і здійсненні злочину належали неукраїнській інтернаціональній команді, яка складалася зі Сталіна, Кагановича, Молотова, Мікояна, Постишева, Косіора, Балицького, Хатаєвича, Вегера, Реденса та ін. [1, с. 38].

Очолюване В. Балицьким каральне відомство ДПУ УСРР складалося переважно з неукраїнців, а в його керівному складі етнічних українців не було зовсім. Проте активними учасниками злочину були й етнічні українці, зокрема ті, що належали до керівного прошарку республіканського рівня, але вони не відігравали ключової ролі в ухваленні та реалізації рішень – В. Чубар, Г. Петровський, В. Затонський та ін., а також численні виконавці злочину на місцях, які були посібниками у його вчиненні.

Слід особливо підкреслити, що багатоетнічний склад ідеологів, організаторів, виконавців і пособників злочину, як специфічна матеріальна ознака українського Голодомору, не є і не може бути підставою для звинувачень відповідних націй – грузинської, російської, єврейської, польської, чи будь-якої іншої – у причетності до його здійснення [1, с. 40].

У політичному плані відповідальним за Голодомор-геноцид в Україні і винищення селян голодом в інших регіонах СРСР є сталінський комуністичний режим.

Український Голодомор був складником багатоходової превентивної каральної операції, спрямованої проти української нації як такої, оскільки її відродження становило загрозу єдності і самому існуванню радянської імперії. У ході цієї операції з допомогою штучно організованого голоду було завдано нищівного удару по українському селянству з метою фізично знищити питому частину нації, а отже, підірвати її визвольний потенціал.

Досить часто стверджують, що український Голодомор не мав виключно українського національного виміру, а отже, не є злочином геноциду, оскільки від голоду гинули не лише українці, а й представники національних меншин, які на той час жили в Україні.

Із цим твердженням перегукується досить парадоксальна позиція

С. Кульчицького, яку він сформулював так: «Застосований Сталіним терор голодом в Україні і на Кубані був геноцидом українських громадян, а не українців» [6]. Він аргументує свою позицію тим, що: а) Сталін мав підстави побоюватися громадян УСРР; б) нікому – ні онукам громадян України, померлим від голоду, ні світовій громадськості неможливо довести, що знищення українців відбувалося подібно до знищення вірменів в Османській імперії у 1915 р. чи євреїв у країнах Європи, окупованих нацистами. З такими підходами не можна погодитися, оскільки вони є хибними у своїй основі і не відповідають критеріям Конвенції 1948 р.

По-перше, населення Кубані, яка була частиною РРФСР, на три чверті складалося з українців, котрі були громадянами Російської Федерації.

По-друге, відповідно до Конвенції 1948 р. геноцидом вважаються злочинні дії з наміром знищити певну національну, етнічну, расову або релігійну групу, а не громадян. Тобто людей знищують саме через їхню належність до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи, яка, власне, і є об'єктом злочину.

По-третє, Сталін боявся не громадян України, він вбачав грізну небезпеку в українському національному відродженні. Тому й завдав превентивного удару, і цей удар був спрямований проти української нації як такої. Саме через це українці стали жертвами його злочинних акцій, а не тому, що вони були лише громадянами УСРР.

По-четверте, некоректно як протиставляти, так і ототожнювати український Голодомор із геноцидом вірмен та єврейським Холокостом, оскільки кожний конкретний злочин геноциду має лише йому притаманні зовнішні матеріальні особливості. З юридичного погляду, істотною є не тотожність чи подібність цих особливостей, а відповідність кожного з таких злочинів критеріям або типовим юридичним ознакам, визначеним Конвенцією 1948 р. Доводити комусь подібність знищення українців, вірмен і євреїв під час національних трагедій кожного з народів непотрібно, оскільки такої подібності не існує і об'єктивно не може існувати. Натомість необхідно довести, що параметри українського Голодомору відповідають вимогам положень Конвенції 1948 р. [1, с. 23].

Одна зі специфічних рис українського Голодомору - геноциду зумовлена тим, що в перебігу історичного розвитку в деяких регіонах України відбулося вкраплення в тіло української нації національних меншин. Тому під час Голодомору, крім українців, справді гинули і представники національних меншин України. Вони також стали жертвами злочинних дій кремлівського керівництва. Але злочин геноциду було спрямовано не проти них, а проти української нації. Голодомор планувався і здійснювався як один з етапів спецоперації проти української нації як такої, оскільки саме вона, а не національні меншини, виступає суб'єктом державотворчого самовизначення і

лише вона могла реалізувати право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утвердження незалежної держави.

Будучи основною частиною української нації, українські селяни, а не представники національних меншин були живильним ресурсом і рушійною силою українських народних повстань та національно-визвольних рухів і відігравали в них вирішальну роль. Саме тому безпосереднім об'єктом Голодомору стала українська національна група та її питомий складник – українські селяни.

Проте той факт, що від українського Голодомору постраждали представники національних меншин України, аж ніяк не може слугувати підставою для заперечення його антиукраїнської спрямованості. Здійснюючи Холокост проти євреїв, нацисти одночасно знищували циган, поляків, білорусів, українців, представників інших націй, яких вони так само вважали расово неповноцінними і потенційними ворогами рейху. Про це свідчать трагедії Бабиного Яру і інших місць масового знищення євреїв. Але ж ніхто не заперечує, що Холокост є геноцидом єврейського народу.

Представники національних меншин України стали невинними і невинними жертвами українського Голодомору не тому, що були росіянами, євреями, поляками, німцями чи болгарами, а тому, що жили серед української нації, проти якої було спрямовано злочин. Вони немовби опинилися на лінії вогню, коли мали намір вбити конкретну особу, а постраждали й інші. Але ж нікому не спаде на думку заперечувати наявність злочину на тій підставі, що внаслідок його вчинення постраждали також особи, яких злочинець не мав наміру позбавляти життя.

Виокремлення українського виміру Голодомору не означає заперечення або ігнорування факту винищення штучним голодом представників національних меншин України. Про це свідчать розвідки українських дослідників Голодомору – зокрема О. Іванова, І. Іванькова, В. Марочка. Ретельне з'ясування долі національних меншин має стати неодмінним аспектом майбутнього офіційного розслідування всіх обставин Голодомору –

геноциду в Україні.

З точки зору міжнародного права масова загибель від голоду представників національних меншин України є злочином винищення і одночасно обставиною, що обтяжує вину і підвищує рівень відповідальності організаторів українського Голодомору [1, с. 24].

Напередодні масової колективізації в УСРР налічувалося 25 національних районів, з них один польський – Мархлевський (нині це територія Житомирщини). У січні 1932 р. в Україні діяло 170 польських сільських рад. У «змішаних» радах, які за адміністративним територіальним поділом вважалися українськими, мешкало 37,1 % поляків.

Виокремити із загальної кількості померлих в УСРР від голоду представників національних меншин з абсолютною точністю неможливо через відсутність відповідних вичерпних даних. Приблизну статистику можна відтворити за переписом населення 1937 р., особливо тієї його частини, яка фіксувала смертність в областях України. Смертність серед представників національних меншин, які проживали в селах, як правило, перевищувала сумні показники втрат міського населення, особливо на Правобережжі.

В архівних фондах державних органів влади періоду Голодомору серед листів від селян до приймальні Петровського і Калініна, а також з-поміж матеріалів Народного Комісаріату УСРР, ЦК КП(б)У, НКВС поки до сьогодення ще не знайдено повідомлень про факти масового голодування в польських і чеських селах Правобережжя та Полісся. Мешканці цих сіл займалися переважно вирощуванням технічних культур (льону, цукрових буряків, хмелю), вирізнялися доброю матеріальною базою своїх господарств, оснащених сільгосптехнікою, забезпечених робочою та продуктивною худобою. Темпи ж колективізації на Волині, а саме тут переважно зосереджувалися польські та чеські селяни-одноосібники, були найнижчими. Дрібні колгоспи, які там виникали, як правило об'єднували в «кущі», тому вони («кущі») мали інтернаціональний склад членів. Наприклад, в селах Остропілля та Лабунь, де діяли колгоспи, 30 % їхніх членів були поляки,

20 % – євреї [6, с. 151]. У січні 1931 р., коли колективізація в УСРР майже досягла апогею, селяни поліських районів не поспішали вступати до колгоспів. Так, в Мархлевському районі лише 11,5 % господарств заснували артїлі, в Олевському – 11 %, Ємільчинському – 9,3 %, Володарському – 14,5 % [6, с. 152]. Польських селян Волині, які виявили абсолютну пасивність до колективізації, масово розкуркулювали і вивозили за межі України. Їх переміщували з прикордонної смуги до центрально-східних районів. Певна частина поляків залишила Україну, перетнувши кордон, інші виїхали до міст, молодь до вузів.

Таким чином, можна констатувати факт голоду в етнічних національних меншин УСРР, зокрема, польській, у тому числі в містах і селищах, позбавлених централізованого постачання. Голод охопив найбільші хліборобські райони півдня України, сім'ї колгоспників та певною мірою селян-одноосібників. Їх господарства не зернового спрямування, особливо на Поліссі, не зазнали великих втрат від голоду, хоча випадки голодування траплялися і в поліських колгоспах. Селяни постраждали там головним чином від колективізації, політики розкуркулення та масових депортацій селян з прикордонної смуги.

Не зважаючи на те, що трагедія 1932 – 1933 рр. найбільшою мірою відбилася на корінних жителях – українцях, що становили переважну більшість серед сільського населення УСРР, український народ був не єдиним у своєму горі. Безсумнівно, етнічні меншини загалом, що проживали на території УСРР на початку 30-х рр. ХХ ст., і польська національна меншина зокрема, зазнали трагічних наслідків сталінської модернізації.

Джерела та література:

1. Василенко В. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К., 2009. – 48 с.
2. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 1128 с., іл.

3. Голодомор в Україні 1932 – 1933: Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава – Київ, 2008. – 1205 с., іл.
4. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття. Історичні зошити. – К., 1994. – 74 с.
5. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест, пер. з англ. мови Н. Волошинович, З. Корабліної, В. Новак. – Луцьк, 2007. – 454 с.
6. Кульчицький С. В. Голодомор 1932 – 1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2007. – 424 с.
7. Марочко В.І. Національні меншини в роки голодомору / Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 527-532.
8. Марочко В.І. Голодомор і національні меншини в УСРР // Голодомор 1932-1933 рр.: основні дійові особи і механізми здійснення. Матеріали II Міжнародної конференції. Київ, 28 листопада, 2003. – К.: МАУП, 2004. – С. 128-135.
9. 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал / Ред. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991. – 584 с.